

НАЦИОНАЛНА РАЗВОЈНА СТРАТЕГИЈА

2024 - 2044

Националната развојна стратегија 2024–2044 поставува јасна насока за долгорочен развој на Република Македонија. По прв пат, нашата држава добива документ што произлегува од процес во кој учествуваат широк спектар на чинители — граѓани, експерти, академици, бизнис заедницата и граѓанските организации. Со нивните придонеси, стратегијата ги детектира предизвиците со кои се соочуваме и нуди конкретни насоки за нивно надминување.

Документот се заснова и на поширок општествен консензус, постигнат преку соработка помеѓу различни политички субјекти и сектори. Токму таа отвореност кон различните мислења придонесе да се креира стратешка рамка што вклучува економски развој, општествена стабилност, демографска ревитализација, зелена транзиција, како и зајакнување на човековиот капитал и иновативните капацитети.

Националната развојна стратегија не е замислена како документ што ќе стои само на хартија. Нејзината содржина опфаќа механизми за следење и оценка на спроведувањето, со цел да се обезбеди транспарентност и отчетност. На тој начин, стратешките определби треба да се преточат во долгорочни политики и иницијативи кои ќе ги спроведуваат идните влади, институции и општествени чинители.

Иако стратегијата содржи амбициозни цели, свесни сме дека нејзината реализација бара време, ресурси и координација. Сепак, со заеднички напори и континуирана посветеност, веруваме дека може да се воспостави поцврста основа за економски напредок и подобар квалитет на живот за сите граѓани.

Изготвувањето на оваа стратегија е дел од нашата заложба за одговорен и инклузивен пристап во планирањето на иднината на државата. Се надевам дека таа ќе придонесе кон стабилност, развој и поголеми можности за секој граѓанин, како и кон доследно водење на јавните политики во следните две децении.

Со почит,
проф. д-р Христијан Мицкоски
Претседател на Владата на Република Северна Македонија

Скопје, јануари 2025 година

Националната развојна стратегија 2024–2044 претставува не само визионерски документ, туку и симбол на единството и заедничката цел на сите нас – изградба на посилна, поразвиена и поуспешна Македонија. Оваа стратегија не е само плод на технички анализи и статистички податоци, туку е живо огледало на желбите, потребите и стремежите на секој граѓанин. Таа ја рефлектира вистинската инклузивност, што ја прави уникатна и автентична.

Генералниот секретаријат на Владата со голема посветеност и професионалност имаше клучна улога во подготовка на стратегијата и во активното вклучување на сите засегнати страни. Од самиот почеток до финалниот текст, стратегијата се градеше низ транспарентен и отворен процес во кој учествуваа повеќе од 200 претставници од министерствата, над 60 пратеници и градоначалници, повеќе од 1.000 млади, над 100 граѓански организации, како и бројни академски и истражувачки институции и претставници од бизнис-секторот.

Резултатот од оваа обемна консултација е консензус за нашата заедничка визија – напредок кој ќе ја обликува иднината на Македонија во следните две децении. Националната развојна стратегија поставува нови темели за долгорочен, инклузивен раст, фокусиран на економска, социјална и еколошка одржливост.

Во сржта на оваа стратегија е ставена определбата за отворен и инклузивен пристап што ги вклучува сите засегнати страни во секоја фаза од нејзината имплементација. Воспоставувањето оперативна структура, која ќе обединува државни институции, претставници од академската заедница, граѓанскиот сектор и деловните субјекти, е гарант за ефективна реализација на амбициозните цели. Инклузивноста и консензусот ќе останат наше водечко начело, не само при донесувањето на стратегијата, туку и при нејзината примена.

Посветени сме да го задржиме овој процес транспарентен и блиску до граѓаните. Платформата www.nrs.mk ќе продолжи да биде алатка за континуирано информирање, следење и активно учество на јавноста. Со имплементацијата на оваа стратегија, создаваме основа за долгорочен напредок и подобра иднина за сите нас, особено за нашите деца.

Ова не е само стратегија. Ова е наш заеднички завет – да изградиме посветла, поуспешна и посилна Македонија за сите. Ве покануваме да бидете дел од ова патување кон заедничката цел, бидејќи заедно можеме повеќе.

Со почит,
Игор Јанушев
Генерален секретар на Владата на Република Северна Македонија

Скопје, јануари 2025 година

СОДРЖИНА

ВОВЕД.....	6
ПРОЦЕС И МЕТОДОЛОГИЈА НА ПОДГОТОВКА НА НРС.....	9
2. ТРЕНДОВИ И ПРЕДИЗВИЦИ ЗА ДОЛГОРОЧЕН РАЗВОЈ.....	12
3. ВИЗИЈА.....	17
4. НАЦИОНАЛНИ РАЗВОЈНИ ЦЕЛИ И КЛУЧНИ ФАКТОРИ.....	18
4.1. НАЦИОНАЛНИ РАЗВОЈНИ ЦЕЛИ.....	18
4.2. КЛУЧНИ ФАКТОРИ ШТО ОВОЗМОЖУВААТ ПРОСПЕРИТЕТ.....	21
5. СТРАТЕШКИ ОБЛАСТИ.....	26
5.1. СТРАТЕШКА ОБЛАСТ: ОДРЖЛИВА, ИНОВАТИВНА И КОНКУРЕНТНА ЕКОНОМИЈА.....	26
5.1.1. Мисија.....	30
5.1.2. Цели.....	30
5.2. СТРАТЕШКА ОБЛАСТ: ОДРЖЛИВ ЛОКАЛЕН И РЕГИОНАЛЕН РАЗВОЈ ШТО ОБЕЗБЕДУВА КОХЕЗИЈА.....	37
5.2.1. Мисија.....	39
5.2.2. Цели.....	39
5.3. СТРАТЕШКА ОБЛАСТ: ДЕМОГРАФСКА РЕВИТАЛИЗАЦИЈА И СОЦИЈАЛЕН И КУЛТУРЕН РАЗВОЈ.....	44
5.3.1. Мисија.....	46
5.3.2. Цели.....	47
5.4. СТРАТЕШКА ОБЛАСТ: ВЛАДЕЕЊЕ НА ПРАВОТО И ДОБРО УПРАВУВАЊЕ.....	56
5.4.1. Мисија.....	62
5.4.2. Цели.....	62
5.5. СТРАТЕШКА ОБЛАСТ: СИГУРНО, БЕЗБЕДНО И ОТПОРНО ОПШТЕСТВО.....	70
5.5.1. Мисија.....	75
5.5.2. Цели.....	76
5.6. СТРАТЕШКА ОБЛАСТ: ЗЕЛЕНА ТРАНСФОРМАЦИЈА.....	81
5.6.1. Мисија.....	82
5.6.2. Цели.....	83
6. ОДГОВОР НА ПОЛИТИКИТЕ – СИСТЕМСКИ ПРОМЕНИ.....	88
7. КООРДИНАЦИЈА И ИМПЛЕМЕНТАЦИЈА.....	98
8. ПРОЕКЦИИ И ФИНАНСИСКА РАМКА.....	103
8.1. ПРОЕКЦИИ.....	103
8.2. ФИНАНСИСКА РАМКА.....	106
9. УПРАВУВАЊЕ СО РИЗИЦИ.....	110
АНЕКС.....	114

ВОВЕД

Врз основа на членот 5 став (3) од Законот за Националната развојна стратегија („Службен весник на Република Северна Македонија“ бр. 30/24), Собранието на Република Северна Македонија на седницата одржана на 29 октомври 2024 година ја донесе Националната развојна стратегија 2024-2044 година.

Националната развојна стратегија (НРС) за периодот 2024 – 2044 година е водечки документ со кој се дефинираат **главните национални развојни цели, стратешки области и приоритети за забрзан, инклузивен, рамномерен, родово-еднаков и одржлив развој на Република Северна Македонија.**

Дополнително, како стратешки и развоен документ, **НРС ги идентификува клучните предизвици и државните приоритети, особено имајќи го предвид стремежот на Република Северна Македонија да се приклучи кон Европската Унија (ЕУ) до 2030 година и заложбата за одржлив развој преточена во Агендата 2030.** НРС во основа ги вклучува главните цели дефинирани во усвоените стратешки документи, но и дава насоки за идните стратешки документи и политики.

Основната идеја на НРС е да овозможи континуитет во стратешкото планирање и конзистентен одговор на главните предизвици, без оглед на политичката ориентација.

НРС е клучен стратешки документ што ја дефинира **визијата за развој** на Република Северна Македонија, која во основа се темели врз три базични национални развојни цели:

1. Зајакнување на конкурентноста на економијата преку функционален и иновативен екосистем, усовршување на вештините, знаењето, вклученоста и отпорноста на граѓаните;
2. Модели на управување што се отворени, отчетни, сеопфатни и отпорни, способни да спречат и соодветно да реагираат, поттикнувајќи просперитет за сите општествени групи;
3. Социјалната инклузија што подразбира подобрени социјални, здравствени и образовни услуги во насока на обезбедување корист за поединците, бизнисите и за општеството во целина.

Овие национални развојни цели се планира да се реализираат преку шест клучни стратешки области:

1. Одржлива, иновативна и конкурентна економија;
2. Одржлив локален и регионален развој што обезбедува кохезија;
3. Демографска ревитализација, социјален и културен развој;
4. Сигурно, безбедно и отпорно општество;
5. Владеење на правото и добро управување и
6. Зелена трансформација.

Секоја стратешка област има своја дефинирана мисија, која ги утврдува нејзините место, намена и вредност во НРС, а им дава и насоки на сите чинители. Дополнително, во стратешките области се дефинирани цели, кои се фокусирани на клучните сектори каде што е потребен суштински напредок и кои се поткрепени со низа системски одлуки. Исто така, НРС ги дефинира и приоритетите за реализација на секоја стратешка цел, кои опфаќаат низа активности, процеси и иницијативи. Основната структура на НРС е прикажана на Слика 1.

Развојот на човечкиот капитал и дигитализацијата на општеството се централни елементи и се основен предуслов за напредок во секоја стратешка област.

Она што е исклучително важно е што подготовката на НРС се темелеше врз неколку клучни начела:

- **Партнерство и соработка**, континуирана инклузивност и координација за градење консензус за развојниот пат на земјата помеѓу сите чинители во општеството во сите фази на изработка;
- **Усогласеност и конзистентност** на креираните политики, на целите и на резултатите на хиерархиски пониско поставените плански документи;
- **Долгорочност**, утврдување на главните долгорочни параметри кон кои треба да се движи државата врз основа на моделот на стратешка предвидливост за активно идентификување на идните трендови и предизвици;
- **Системски пристап**, ефективна соработка меѓу институциите и градење капацитети со поголем фокус врз хоризонталните (повеќесекторските) стратегии;
- **Вградена приспособливост**, што значи согледување дека транзицијата, промените и развојот бараат одржливи, флексибилни и конзистентни напори од сите значајни чинители во целиот временски период;
- **Комплементарност, интеграција и кохерентност** на тековните и во идните процеси и приоритети во сите сегменти на развојот на државата;
- **Одржливост** заснована врз трите столба на одржлив развој (економска, социјална и еколошка компонента);
- **Усогласеност со политиките на Европската Унија**, што подразбира областите и целите да се усогласени со стратегиите, политиките и со националното законодавство на Европската Унија;
- **Сеопфатно и инклузивно финансирање**, промовирање иновативни и разновидни извори на финансирање за остварување на предвидените приоритети;
- **Фискална одржливост** на политиките на краток, среден и на долг рок;
- **Релевантност, веродостојност и заснованост на докази**, што значи дека се спроведува сеопфатна и веродостојна анализа на состојбите и на клучните фактори, движењата, условите и околностите во сите области на дејствување и
- **Економичност, ефикасност и ефективност**, кои претпоставуваат дека за сите поставени цели и приоритети се утврдени соодветни показатели на успешност.

Овие начела се препознаени како клучни и за успешноста за самата реализација на НРС.

НРС, заедно со Рамката за развој МКД 2030 усвоена од Претседателот на Република Северна Македонија, се надополнува и ја сочинува основата за долгорочен економски, социјален, културен и институционален напредок. Заедно, тие формираат сеопфатна политичка и системска рамка, чија цел е да ја насочува земјата кон нов пристап и постојано градење консензус за развој, кој ги надминува индивидуалните политички агенди.

Слика 1: Структура на Националната развојна стратегија 2024-2044

ПРОЦЕС И МЕТОДОЛОГИЈА НА ПОДГОТОВКА НА НРС

Основната цел на НРС е да биде сеопфатен стратешки документ што ќе овозможи фундаментална трансформација на Република Северна Македонија.

Оваа трансформација е од исклучителна важност за спроведување на суштинските национални промени и трасирање на развојната траекторија на земјата. Реализирањето на оваа цел е можно преку **партиципативно и иновативно креирање јавни политики, што е едно од главните начела во подготовката на НРС**. Инклузивниот пристап при изработката на вакви стратешки документи се поврзува и се препознава по вклученоста на граѓаните и на институциите во развивањето на методолошката рамка и процесот на консултации за утврдување на клучните стратешки насоки и приоритети. Методологијата на НРС е втемелена врз најдобрите споредбени искуства, ги зема предвид научените лекции од претходните национални стратешки процеси, притоа воведувајќи иновативни алатки во процесот на развивање и спроведување на стратегијата. Нејзината примарна цел е да изгради отпорно, безбедно и просперитетно општество кое создава развојни можности.

Исто така, инклузивноста се состои во тоа што стратегијата е подготвена во соработка со домашни и меѓународни институции и организации, научници, експерти и со граѓански активисти. Земено се предвид најдобрите практики и искуствата на брзорастечките економии.

Истовремено, **вклучувањето на повеќе од 14.000 граѓани во 35 визионерски работилници (анг. „Dream Labs“) низ земјата даде извонредно значаен инпут во подготовката на НРС**. Овие работилници овозможија учесниците да придонесат кон структурирање на стратегијата врз основа на различните перспективи во поглед на развојните цели. Дополнително, со овие работилници се овозможи учесниците активно да придонесат и во креирањето на **24 тематски анализи, кои се однесуваат за различни сектори**. Клучните наоди од овие анализи се **сублимирани во извештајот „Националната развојна стратегија – Состојби и предизвици“ од страна на Македонската академија на науките и уметностите (МАНУ)**. Во овој извештај е прикажана моменталната состојба и се утврдени голем број предизвици, слабости и можности во областите на човечкиот капитал, животната средина, енергијата, инфраструктурата, дигитализацијата, социјалната инклузија, управувањето, отпорноста, родовата рамноправност и на човековите права.

Процесот на изработка на НРС беше унапреден и со примена на теоријата на промени. Оваа фаза беше поделена на два дела. Во првиот дел беа организирани и беа спроведени конструктивни дискусии меѓу сите засегнати страни и експертски групи со цел најпрво да се разберат проблемите, а потоа да се утврдат предизвиците на државата за наредните две децении. Со ова се постави основата за исполнување на краткорочните и на долгорочните цели на НРС. Дискусиите беа групирани во шест стратешки области: социјален баланс и демографија, зелена и дигитална економија, безбедност и отпорност, конкурентна економија и претприемништво, управување и владеење на правото, како и територијален развој.

Втората фаза се карактеризира по тоа што беа организирани 15 дебати на кои учествуваа повеќе од 200 домашни и странски експерти каде што, исто така, се дискутираше за предизвиците, но она што е особено значајно за оваа фаза е тоа што преку овие дебати се дојде до дефиниција на шесте стратешки области: 1) одржлива, иновативна и конкурентна економија; 2) одржлив локален и регионален развој што обезбедува кохезија; 3) демографска ревитализација и социјален и културен развој; 4) сигурно, безбедно и отпорно општество; 5) владеење на правото и добро управување и 6) зелена трансформација. За секоја област се изработи детална анализа составена од предизвиците, причините, последиците што се карактеристични за секоја област, а дополнително беа дадени и предлог-мерки.

Една од најважните предности на овој значаен национален документ претставува политичкиот консензус околу неговата подготовка. За таа цел, во процесот на подготовка активно учествуваа **повеќе од 50 пратеници во Собранието на Република Северна Македонија**, како и многубројни други претставници на сите политички партии и чинители. Дополнително, со цел да се земат предвид ставовите, размислувањата и предлозите на клучните институции на централно и на локално ниво, беа организирани работилници и тркалезни маси со повеќе од 250 претставници од министерствата, агенции, регулаторни тела, единици на локалната самоуправа итн.

Овој пристап овозможи детално да се разгледаат предизвиците преку причинско-последична анализа, која создаде основа за утврдување на клучните развојни прашања и приоритети во земјата. Овие наоди беа од исклучителна важност за утврдување на целите на НРС, за дефинирање на системските промени што се неопходни да се спроведат на национално и на локално ниво, како и за поставување на метриката на секоја посебна стратешка област. **Благодарение на овој пристап, НРС станува забрзувач и за остварување на Целите за одржлив развој (ЦОР), кои во целост се усогласени со стремежот на Република Северна Македонија за пристапување кон ЕУ.**

Владата на Република Северна Македонија одобри сеопфатно управување и оперативна структура за поддршка на НРС, со уверување дека таа ќе биде спроведена на ефикасен и на ефективен начин.

Во таа насока, Националниот совет за развој, како постојано советодавно тело на Владата, го разгледа нацрт-текстот на Националната развојна стратегија 2024 – 2044 година и го достави како предлог-текст до Владата на Република Северна Македонија, за разгледување и доставување до Собранието. Спроведувањето на Стратегијата се операционализира преку програма за период од пет години, којашто ја донесува Собранието на Република Северна Македонија.

2. ТРЕНДОВИ И ПРЕДИЗВИЦИ ЗА ДОЛГОРОЧЕН РАЗВОЈ

НРС е изработена во период на големи глобални, регионални и национални предизвици и неизвесности, кои значајно влијаат врз долгорочните развојни основи. Ова го зголемува значењето на НРС и ја зајакнува нејзината улога како сеопфатна национална рамка што овозможува максимално да се искористат расположливите потенцијали и успешно да се пресретнат сегашните и идните предизвици. НРС во својата основа ги има предвид фактите дека Република Северна Македонија е земја - кандидат за членство во ЕУ и дека државата треба успешно да го насочува процесот на европски интеграции, притоа приспособувајќи се на тековните и на идните глобални и европски трендови.

Најзначајните предизвици со кои се соочува Република Северна Македонија се:

1. **Демографијата** е предизвик што го имаат повеќето европски држави, а кој има огромни социјални, економски, политички и културни импликации. Старењето на населението (подигнувањето на просечната возрастна граница), намалените стапки на наталитет, намалувањето на учеството и бројот на работоспособното население, зголемената концентрација на населението во урбаните средини, а особено емиграцијата на младите луѓе и на цели семејства, се важни показатели за влошената демографска слика на Република Северна Македонија. Анализите што ги направи Државниот завод за статистика (ДЗС) во 2023 година покажуваат дека тројца од 10 граѓани се очекува да бидат постари од 65 години во 2044 година. Неповолните демографски промени претставуваат сериозна закана за пазарот на работна сила и за продуктивноста, за системот на пензиско осигурување и за социјална заштита, за домувањето и за урбаното планирање, и воопшто за способноста на економијата да создава одржлив економски развој.

2. Миграцискиот притисок е создаден како резултат на глобалната политичката нестабилност и хуманитарните кризи, климатските промени, природните непогоди и економските фактори. Овој предизвик првенствено е поврзан со можните миграциски бранови кон Европа, преку или кон Република Северна Македонија. Еднакво важни се и внатрешните миграции од руралните кон урбаните средини, кои создаваат прекумерна концентрација на население и на економска активност во поголемите градови. Исклучително важен е емиграцискиот предизвик, односно иселувањето на работоспособните граѓани и феноменот на одлив на мозоци и на млади луѓе, кој континуирано ги поткопува производствениот и културниот потенцијал на земјата. Успешното управување со овој предизвик и поттикнувањето на рамномерниот локален и регионален развој ќе бидат извонредно значајни во следните две децении.

3. Климатски промени - повеќедимензионален предизвик со големо влијание врз здравјето на луѓето, продуктивноста, еколошката рамнотежа и врз макроекономската стабилност. Природните опасности (поплави, особено поројни, долги сушни периоди, топлотни бранови, шумски и пожари на отворено и др.) се само еден аспект на промените, кои наметнуваат политики за ублажување и адаптација. Сеопфатниот општествен одговор бара одржлива и отпорна инфраструктура, трансформација на деловните модели, одржливо земјоделство, зелена трансформација, како и одржливо управување со ресурсите.

4. Образование и здравство - како основни атрибути на човековиот капитал се предуслов за економски и за социјален просперитет на земјата. Предизвиците поврзани со квалитетот на образовниот процес на сите нивоа (предучилишно,

основно, средно и високо кај образованието/примарното и секундарното кај здравството) ги одредува трендовите на пазарот на труд, нивото на инвестиции/економски просперитет, социјалната, политичката стабилност, миграциите и демократскиот развој. Предизвиците и трендовите во здравството се поврзуваат со опасностите од нови пандемии, сè поголемата распространетост на хронични болести, зголемените ризици поврзани со менталното здравје и со благосостојбата, прекумерната телесна тежина, зачестената злоупотреба на супстанции, отпорноста на антибиотици, нееднаквиот пристап до здравствената заштита итн. Недостигот на медицински кадар поради емиграција е, исто така, сериозен предизвик.

5. Енергетската сигурност е поврзана со големата увозна зависност од енергенси. Решенијата треба да се бараат во паметни и во долгорочни инвестиции во одржливи, диверзифицирани и економски прифатливи енергетски извори. Подемот на обновливите извори на енергија, вклучувајќи го и водородот, како и можностите за складирање на енергијата и на зголемувањето на енергетската ефикасност, имаат потенцијал значително да ја подобрат енергетската сигурност и безбедното снабдување со енергија, но овие решенија истовремено создаваат нови предизвици, особено во делот на сајбербезбедноста.

6. Снабдување со храна и безбедност на храната. Снабденоста со храна, особено во услови на намалено земјоделско производство и на геополитички тензии, останува важен долгорочен предизвик. Во услови на загадување на животната средина, потребно е внимателно да се следи синџирот на снабдување со храна во насока на обезбедување здравствено исправна и нутритивно вредна храна за населението. Безбедноста на храната значајно влијае врз конкурентската позиција на земјоделско-прехранбените производи на домашниот пазар и на странските пазари.

7. Геополитиката создава политичка и социо-економска несигурност, ги нарушува и ги пренасочува тековите на меѓународната трговија и на капиталот, наметнува високи буџетски трошоци за одбрана, за безбедност и друго. Геополитичките промени може да се манифестираат во нови миграциски бранови, економски предизвици (на пр., ценовни шокови, нарушувања на глобалните синџири на снабдување, зголемени трошоци за нови заеми), регионални конфликти, дополнителна политичка поларизација и др. Геополитичките шокови придонесуваат и за спротивставени агенди во однос на иднината на Западен Балкан, што може да го забави или да го одложи процесот на интегрирање на овој регион во ЕУ.

8. Технолошките промени и дигиталната трансформација. Во моментот, а и во следните две децении се очекуваат револуционерни технолошки промени поврзани, пред сè, со вештачката интелигенција (AI), технологиите за работа од далечина, интероперабилноста, блокчејн-технологиите и дигиталните валути, лекувањето од далечина (телемедицина), проширената и виртуелната реалност, финансиската технологија (финтек), квантните компјутери и други. Истовремено, хиперповрзаноста на економиите се очекува дополнително да ги преобликува пазарот на работна сила, меѓународната трговија и меѓународните финансии и да наметне постојани промени на правното уредување.

Овие предизвици бараат приспособување на политиките, особено во насока на обезбедување поголема флексибилност и отпорност на државата.

Истовремено, **голем број од предизвиците нудат и огромен број предности** за позиционираноста на Република Северна Македонија и на нејзините граѓани во однос на јазот во вештините и поделеноста на светот, кои ќе бидат еден од пресудните фактори за напредокот. Во таа насока, државата треба со забрзано темпо да ги користи потенцијалите на технолошкиот напредок, кој неминовно е поврзан и со дигиталната трансформација. Клучен фактор во справувањето со предизвиците е и ублажувањето на ризиците што произлегуваат од, на пример, климатските промени и геополитичките превирања, кои ја зголемуваат и ранливоста во однос на обезбедувањето и безбедноста на храната, пристапот до вода и јавното здравје, решавањето на еколошките жаришта, потоа користењето на дигитализацијата, особено ризиците поврзани со асиметричните сајберзакани, сајберкриминалот, безбедното чување на податоците, безбедноста на информатичките системи и сл.

3. ВИЗИЈА

Луѓето во Република Северна Македонија имаат висок животен стандард, реализирајќи се во економија што е одржлива, конкурентна и нуди еднакви можности за сите.

Институциите се ефикасни, отчетни, одговорни, иновативни и отворени за учество на граѓаните. Заедниците во кои живееме се зелени, безбедни, отпорни на современите ризици и опасности, инфраструктурно поврзани и дигитализирани.

Овие услови придонесуваат да се создаде основа за просперитетни млади, поединци што се задоволни, среќни, здрави и луѓе што активно стареат.

Уметноста и културата се столбовите на нашето општество и придонесуваат за подобрување на колективната благосостојба и за меѓународната перцепцијата за државата.

Нашата држава е активен и почитуван член на меѓународните организации и на регионалните иницијативи, каде што промовира вредности, норми и процеси што резултираат во подобрување на животот на сите луѓе.

4. НАЦИОНАЛНИ РАЗВОЈНИ ЦЕЛИ И КЛУЧНИ ФАКТОРИ

4.1. НАЦИОНАЛНИ РАЗВОЈНИ ЦЕЛИ

Зајакнување на конкурентноста и развојот на земјата преку функционален и иновативен екосистем, усовршување на вештините, знаењето, вклученоста и отпорноста на граѓаните.

	Тековна состојба	Среднорочна вредност 2034	Целна вредност 2044
Индекс на иновативност во Е вропа (процент од европскиот просек)	46,3% (2023) Иноватор во развој	75% Умерен иноватор	110% Силен иноватор
Високотехнолошки извоз (% од вкупниот извоз на индустриски производи)	4,18% (2020)	5%	7%
Индекс на човечкиот капитал	0,56 (2020)	0,7	0,8
Продуктивност на трудот	20,64\$ (2021)	30\$	40\$

Модели на управување што се отворени, отчетни и робусни, способни да превенираат и соодветно да реагираат, поттикнувајќи просперитет за сите општествени групи.

	Тековна состојба	Среднорочна вредност 2034	Целна вредност 2044
Индикатори за добро владеење (Светска банка)	0,1 (2022)	0,7	1,5
Индекс за перцепција на корупција	-0.35 (2021)	0.06	0.72
Годишни просечни нивоа на атмосферски честички (PM2.5 и PM10) во градовите (пондерирани според бројот на населението)	25,17 (2019) микрограми на кубен метар	18 микрограми на кубен метар	12 микрограми на кубен метар
Процент на население што користи чиста вода преку безбедно водоснабдување	77 (2020)	83	90

Социјална инклузија што подразбира подобри социјални, здравствени и образовни системи во насока на обезбедување придобивки за поединците, за бизнисите и за општеството во целина.

	Тековна состојба	Среднорочна вредност 2034	Целна вредност 2044
Индекс на човековиот развој	0,770 (2021)	0,850	0,910
Коефициент на доходна нееднаквост (коефициент на Џини)	33,5% (2019)	30%	25%
Активност на жените на пазарот на работна сила во однос на активноста на мажите на пазарот на работна сила (во %)	66,2% (2022)	75%	85%

4.2. КЛУЧНИ ФАКТОРИ ШТО ОВОЗМОЖУВААТ ПРОСПЕРИТЕТ

Создавањето рамка за одржлив развој бара фокусирање на повеќе клучни фактори, кои ги земаат предвид економската, социјалната, еколошката и културната димензија. Овие фактори, кои во значајна мера можат да ја обликуваат иднината на граѓаните на Република Северна Македонија може да се наречат и способности, односно капацитети да се изврши или да се постигне одредена задача или функција. Тоа подразбира дека човековиот потенцијал треба да има динамична природа, да се подобрува, но и да се менува и да се приспособува во согласност со потребите. Оттука, клучните фактори или националните способности и капацитети, кои се од исклучителна важност за остварување на целите дефинирани во секоја од клучните стратешки области, се:

1. Одржување на макроекономската стабилност

Одржувањето на макроекономската стабилност е клучна претпоставка за осигурување одржливи стапки на раст и за реализација на основните цели зацртани во Националната развојна стратегија на Република Северна Македонија. Република Северна Македонија е земја што во периодот по 1995 година одржува ниски, едноцифрени стапки на инфлација и тоа е една од важните и препознатливи карактеристики на нејзината макроекономска рамка. Во периодот од 2002 до 2021, историскиот просек на инфлацијата е под 2%. По кризата предизвикана од пандемијата со КОВИД-19, појавата на енергетската криза и растот на цените на храната, дојде до значително зголемување на инфлаторниот притисок во земјата. Најновите движења, а и предвидувањата на Народната банка на Република Северна Македонија (НБРСМ), покажуваат дека инфлацијата постепено се намалува и дека на среден рок до 2025 година, таа ќе се врати на историскиот просек од околу 2%.

Вредноста на македонскиот денар е врзана за еврото, што ѝ овозможува на НБРСМ да го увезува кредибилитетот на монетарната политика на Европската централна банка. Ваквиот режим на девизен курс добро ѝ служи на земјата зашто овозможи денарот да биде стабилен во периодот од 1998 година до денес. Стабилноста на финансискиот систем на Република Северна Македонија е најдиректно условена од стабилноста на банкарскиот систем, кој е нејзин доминантен сегмент. Денес банкарскиот систем на Република Северна Македонија е стабилен, со големо учество на странски капитал во вкупниот капитал на банките, со одлична капитализираност (адекватност на капиталот) и со константен напредок во доменот на корпоративното управување. Државата до 2008 година остваруваше ниски буџетски дефицити и креираше солиден фискален простор. Со појавата на големата рецесија од 2007 до 2009 година и експанзивната фискална политика во годините потоа, буџетските дефицити почнаа да се зголемуваат, поради што јавниот долг значајно се зголеми. Јавниот долг во 2006 година беше само 33% од БДП, додека во 2014 година тој стигна на нивото од 46% (Министерство за финансии).

Подоцна, со отпочнувањето на рецесијата условена од пандемијата со корона-вирусот (февруари 2020 година), дојде до дополнително стеснување на фискалниот простор на земјата. На фискалната и на монетарната политика и на нивната добра координација им припаѓа значајна улога во одржувањето стабилна и поволна макроекономска рамка. На среден и на долг рок во Република Северна Македонија ќе продолжат реформите во фискалната сфера и тие ќе бидат сосредоточени на: зголемување на ефикасноста и ефективноста во наплатата на јавните приходи на централно и на локално ниво; ефикасно справување со неформалната економија, оптимизација на даночниот систем со истовремено зголемување на неговата праведност, вклучувајќи ги тука и минималните плати, пензиите и социјалните трансфери наменети за заштита на ранливите категории на населението; воведување еколошки даноци што ќе ја поддржуваат зелената транзиција; рационализација и редизајнирање на структурата на јавните расходи со кретење на несуштинските и на непродуктивните трошоци и пораст на капиталните расходи, постепенa фискална консолидација и сл. Постојниот режим на девизен курс, т.е. врзаноста на денарот за еврото, осигурува јасна поврзаност и корелација меѓу порастот на понудата на пари во домашната економија и политиката на понуда на пари на Европската централна банка, и задржување на високата ценовна стабилност. Добрата координираност на клучните макроекономски политики е вонредно значајна за одржување и зацврстување на макроекономската стабилност.

Продолжувањето на реформите во фискалната сфера и зајакнување на дисциплината на фискалната политика се нужен предуслов за водење ефикасна монетарната политика, со оглед на фактот што и фискалната политика има значајна улога во одржувањето на ценовната стабилност. Последователните шокови во последниве 15 години (Големата рецесија од 2007-2009 година, пандемиската криза и енергетската криза) имаа последици, но не ја загрозија макроекономската стабилност. Креаторите на политики во Република Северна Македонија, во периодот по 1995 година, се стекнаа со значајни искуства во воспоставувањето и одржувањето на макроекономската стабилност. Користењето и надградувањето на стекнатите искуства во иднина се силна гаранција дека креаторите на клучните политики ќе осигурат континуитет во создавањето поволна, стабилна и одржлива макроекономска рамка. Континуираниот развој на човечкиот капитал во согласност со демографската ревитализација е основниот креативен фактор на развојот на една земја.

Квалитетот и квантитетот на човечкиот капитал се од клучна важност за развојот на секоја од стратешките области. Оттука, вложувањето и инвестирањето во човечкиот капитал (образование, здравство, социјална сигурност, безбедност, еднакви можности итн.), имајќи ги предвид неговите специфики и демографските трендови, ќе овозможи овој фактор во една мала и отворена економија со други ограничени ресурси/фактори на развој, да го претвори во главна компаративна предност што ќе го обезбеди идниот долгорочен просперитет на земјата. Демографската ревитализација е силно поврзана со можноста за континуиран развој на човечкиот капитал, па од таа причина, тие се во фокусот на голем дел од приоритетите во НРС.

2. Силни институции насочени кон потребите на граѓаните се клучниот фактор за обезбедување предуслови и за спроведување на иницијативите, стратешките идеи и политиките. Ова е еден од најчесто споменуваните фактори како предизвик/можност за идниот забрзан развој на земјата. Тоа е потврдено и во направените долгорочни симулации/проекции во рамките на НРС, каде што јасно се укажува дека политиките во доменот на доброто управување и владеење на правото се клучен фактор што ќе го „отклучи“ потенцијалот на земјата за долгорочен просперитет. Ефикасни, транспарентни, отчетни институции што навремено ги обезбедуваат потребните услуги на граѓаните се основата како за спроведување на НРС, така и за долгорочната благосостојба на Република Северна Македонија.

3. Територијална организација и функционална децентрализација. Потребите на граѓаните и алокацијата на ресурсите најдобро се утврдуваат на локално и на регионално ниво. Ефикасното спроведување на секоја од политиките и утврдување на повратната информација за нејзината успешност е поврзана со локалните/регионалните потреби и со територијалните специфики. Оттука успешната територијална организација и функционална децентрализација се предуслови за создавање вертикална поврзаност на целиот процес на креирање, спроведување политики и распределба на ресурси, што понатаму ја создава основата за поголема благосостојба и просперитет на граѓаните. Функционалната децентрализација ги обезбедува потребните фактори и ресурси за ефикасно локално дејствување во рамките на пошироката национална рамка за развој.

4. Инклузија и социјална кохезија - поврзани со општествената благосостојба, поголемата продуктивност и побрзиот економски развој. Обезбедување сеопфатна финансиска поддршка, здравствена заштита и основни услуги за ранливите и маргинализираните групи граѓани, вклучително и за постарите лица, инвалидизираните луѓе, лицата со попреченост и оние што се соочуваат со економски тешкотии. Со промовирање социјална вклученост, намалување на разликите и лесен пристап до потребната поддршка ќе се создаде систем што има за цел да создаде социјална сигурносна мрежа што обезбедува еднаков пристап за сите граѓани. Притоа, ќе им се подобри положбата на оние на кои им е тоа потребно, ќе се намали сиромаштијата и ќе се зајакне социјалната кохезија. Со активно вклучување на овие групи, државата може да го искористи потенцијалот на целото нејзино население. Оваа стратегија ги максимизира потенцијалите на работната сила и придонесува за подобрување на социјалната кохезија, поттикнувајќи активно општество каде што секој може да придонесе за напредокот и за просперитетот според можностите.

5. Приспособување на климатските промени и успешно справување со еколошките проблеми всушност значи обезбедување долгорочна одржливост и отпорност на економијата, заштита на благосостојбата на своите граѓани и исполнување на одговорностите како чинител во глобалните промени. Земјата треба да ги зајакне капацитетите за приспособување, да ја надгради инфраструктурата и да изгради капацитети за креирање превентивни политики и ефикасно спроведување економски и социјални практики што ја зголемуваат отпорноста на климатските промени. За ова е неопходно зајакнување на јавната свест, образована популација и силни глобални партнерства. Република Северна Македонија ќе треба да ја подобри регулативата за животна средина и да поттикне одржливи практики со конкретни стратегии за адаптација и за ублажување, притоа земајќи ги предвид сите социјални групи во процесот. Заштитата и обновувањето на екосистемите што дејствуваат како природни тампони против климатските влијанија, ќе станат висок приоритет и ќе треба да се развијат подобрени финансиски механизми што ќе поддржат мерки за адаптација и за ублажување.

6. Политички консензус за клучните стратешки правци на развојот е основата за создавање континуитет во националниот развој, посебно кога станува збор за долгорочни развојни стратегии. Без вклучување и широк консензус на политичките актери за клучните правци на развојот, спроведувањето на стратешките политики/мерки се отежнува и се соочува со ограничувања и со предизвици кои се детерминирани од политичките циклуси и интереси. Оттука еден од клучните фактори за успешноста на ваквите долгорочни стратешки документи е широкиот политички консензус. За негово постигнување, неопходно е да се постават конкретни механизми со цел да се осигури неговата постојаност за клучните стратешки цели, кои се од државен интерес и чија реализација надминува еден или повеќе изборни циклуси.

7. Управувањето и користењето податоци, технологии и високиот степен на дигитализација стануваат извонредно важни во современото општество. Достапноста на квалитетни, навремени и дезагрегирани податоци е неопходна за носење кохерентни и релевантни политики засновани на докази. Државата мора да вложува и во дигитална стратегија што се фокусира на четири клучни столба: развивање работна сила и врвни професионалци од дигиталната сфера, градење безбедни и еколошки дигитални инфраструктури, олеснување на дигиталната трансформација на бизнисите и понуда на дигитални јавни услуги со фокус на корисниците. Дигитализацијата како процес ќе бара промена во административните и во управувачките структури за да се создадат услови за интероперабилност и системи што ќе овозможат податоците да се собираат, управуваат, заштитуваат и да се користат за донесување одлуки.

5. СТРАТЕШКИ ОБЛАСТИ

5.1. СТРАТЕШКА ОБЛАСТ: ОДРЖЛИВА, ИНОВАТИВНА И КОНКУРЕНТНА ЕКОНОМИЈА

Иновативноста, продуктивноста и конкурентноста се меѓусебно тесно поврзани категории и тие силно влијаат врз динамиката и врз квалитетот на економскиот развој. Во секоја од трите сфери Република Северна Македонија има евидентни слабости. Според последните расположливи податоци на ДЗС¹, во периодот од 2018 до 2020 година учеството на иновативните деловни субјекти во вкупниот број деловни субјекти изнесува 48,2 %. Најмногу иновации имало во секторот маркетинг и истражувањето на пазарот со 76,3 % иновативни претпријатија; па потоа следуваат секторите снабдување со електрична енергија, гас, пареа и климатизација со 66,7 % и финансиски дејности и дејности на осигурување со 67,1 % иновативни претпријатија.

Од друга страна, постојат сериозни слабости, па дури и назадување во сегментот издвојувања (трошоци) за истражување и за развој (ИиР). Во 2020 година, овие трошоци изнесувале 0,37 % од БДП, каде што посебно загрижува маргинаалното учество на бизнис-секторот во издвојувањата за ИиР од само 25,7 % од вкупните издвојувања за истражување и за развој. Исто така, загрижува што, според истите податоци од 2020 година, малку бизниси, само 40,7 % организираат обуки за професионално усовршување на вработените и мали се бројките на регистрирани патенти и на други права од индустриска сопственост.

Ова покажува зошто државата останува иноватор во подем со перформанса од 46,3 % од просекот на ЕУ. Фактички, овој индикатор (сумарен индекс на иновативност 46,3 %) е под просекот на земјите вклучени во групата иноватори во подем (70 %)².

Иновациите се суштинска карактеристика на претприемништвото и на претприемничката култура. Иако во Република Северна Македонија во периодот од осамостојувањето до денес се формираше релативно богата популација на мали и средни претпријатија (МСП), просечниот број на активни МСП на 1.000 жители изнесува 39, што сè уште е под просекот за добро функционирање на една пазарна економија (просекот е околу 50 до 60 МСП на 1000 жители)³.

Дополнително, бројот на МСП со брз потенцијал за раст (високоинновативни, конкурентни и со добра извозна перформанса) е многу низок, помеѓу 5 и 6 %. Исто така, слабо се застапени и т.н. квалитативни претприемачки процеси: супконтракторство, институции за поддршка на бизнисите во различни фази на нивниот развој – акцелератори, бизнис-инкубатори и технолошки паркови.

¹ ДЗС (Државен завод за статистика - соопштение: Иновативни деловни субјекти (stat.gov.mk)

² ДЗС (Државен завод за статистика - соопштение: Иновативни деловни субјекти (stat.gov.mk); European Innovation Scoreboard 2023 – Country Profile North Macedonia

³ Blue Ribbon Commission Report - Macedonia (Team Leaders Josef Brada and Taki Fiti) Towards 21 Dynamic and Sustainable Economic Growth – Growth Supportive Policies, United Nations Development Programme (UNDP), Skopje 2006³

Понатаму, иако пристапот на бизнисите до финансии за развој, денес, во однос на раните транзициски години, е значително подобрен, отсутствуваат поиновативни форми на финансирање на бизнисите, какви што се неформалниот ризичен капитал (бизнис-ангели), формалниот ризичен капитал (официјални ризични фондови), лизингот и др. Според големината на претпријатијата, најиновативни се големите компании со повеќе од 250 вработени, зад нив се рангирани средните претпријатија што имаат меѓу 50 и 249 вработени, а најмалку иновативни се малите претпријатија, чиј број на вработени се движи од 10 до 49. Релативното учество на иновативните претпријатија во групата големи претпријатија изнесува 61,5 %, во групата средни претпријатија 51 % и во групата мали претпријатија 47 %. Во Република Северна Македонија 33,9 % од вработените се ангажирани во индустријата со висока и со средна технолошка компонента и во секторот на услугите засновани на знаење, што претставува значајно пониско ниво од она кај 27-те земји членки на ЕУ, каде што овој удел изнесува 46,3 %. Државата се соочува со предизвици во сферата на дигитализација на економијата, која, пак, е предуслов за одржување чекор со т.н. индустриска револуција, која има потенцијал фундаментално да ја промени економијата преку технологии какви што се „големите податоци“, Cloud Computing, интернетот, машинското учење и други. Во 2023 година, 91,6 % од деловните субјекти со 10 или повеќе вработени имале пристап до широкопојасен интернет.

Според големината на претпријатијата, највисок процент на примени нарачки преку компјутерски мрежи бележат големите претпријатија (35,4 %), по кои следуваат средните претпријатија со 24,6 %, додека, пак, најмало учество во примени нарачки преку компјутерски мрежи имаат малите претпријатија, кое изнесува само 12,5 %. Дигитализацијата и дигиталната трансформација повеќе не се достапни само за големите компании, туку тие стануваат неопходни и за микро, малите и за средните претпријатија. Овие две компоненти се важни особено за развој и за понуда на иновативни производи и услуги и за подобрување на нивната конкурентност не само на домашниот пазар, туку и пошироко на регионалниот и на меѓународниот пазар. Родовата нееднаквост е типична карактеристика на пазарот на труд во Република Северна Македонија и таа доаѓа до израз и во доменот на претприемачката активност. Имено, од вкупниот број работодавачи во државата во 2021 година, само 19 % се жени.

Слична родова статистика има и меѓу оние што работат за сопствена сметка. Од нив 78 % се мажи, додека остатокот од 22 % се жени. Според официјалната статистика, жени управуваат со само 2,6 % од постојните претпријатија⁴.

Сите индикатори за продуктивноста на македонската економија (продуктивноста на трудот мерена како БДП по вработен, продуктивноста мерена според креирана додадена вредност по работник и вкупната факторска продуктивност), експлицитно покажуваат дека таа долг период се одржува на исклучително ниско рамниште. Заостанувањето зад просекот на ЕУ е големо и во различни периоди се движи во ранг од 2,5 до 4 пати кај продуктивноста мерена со додадената вредност по работник.

Според процените на Светската банка, во периодот од 1993 до 2017 година, со исклучок на периодот меѓу 2002 и 2008 година, вкупната факторска продуктивност покажува постојан пад, односно има негативен придонес за растот на економијата. Додека, пак, во најновите процени на Светската банка од 2023 година, се потврдува дека вкупната факторска продуктивност во целиот период по 2011 година била ниска и негативна. Придонесот на вкупната факторска продуктивност во динамизирањето на растот останува мал, што значи дека трудот и физичкиот капитал се главните креатори на растот на БДП⁵.

⁴ https://www.stat.gov.mk/publikacii/2023/ZeniteMazite_2023.pdf

⁵ Министерство за финансии (2022). Програма за економски реформи 2022 – 2024 година.

Тоа, во прв ред, се должи на ниската иновациска способност на економијата и надолниот тренд на квалитетот на човечкиот капитал⁶.

Треба да се истакнат уште две други неповолни тенденции поврзани со продуктивноста на македонската економија. Едната упатува на постоење невообичаено големи *диспаритети помеѓу најпродуктивните и најмалку продуктивните фирми во земјата* (најпродуктивните фирми се речиси седум пати попродуктивни од најмалку продуктивните), за разлика од состојбата во развиените земји каде што тие разлики се многу помалку нагласени. Другата упатува на зголемување на јазот помеѓу *растот на продуктивноста и растот на платите*, т.е. на зголемувањето на платите, продуктивноста на трудот во реалниот сектор на економијата. Ваквите состојби во сферата на иновативноста и на продуктивноста детерминираат и ниска конкурентност на македонската економија. Според Глобалниот извештај за конкурентност на Светскиот економски форум, Република Северна Македонија, со резултат од 57,3 (резултатот е во опсег од 0 до 100, при што 100 е најдобар резултат) од вкупно 141 земја е рангирана на 82 место, што е најслаб резултат меѓу земјите од поширокиот регион вклучени во истражувањето⁷.

Причините за ваквите состојби во доменот на иновативноста, продуктивноста и на конкурентноста се многубројни, меѓутоа, две групи фактори се посебно значајни: нискиот квалитет на човечкиот капитал и слабиот иновациски капацитет на државата.

Вредноста на Индексот за човечки капитал (ИЧК)⁸ за Република Северна Македонија за 2020 година изнесува 0,56 и е на нивото на светскиот просек, но е пониска од просекот за Европа, Централна Азија и за земјите од групата со висок среден доход (0,63) и значително пониска од ЕУ просекот (0,74). Ниската продуктивност на човечкиот капитал и високите стапки на емиграција и тоа главно на работоспособно население имаат силни дисторзивни ефекти врз пазарот на труд. И покрај подобрувањето на состојбата на пазарот на труд во поновиот период, сепак и понатаму државата се соочува со многубројни слабости во оваа област. ДЗС според пописот од 2021 година објави податоци каде што во 2022 година стапката на активност на работоспособното население изнесува само 55,2 %, стапката на вработеност 47,3 %, додека, пак, стапката на невработеност и понатаму е на релативно високо ниво од 14,4 % (особено кај младите), односно е значајно повисока од ЕУ просекот и земјите од регионот⁹.

Неформалната вработеност и понатаму е на високо ниво, односно во 2021 година повеќе од 96.000 вработени т.е. 12 % се неформално вработени, без да имаат пензиско и здравствено осигурување¹⁰.

Високите стапки на емиграција на работоспособно население предизвикуваат неусогласеност на понудата и на побарувачката на работна сила на пазарот на труд. Тоа посебно важи за кадрите со високо образование од одредени профили какви што се лекарите, информатичарите, машинските инженери и градежните инженери и за кадрите

⁶ World Bank Group (2018) FYR Macedonia Systematic Country Diagnostic: Seizing a Brighter Future for All, November 29; World Bank Group (2023) North Macedonia Systematic Country Diagnostic update – Navigating challenges, embracing opportunities / North Macedonia Systematic Country Diagnostic Update 2023

⁷ World Economic Forum (2019)

⁸ Види пошироко методолошко објаснување за ИЧК: <https://www.worldbank.org/en/publication/human-capital#Index>

⁹ Активно население во Република Северна Македонија 1) Резултати од Анкетата за работна сила, 2022 година, ДЗС 2023, https://www.stat.gov.mk/pdf/2023/2.1.23.05_mk.pdf

¹⁰ Дatabаза на ДЗС за неформално вработени според економски статус, сектори на дејност, https://makstat.stat.gov.mk/PXWeb/pxweb/mk/MakStat/MakStat__PazarNaTrud__TrimesecniARS/098_PazTrud_NefVRab_Sektori_kvartalno_ml.px/?rxid=46ee0f64-2992-4b45-a2d9-cb4e5f7ec5ef

со средно стручно образование, какви што се медицинските сестри, машинските, градежните и електротехничарите¹¹.

Емиграцијата, особено онаа интелектуалната, пред сè е од траен карактер и затоа треба да се развие систем што активно ќе ги вклучи доселените странци во пазарот на труд за да се задоволат потребите од работна сила, кои, пак, се значаен предуслов за развој на одделните економски сектори и економски развој на земјава.

Слабиот иновациски капацитет на Република Северна Македонија, во прв ред е условен од многу ниското, занемарливо учество на вложувањата во ИиР, од слабиот конкурентски притисок во економијата и од отсуството на добро осмислена и структурирана иновациска политика, вклучително и околина/опкружување (иновативен екосистем) што ќе поддржува или ќе нуди услови и можности за градење претприемничка, односно иновациска култура. Дополнително, високата застапеност на сивата економија (33 % од БДП, наспроти 15 % во развиените земји)¹², има силен негативен ефект врз бизнис-климата и пошироко врз развојниот потенцијал на земјата¹³.

Опишаните состојби во доменот на иновативноста, продуктивноста и конкурентноста имаат значајни импликации и врз трговската размена на земјата и особено врз структурата на македонскиот извоз и увоз. Постојат неколку суштински карактеристики што ја опишуваат состојбата во сферата на меѓународната трговија на Република Северна Македонија. Прво, вкупниот извоз и увоз на стока во периодот меѓу 2015 и 2022 година, покажува тренд на постојан раст - од 9,8 милијарди евра во 2015 година, на 20,4 милијарди евра во 2022 година, што претставува зголемување од преку 100 % (индексот на отвореност на македонската економија надминува 160 %).

Притоа, динамиката на растот на увозот е поголема од онаа на извозот, што резултира во продлабочување на трговскиот дефицит на Република Северна Македонија од 1,7 милијарди евра во 2015, на 3,8 милијарди евра во 2022 година (извор НБРСМ 2023). Второ, структурата на надворешно трговската размена по производи, на двете страни - увозот и извозот, е ниско диверзифицирана. На страната на извозот, 25-те најголеми извозници учествуваат со 66 % во вкупниот извоз на земјава.

Структурата на увозот по производи е нешто подиверзифицирана - десетте најувезувани производи во 2020 година учествувале со околу 30 % во вкупниот увоз. Трето, во периодот по 2008 година, странските компании лоцирани во индустриско-развојните зони дадоа значаен придонес во зголемувањето на извозот на земјата и во подобрување на неговата структура, во смисла на поголема застапеност на извозни производи со повисока додадена вредност.

Учеството на домашните компании во производството на резервни делови, компоненти и други инпути за потребите на странските компании останува занемарливо, поради што изостануваат ефектите од нивното вклучување во регионалните и во глобалните синџири на додадена вредност.

Четврто, и покрај споменатиот напредок, продажбата на иновативни производи од Република Северна Македонија, релативно во однос на просекот на ЕУ, чини само 22,6 %, а продажбата, т.е. извозот на услуги засновани врз знаење, повторно релативно во однос на просекот на ЕУ, чини 55,1 %.

Петто, Република Северна Македонија има позитивен биланс на трансакции со услуги (лон-работи, транспортни, туристички, финансиски, интелектуални, компјутерско-

¹¹ ИОМ (2021). Миграциите во Република Северна Македонија: Профил на земјата 2021.

¹² НАМАЛУВАЊЕТО НА СИВАТА ЕКОНОМИЈА Е СУШТИНСКА КОМПОНЕНТА НА ДАНОЧНИТЕ РЕФОРМИ И ЕКОНОМСКИОТ РАСТ - Министерство за финансии (finance.gov.mk)

¹³ Во Стратегијата за формализирање на неформалната економија во РСМ 2023 – 2027 година, според последните пресметки на степенот на неформална економија во Република Северна Македонија, со употреба на Методот на потрошувачка на електрична енергија (Electricity Consumption Method), економските активности во рамките на неформалната економија во 2021 година зафаќаат околу 24,7 % од БДП. Извор: Trpeski et al. (2022), What Determines Informal Economy and Informal Employment – the case of North Macedonia, Shaping Post-COVID World – Challenges for Economic Theory and Policy.

информациски услуги), со што услугите даваат свој придонес во намалувањето на дефицитот на тековната сметка на Билансот на плаќање (извори НБРСМ 2023, ДЗС 2023, ЕИС 2023, Стопанска комора на Република Северна Македонија).

Шесто, околу 78 % од извозот на Република Северна Македонија е насочен кон ЕУ и околу 11 % кон земјите на ЦЕФТА, на страната на увозот исто така доминираат ЕУ (46 %) и ЦЕФТА (11 %).

Реални се ризиците да се појават длабоки и тешки рецесии, какви што беа големата рецесија меѓу 2007 и 2009 година и кризата предизвикана од ковид-пандемијата, како и последните, ценовната и енергетската криза. Република Северна Македонија, во периодот по 2008 година, за неполни шест години, го удвои својот јавен долг, а со појавата на пандемијата од КОВИД-19, тој дополнително се зголеми на 60 % од БДП. Ваквиот фискален простор ги лимитира можностите на фискалната, па и на монетарната политика за интервенција и за справување со кризи при евентуална појава на нови потешки рецесии во иднина. Определени промени беа реализирани со унапредување на законската регулатива, воведување фискални правила и преземање определени чекори за фискална консолидација, меѓутоа фискалните ризици се сè уште релевантни и нивното менаџирање е од исклучителна важност за реализацијата на долгорочните развојни цели поставени во Националната развојна стратегија на земјата.

5.1.1. Мисија

Во 2044 година, македонската економија ќе биде иновативна, ефикасна, конкурентна, зелена и високоинтегрирана во меѓународната трговија и во меѓународните финансии, со развиена претприемничка култура, способна да креира одржлив економски развој. Ќе има прифатлива рамнотежа во трите компоненти на развојот (економскиот раст, социјалната вклученост и еколошката компонента), нови продуктивни и добро платени работни места во компании што го следат технолошкиот развој и произведуваат добра и услуги со висока додадена вредност и препознаваат дека мажите и жените треба еднакво да учествуваат во сите процеси и на сите нивоа.

5.1.2. Цели

За реализација на мисијата, дефинирани се следните цели:

1. Економија заснована на знаење, иновации и на дигитализација;
2. Високоинтегрирана економија во меѓународната трговија и во меѓународните финансии и
3. Работна сила што ги задоволува сегашните и идните потреби на пазарот на труд.

Цел: Економија заснована на знаење, иновации и дигитализација

Во следниот период една од целите ќе биде да се изгради економија заснована на знаење и на иновации преку развивање економски систем во кој производството на добра и на услуги повеќе ќе се заснова на активности втемелени на знаења (knowledge-intensive), кои имаат значаен придонес во поттикнувањето на технолошките иновации. Република Северна Македонија ќе има зелена, дигитализирана и иновативна економија, во која ќе доминираат иновациите како суштинска карактеристика на претприемништвото и на претприемничката култура. Сето ова ќе осигури зголемување на придонесот на вкупната факторска продуктивност и на нејзините најзначајни поткомпоненти (технолошкиот напредок и образовната структура и знаењето на работната сила) во динамизирањето на растот и на развојот во сите делови на земјата. Притоа,

иновациската политика и паметната специјализација ги нагласуваат предностите на одржлив раст на сектори со висок развоен потенцијал, т.е. на земјоделството и на прехранбената индустрија, електромашинската и металната индустрија, туризмот и ИКТ, преку поддршка на дигитализацијата на економијата и на општеството, паметните градежни конструкции и одржливи материјали, вклучувајќи го и концептот на циркуларна економија и ја препознава важноста на родовите разлики. Неопходна е поддршка на енергетиката, втемелена на еколошки решенија, обновливи извори и енергетската ефикасност, кои ја поттикнуваат зелената транзиција. За да се забрза економскиот развој на земјава и да се овозможи негова одржливост на долг рок, сепак ќе биде ставен акцент на развојот на секторите со висок развоен потенцијал.

Приоритети

1. МОДЕЛ НА ЕКОНОМСКИ РАСТ ЗАСНОВАН НА ПАМЕТНА СПЕЦИЈАЛИЗАЦИЈА И ЗЕЛЕНА ТРАНСФОРМАЦИЈА

Од модел на раст заснован на високо учество на трудот и физички капитал кон раст заснован на повисоко учество на вкупната факторска продуктивност (технолошкиот напредок во најширока смисла на зборот, вклучително и дигитализација и зелена трансформација) со фокус на секторите што се интегрален дел од паметната специјализација. Значаен потенцијал за подобрување на состојбите во оваа област имаат и приоритетните сектори утврдени во Стратегијата за паметна специјализација: Вертикалните и хоризонталните секторски приоритети. Вертикалните секторски параметри се паметното земјоделство и храната со висока додадена вредност; информациските и комуникациските технологии; електромеханичката индустрија (4.0) и одржливите материјали и паметни згради, додека хоризонтални секторски приоритети се енергијата на иднината и туризмот.

2. РЕЗУЛТАТИ ОД ИСТРАЖУВАЊЕ, РАЗВОЈ И ИНОВАЦИИ КАКО ОСНОВА ЗА ЗАБРЗАН И ЗЕЛЕН ЕКОНОМСКИ РАСТ

Континуиран раст на јавните вложувањата во ИиР, поттикнување на бизнис-секторот за зголемување на вложувањата во ИиР, иновации со главен фокус на развој на зелените иновации.

3. ВОСПОСТАВЕНА СОРАБОТКА МЕЃУ НАУЧНОИСТРАЖУВАЧКИОТ СЕКТОР И БИЗНИСОТ

Јакнење на соработката меѓу бизнис- и научноистражувачкиот сектор на земјава и научноистражувачките јадра на компаниите, вклучувајќи и користење дигитални платформи и решенија.

4. ЕКОСИСТЕМ ШТО ПОДДРЖУВА ПРЕТПРИЕМНИШТВО И СТАРТАПИ

Развој на претприемнички знаења и вештини, ширење на претприемничката култура, поддршка на женското претприемништво, развој на социјалното претприемништво, поттикнување на зелените иновации, интензивирање на соработката со дијаспората и подобрување на пристапот на фирмите до средства за финансирање на развојот (кредити од домашни и од странски извори за поддршка на иновативната активност на фирмите, кредити за зелен раст, ризичен капитал, привлекување капитал од дијаспората и сл.), зајакнување и проширување на постојната иновативна инфраструктура за поддршка на претприемништвото (стартап центри, акцелератори, инкубатори, хабови, технолошки паркови и сл.), препознавајќи ја специфичноста на предизвиците и на можностите со кои жените се соочуваат на полето на претприемништво.

Цел: Високоинтегрирана економија во меѓународната трговија и во меѓународните финансии

Зголемувањето на иновативноста, продуктивноста и зајакнувањето на конкурентниот притисок внатре, во домашната економија, се клучни фактори за зголемување на конкурентноста и за постигнување висока интегрираност на земјава во клучните сфери на меѓународната трговија и на меѓународните финансии – извоз на добра и услуги со висок степен на финализација, странски директни инвестиции и трансфер на технологија. Посебно внимание ќе се посвети на привлекување странски директни инвестиции од високотехнолошки корпорации, како и на соработка со домашните компании со цел нивно активно вклучување во глобалните синџири на висока додадена вредност.

Приоритети

1. РЕГУЛАТИВНА СИГУРНОСТ ШТО СОЗДАВА ВИСОК КОНКУРЕНТЕН ПРИТИСОК НА ДОМАШНИОТ ПАЗАР

Квалитативно подобрување на клучните сегменти на бизнис-климата, со фокус врз спречувањето на корупцијата, сивата економија и нелојалната конкуренција, фер регулација на бизнисите (економска и општествена), праведен даночен систем, добро структурирана политика на привлекување на странските директни инвестиции (СДИ) и сл. за да се креира поволна бизнис-клима и да се поттикне и да се засили здравата конкуренција на домашниот пазар. Олеснување на трговската размена, отстранување на нетарифните ограничувања, дигитализација на трговските процеси и засилување на трговската интеграција. Адресирање на предизвиците што непропорционално влијаат врз жените, како и на предрасудите вградени во бизнис-регулативата.

2. ВИСОК ПРИЛИВ НА СДИ ВО СОГЛАСНОСТ СО ПАМЕТНА СПЕЦИЈАЛИЗАЦИЈА И ЗЕЛЕНА ТРАНСФОРМАЦИЈА НА ЗЕМЈАТА

Креирање структурирани политики за привлекување на СДИ усогласени со процесите на паметна специјализација и зелената трансформација на земјата, кои ќе обезбедат промени во насока на распределување на ресурсите од технолошки помалку развиените сектори кон технолошки повеќе развиените сектори.

Nearshoring како процес може да има значајно влијание врз создавање поволни услови за инвестиции, диверзификација на економијата, стимулирање на технолошкиот развој, економскиот раст и подобрување на квалитетот на работната сила во земјата. Овој процес на приближување може да биде оптимално употребен преку креирање поволни трговски и економски услови за компаниите, развивање атрактивни бизнис-сектори, унапредување на образовните програми и на програмите за развој на вештини, промовирање на иновациите и на истражувачките активности, подобрување на квалитетот на услугите и на производите, инвестирање во инфраструктурата (транспорт, комуникации и технолошки паркови) итн.

Република Северна Македонија со правилна стратегија и со инвестиции може значително да ги искористи можностите што ги нуди nearshoring процесот за подобрување на својата економија и развој.

3. ДОМАШНИ КОМПАНИИ ВКЛУЧЕНИ ВО РЕГИОНАЛНИТЕ И ВО ГЛОБАЛНИТЕ СИНџИРИ НА ВРЕДНОСТИ

Креирање поттикнувачки политики и обезбедување помош на домашните фирми, кои имаат потенцијал да соработуваат со странските компании во и надвор од

индустриските зони врз основа на супконкраторство, заеднички обуки и тренинзи со странските компании со цел стекнување и усовршување на знаењата и вештините на вработените, олеснување на влезот на домашните иновациски фирми во ТИРЗ и сл.

4. ПРИСТАП ДО КОНКУРЕНТНИ И ДИВЕРЗИФИКУВАНИ ФИНАНСИСКИ УСЛУГИ И КАПИТАЛ

Рedefинирање и диверзифицирање на финансискиот систем за да може полесно да се задоволат потребите на компаниите во различните фази од животниот циклус. Модернизирање на финансискиот пазар, во кој доминираат класичните кредити, со зелени средства (продукти), кредити за поддршка на зелениот раст и на дигитализацијата, зголемување на достапноста и на искористеноста на изворите на финансирање од европските фондови, развивање различни форми на ризичен капитал што доминантно ќе се одрази во создавањето мали иновативни новоосновани (стартап) и растечки (скејлап) компании засновани на знаење. Истовремено, потребно е да се препознаат специфичните финансиски потреби и предизвици со кои се соочуваат жените во бизнисот.

5. ИЗВОЗНА СТРУКТУРА НА ЗЕМЈАТА СО ЗАСТАПЕНОСТ НА ДОБРА СО ВИСОК СТЕПЕН НА ФИНАЛИЗАЦИЈА И НА УСЛУГИ СО ВИСОКА СОДРЖИНА НА ЗНАЕЊА

Поддршка на домашните иновативни компании што произведуваат добра и услуги со повисока додадена вредност преку мерките на иновациската политика, оспособување на домашните компании за активно учество во производството на добра и на услуги на странските инвеститори за да се поддржи почнатиот процес на подобрување на извозната структура на земјата, и подобар третман на домашните компании од ИКТ-секторот. Поддршка на компании што имаат потенцијал за извоз преку намалување на ризикот и помош во стандардизација, брендирање и во вмрежување.

6. ВИСОК СТЕПЕН НА ФОРМАЛИЗАЦИЈА НА ЕКОНОМИЈАТА

Зголемување на капацитетот и на ефикасноста на даночната администрација за откривање на неформалните бизниси и за намалување на евазијата, како еден од условите за зголемување на фискалниот капацитет на земјава без дополнителни фискални оптоварувања. Унапредувањето на регулативата во сите сегменти, особено на пазарот на труд, притоа следејќи ги новите трендови што ги создава и ги овозможува процесот на дигитализација исто така може да помогне во формализација на економските текови. Вградени мерки во политиките за поттикнување и забрзување на процесот на формализацијата.

Цел: Работна сила што ги задоволува сегашните и идните потреби на пазарот на труд

Образованието треба да се усогласи со потребите на пазарот на труд, а особено со вештините и со компетенциите што тековно ги бараат компаниите, како и на активно идентификување на идните вештини и компетенции. Најзначајно во оваа насока е да се воспостави ефикасна соработка, комуникација и координација на засегнатите страни на пазарот на труд, односно на бизнис-секторот и образованието. Постојаните и брзи промени на пазарот на труд ја наметнуваат потребата да се планира професионалниот развој, затоа особено внимание ќе се посвети на развивање систем на континуирано и доживотно учење, кој е значаен услов за зголемување на продуктивноста и на вработливоста. Во оваа насока е особено важно зголемувањето на дигиталната и финансиската писменост во променливиот дигитален свет.

Во исто време ќе се стави акцент и на професионално насочување на младите лица, на учениците и на студентите, со цел соодветно да продолжат со образованието и побрзо да наоѓаат добро платени работни места. Забележително придвижување има во стручното образование и обука, воведување на дуалното образование, учење преку работа. Комбинирано со кариерното водење и советување, улогата на новите Регионални центри за стручно образование и обука е да претставуваат поттик, да привлекуваат ученици што ќе учат стручно, но и да создаваат флексибилни и брзи опции за преквалификација и доквалификација. За да се зголемат стапките на активност и на вработеност, ќе се намалува неактивноста на работоспособното население, ќе се направат системи за привлекување интелект (brain gain) и активно вклучување на легалната имиграција на пазарот на труд и ќе се обезбедува родова еднаквост во можностите и во резултатите.

Приоритети

1. НАСТАВНИ ПРОГРАМИ СО ИНТЕГРИРАНИ ПРЕДМЕТИ И СОДРЖИНИ ПОВРЗАНИ СО ИНОВАЦИИ И ПРЕТПРИЕМНИШТВО

Збогатување на наставните програми и содржини, кои создаваат претприемнички и иновативни вештини, компетенции и култура во основното, средното и во високото образование и формирање претприемнички центри (акцелератори, хабови, технолошки паркови) на универзитетите.

2. ЗАДОЛЖИТЕЛНА ПРАКТИЧНА НАСТАВА ВО СРЕДНОТО И ВО ВИСОКОТО ОБРАЗОВАНИЕ

Задолжителна практична настава во средното образование, која ќе се реализира во училиштата и во самите фирми и подобрување на нејзиниот квалитет преку вклучување на бизнис-секторот во изготвувањето на наставните програми. Јасно изразување на потребите што ги има бизнисот за видот на струките и за занаетите, како и обезбедување поттикнувачки мерки за фирмите што организираат практична настава и соодветни надоместоци за практикантите. Подобрување на квалитетот на задолжителната практика на факултетите, која е крајно формализирана, преку засилена контрола на практиката од страна на факултетите и финансиски стимулации за фирмите што ќе се обврзат да ги вработат добрите студенти по завршената практика.

3. КАРИЕРЕН РАЗВОЈ НА УЧЕНИЦИ И СТУДЕНТИ

Со обезбедување услуги за кариерно насочување и за советување, земјава може да им помогне на младите луѓе да направат избори во согласност со нивните интереси и да стекнуваат вештини и знаења што ги бара пазарот на труд.

4. ФОРМАЛНО И НЕФОРМАЛНО ОБРАЗОВАНИЕ ВО СОГЛАСНОСТ СО ТЕХНОЛОШКИТЕ И СО ПАЗАРНИТЕ ТРЕНДОВИ

Утврдување на јазот помеѓу понудата и побарувачката за работна сила на пазарот на труд во поглед на знаењето, вештините и на работните профили, како и усогласување на програмите за образование и за обука со технолошките промени и трендови, односно со сегашните и со идните промени и барања на пазарот на труд.

Во оваа насока особено е важно развивањето функционални системи за валидација на неформално и информално учење, подготовка и промоција на трејсер и/или анализи на предвидливост во однос на понудата и побарувачката на пазарот на трудот, флексибилни и брзи модули за образование за возрасни, континуирано јакнење и инвестирање во регионалните центри за стручно образование и обука, одржлив

концепт на доживотно учење, остварлива концепција за постсредно образование, непречен транзит и мобилност во системот на учење и партнерства за работни места на локално ниво.

5. ВОСПОСТАВЕНА МОБИЛНОСТ НА РАБОТНАТА СИЛА СО ФОКУС НА ПРИВЛЕКУВАЊЕТО ИНТЕЛЕКТ („BRAIN GAIN“)

Создавање услови во кои процесот на одлив на млади и високообразовани кадри во странство ќе стане двонасочен, односно ќе осигури дека дел од тие кадри повторно ќе се вратат во земјава.

Воспоставување соработка со научната дијаспора за да се обезбедува поддршка од иселениците за развој на домашната економија преку нивни инвестиции и поврзување со реномирани компании и научноистражувачки центри.

6. РЕГУЛИРАНА ЛЕГАЛНА ИМИГРАЦИЈА ЗА СПРАВУВАЊЕ СО НЕДОСТИГОТ НА ПАЗАРОТ НА ТРУД

Со формулирање сеопфатна рамка на политики, земјата може ефективно да управува со и да го искористи потенцијалот на надворешните миграции и да обезбеди нивна непречена интеграција на пазарот на труд и во општеството.

7. ЗГОЛЕМЕНО УЧЕСТВО НА ЖЕНИТЕ И НА РАНЛИВИТЕ ГРУПИ ВО ЕКОНОМСКИТЕ ТЕКОВИ НА ДРЖАВАТА

Создавање услови и поттикнувачки мерки за зголемување на стапката на активност на работната сила, особено со фокус на активација на жените и на ранливите групи. Рурален развој и диверзификација на рурални економски активности и промоција на локални акциски групи. Поддржувачка регулатива и средина за вклучување на лицата со попреченост во економските активности.

8. ИНВЕСТИЦИИ ВО ТАЛЕНТИРАНИ УЧЕНИЦИ И СТУДЕНТИ

Усвојување програми за стипендии за поддршка на талентирани ученици и студенти од различни области во согласност со националните приоритети. Грантови за истражување и иновации и поттикнување на студентите да учествуваат во истражувачки и во развојни проекти.

Поттикнување соработка помеѓу академската заедница и индустријата/бизнисот за создавање истражувачки резултати што ќе придонесуваат за изнаоѓање практични решенија за општествените предизвици. Развивање програми за практична обука, усвојување иницијативи за менторство, креирање инкубатори и акцелератори за развивање на претприемничките вештини меѓу студентите, како и организирање размена со меѓународни институции за обезбедување на студентите со искуство од глобален аспект.

Улогата на процесот на дигитализација и на новите технологии во креирање одржлива, иновативна и конкурентна економија

Развојот на одржлива економија и општество што е отпорно, инклузивно и конкурентно зависи од податоците и од технологиите. Тие овозможуваат создавање нови бизнис-модел, производи и услуги што ја зголемуваат продуктивноста, иновациите и конкурентноста во сите сектори на економијата. Додека земјата се труди да воспостави економија што е заснована на знаење, иновации и заштита на животната средина, потенцијалот на истражувањата што се спроведуваат со

помош на вештачка интелигенција и аналитика на големи податоци се доведува во преден план. Дигиталните платформи за трговија ги преминуваат географските граници и обезбедуваат слободен пристап до глобалните пазари, при што дури и малите и средните претпријатија можат да станат поконкурентни. Транспарентноста и ефикасноста со кои се одликува блокчејн технологијата не само што ги поедноставуваат трансакциите, туку и ја зголемуваат довербата во глобалната трговија. Во доменот на економски политики, предиктивното моделирање на политики и робусните платформи за е-управување го поплочуваат патот кон одржливоста.

Осмислувањето дигитален образовен систем што ќе биде во согласност со идните потреби на пазарот на труд и општеството во целина е во срцевината на визијата на Одржливата економија и општество.

До 2044 година, нашата земја ќе премине во средина каде што деловните претпријатија ќе функционираат главно во дигиталниот домен, а економиите ќе бидат меѓусебно поврзани во сложени виртуелни мрежи¹⁴.

¹⁴ Националниот Оперативен Бродбенд План 2019 ги утврдува националните бродбенд таргетите кои треба во идниот период да се достигнат и утврдува мерки и активности за достигнување на истите: До крајот на 2029 година, секој да има можност за пристап до интернет преку 5G со минимална брзина на пристап до интернет од најмалку 100 Mbps; До крајот на 2029 година, сите домаќинства по прифатлива цена да имаат можност за пристап до мрежа која овозможува брзина за download од најмалку 100 Mbps со можност за надградба на гигабитна брзина; До крајот на 2029 година најмалку 50 % од вкупниот број на претплатнички договори на домаќинствата во цела држава, да бидат за пристап до интернет од најмалку 100 Mbps итн.

5.2. СТРАТЕШКА ОБЛАСТ: ОДРЖЛИВ ЛОКАЛЕН И РЕГИОНАЛЕН РАЗВОЈ ШТО ОБЕЗБЕДУВА КОХЕЗИЈА

Одржливиот локален и регионален развој е една од клучните стратешки области со која може да се поттикне и да се обезбеди поголема кохезија во земјава, но и поцврста поврзаност со соседните држави. Гледано во контекст на нејзината локација во Југоисточна Европа, Република Северна Македонија се наоѓа на крстопат меѓу два критични европски коридори: Коридорот 10 (север-југ) и Коридорот 8 (исток-запад). Додека на Коридорот 10 е направен значителен напредок и во патниот и во железничкиот сегмент, Коридорот 8 заостанува во двата погледа, при што железничкиот сектор се соочува со посебни предизвици, бидејќи допрва треба да ја покрие целата територија на земјата.

Енергетските коридори се предизвик, но истовремено и можност за пооптимално енергетско поврзување во заедничкиот регионален енергетски пазар. Од друга страна, и мрежата на каналите за снабдување со вода за наводнување на земјоделските површини претставува посебен проблем за руралните и за компактните земјоделски региони, на кои им недостига овој значаен ресурс за рурален развој.

Треба да се зајакнува туристичката инфраструктура со посебен осврт на природните езера, Охридско, Преспанско и Дојранско Езеро, и убавите планински предели, како и потенцијалите за зимски туризам, во кои спаѓаат спортот и рекреацијата. Пред три и повеќе децении, дел од зимските центри, какви што се Попова Шапка, Молика и Маврово, биле далеку поразвиени и привлекувале многу повеќе спортски туристи од поширокиот регион на Југоисточна Европа и на Централна Европа. Република Северна Македонија има релативно добро воспоставена транспортна инфраструктура, меѓутоа таа е високоамортизирана и оваа мрежа треба ургентно и квалитетно да се обнови и да се модернизира.

Земјава е рангирана на 81-то место на глобално ниво во однос на должината на патишта и автопатишта по жител, има 7,2 метри по жител. Истовремено е на 50-та позиција во должина на железничката мрежа по жител. По глава на жител, Република Северна Македонија има 2,7 пати помалку автомобили во споредба со ЕУ и, за жал, тие се со многу поголема просечна старост, што упатува на тоа дека граѓаните немаат доволно пари за автомобили и користат различен превоз. Земјава се соочува со огромен предизвик во делот на безбедноста во сообраќајот, имајќи предвид дека бројот на жртви во сообраќајни несреќи помеѓу 2007 и 2021 година не се намалувал и останува речиси непроменет. Иако Република Северна Македонија употребува свежа вода, која како процент од обновливите ресурси на свежа вода е за три процентни поени повеќе од ЕУ (8,39 %), сепак, неефикасноста на мрежата за водоснабдување го влошува проблемот, со премногу висока загуба од 62 % во 2020 година.

Покрај тоа, непочитувањето на законските обврски доведува до значителна стапка на загадување на водата од 75 %, пред сè во области во непосредна близина на урбанизираните и на индустриските региони, како и во зони со концентрирани земјоделски активности.

ИКТ-инфраструктурата е најдобро развиена со солиден степен на нејзина пенетрација низ целата територија на државата¹⁵. Покрај развиената инфраструктура, потенцијалот за раст на ИКТ-секторот е сè уште неискористен. Користењето на ИКТ-инфраструктурата останува скромно со 15 % искористеност на брз широкопојасен интернет и само 1,2 % на ултрабрзи широкопојасни мрежи.

Земјата заостанува значително и зад користењето на широкопојасниот интернет со брзина од најмалку 100 Mbps, само 2 %, во споредба со 34 % на ЕУ.

Република Северна Македонија е релативно мала земја поделена на осум плански региони, помеѓу кои има значителни територијални и социо-економски разлики. Како што земјата се усогласува со процесите на интеграција, се појавуваат различни околности/потреби за формирање други територијални целини, кои не се совпаѓаат со поделбата на планските региони. Ова е особено забележано во случајот со „заштитените зони“, вклучувајќи ги националните паркови и природните богатства определени за заштита од УНЕСКО, како што е Охридско Езеро. Евидентно се изразени развојните разлики меѓу постојните плански региони. Според Развојниот регионален индекс, јазот помеѓу најразвиениот регион, кој е Скопје, и најнеразвиениот Североисточен регион, е во однос два спрема еден. Она што е уште позагрижувачко е што овој диспарат не е статичен, туку открива постојан тренд на продлабочување на разликите во и меѓу регионите, и покрај заедничките напори за намалување на регионалните поделби. Исто така, постојат значителни разлики во степенот на развој во рамките на регионите, односно меѓу општините. Следствено, овие услови поттикнуваат зголемена внатрешна миграција, не само од руралните области кон главниот град, туку и од помалите градови кон примарниот урбан центар. Особено селата и руралните населени места не овозможуваат задоволително ниво на квалитет на живот и ова е една од главните причини зошто младите луѓе масовно ги напуштаат. Овие состојби се резултат и на недоволно успешните економски, фискални и социјални политики, кои не беа успешни во надминување на регионалните предизвици поврзани со несоодветната инфраструктура, недоволно квалитетните јавни услуги, какви што се здравството и образование, ограничените можности за вработување и разликите во квалитетот на животот што ги опфаќаат културата, уметноста и спортот.

Со цел да се адресираат овие разлики и да се создадат соодветни политики и мерки, министерствата за финансии и за локална самоуправа подготвуваат Општински развоен индекс, кој ќе обезбеди солидна основа за откривање на клучните точки и на тесните грла во развојот на локалните самоуправи и индиректно помеѓу регионите.

Одредбите од Повелбата за локалната самоуправа на Советот на Европа се безмалку целосно транспонирани во Законот за локалната самоуправа од 2002 година. Врз основа на овој закон извршен е симетричен трансфер на надлежности на сите општини без оглед на нивната типологија. Низ процесот на децентрализација беа пренесени и низа установи со вработените лица, какви што се основните и средни училишта, детските градинки, неколку домови за стари лица и дел од мрежата на установите од областа на културата. Со цел ефективно да се адресираат диспаратите во човечки и во финансиски капацитети меѓу општините, беа донесени Законот за меѓуопштинска соработка и Законот за рамномерен регионален развој. Меѓутоа и по речиси две децении од почетокот на процесот на децентрализација, локалните самоуправи сè уште се соочуваат со многубројни предизвици.

¹⁵ Националниот Оперативен Бродбенд План 2019 ги утврдува националните бродбенд таргетите кои треба во идниот период да се достигнат и утврдува мерки и активности за достигнување на истите: До крајот на 2027 година, сите градови во државата да бидат покриени со непрекинат 5G сигнал. До крајот на 2029 година, сите јавни институции (училишта, университети, истражувачки центри и други образовни установи здравствени установи, министерства, судови, локални самоуправи и други државни органи и тела), да имаат симетричен пристап до интернет со брзина од најмалку 1Gbps.

Руралните општини имаат приходи (per capita) за околу 20 % под националниот просек, додека Град Скопје со општините околу 35 % од националниот просек. Фискалната автономија на локалните самоуправи сè уште е значајно ограничена имајќи предвид дека локалните даночни приходи се околу 25 % од вкупните приходи, со значајни разлики помеѓу различните општини. Локалните приходи изнесуваат само меѓу 5 и 6 % од БДП и меѓу 15 и 17 % од вкупните приходи на централниот буџет, фондовите и на локалните приходи. Капиталните трансфери што ги добиваат општините не овозможуваат брз развој и одржување на локалната инфраструктура. Голем дел од локалните самоуправи имаат недостиг од квалификуван кадар, а во таа насока значајни се и разликите во квалитетот на локалните услуги што се обезбедуваат за граѓаните.

Оттука постојните модели на фискална децентрализација не обезбедуваат рамнотежа помеѓу законски определените надлежности и изворите за нивно финансирање. И покрај дводецениските определби за побрза, поправедна и поефикасна децентрализација, постојната состојба сè уште ја позиционира Република Северна Македонија меѓу централизираните држави во ЕУ. Затоа се потребни подинамични промени во системот, како во делот на управување, така и во делот на утврдување и на финансирање на локалните надлежности со посебен осврт врз критериумите за утврдување и за поделба на блок-дотациите од централната влада.

Решавањето на овие повеќеслојни предизвици бара сеопфатна, долгорочна стратегија, која чини многу. Ефективните политики и мерки усогласени со стандардите, практиките и критериумите на ЕУ се од суштинско значење, заедно со вклучување на функционалните институции и инструменти. Дополнително, поттикнувањето поголема соработка меѓу институции на централно и на локално ниво претставува почетна точка во напорите прво да се запрат надолните трендови, а потоа постепено да се работи на прогресивни промени. Инспирацијата од мултицентричниот модел на регионален развој во Словенија, кој обезбедува споредлив квалитет на живот во различните региони, како и меѓу урбаните и руралните области, може да послужи како водечка парадигма за Република Северна Македонија.

5.2.1. Мисија

Сите граѓани во Република Северна Македонија, без разлика на местото на живеење, имаат еднаков пристап до можности за висок квалитет на живот. Партнерството и соработката со локалните заедници резултира со зајакната инфраструктура и со услуги што го поттикнуваат економскиот раст и социјалниот напредок, како и адресирање на потенцијалните родови диспаритети.

Имајќи го предвид пристапот со промена на системот на кој се темели НРС, оваа стратешка област треба да се земе предвид во комбинација со сите други.

5.2.2. Цели

За реализација на мисијата, дефинирани се следните цели:

1. Намалени диспаритети во рамките на и меѓу планските региони;
2. Капитална инфраструктура во функција на подобар живот;
3. Функционални и фискално одржливи општини.

Цел: Намалени диспаритети во регионите и меѓу регионите

Премостување на јазот помеѓу урбаните и руралните области, како и помеѓу различните региони во Република Северна Македонија. Со промовирање таргетираны инвестиции, создавање политики и развој на инфраструктурата, Република Северна Македонија се стреми да создаде средина во која секој граѓанин ќе може да ужива пристоен квалитет на живот без оглед на местото на живеење, земајќи ги предвид специфичните потреби и искуства на мажите и на жените на различни географски локации. Преку оваа стратешка цел ќе се намали внатрешната миграција од село во град и ќе се подобри социјалната кохезија, што ќе придонесе за поголема национална стабилност и одржлив раст. Намалувањето на регионалните и на меѓуопштинските разлики е инструмент за искористување на целосниот потенцијал на човечкиот капитал и на ресурсите на Република Северна Македонија, проследен со родово-одговорен пристап, кој промовира еднаков пристап до можности за жените и за мажите да придонесуваат до поеднакво, инклузивно и конкурентно општество. Оваа стратешка цел, исто така, промовира порамномерна распределба на економските активности, спречувајќи ја прекумерната концентрација во големите урбани центри и со тоа ублажувајќи ги социјалните и еколошките предизвици. Фокусот на Република Северна Македонија за намалување на разликите во и меѓу регионите не само што придонесува за поправедно и поинклузивно општество, туку ја позиционира нацијата кон поголема отпорност и конкурентност на глобалната сцена.

Приоритети

1. ПОЛИЦЕНТРИЧЕН ПРОСТОПЕН РАЗВОЈ И ВИСОК СТЕПЕН НА ВНАТРЕШНА И НА НАДВОРЕШНА ТЕРИТОРИЈАЛНА КОХЕЗИЈА

Поттикнување рамномерен и одржлив развој на целата територија на Република Северна Македонија со намалување на разликите меѓу и во рамките на планските региони. Усогласување на политиките со начелата на територијална кохезија, според пристапот на Европската Унија, и со родово-сензитивна и инклузивна перспектива. Дополнително, со синхронизирање на локалните и на регионалните напори со иницијативите за надворешна територијална кохезија (прекугранично), се обезбедува координиран пристап што промовира рамномерен раст, поврзаност и економски развој. Ова ќе ја подобри социјалната и еколошката благосостојба на различните региони, придонесувајќи за похармоничен и инклузивен регионален развој што ги зема предвид спецификите и предностите на секој од регионите.

2. НАСЕЛЕНИ МЕСТА СО РАЗВИЕНА ИНФРАСТРУКТУРА И ДИНАМИЧЕН СОЦИОЕКОНОМСКИ И КУЛТУРЕН ЖИВОТ

Поттикнување модерни и добро поврзани градови и рурални области со квалитетна инфраструктура, вклучувајќи транспорт и комунални услуги за поддршка на економскиот и на растот на квалитетот на животот, уважувајќи ги специфичните потреби и улоги што ги имаат мажите и жените во рурални средини. Преку насочени иницијативи и инвестиции ќе се зајакнат руралните средини, а со стратешко усогласување на развојните напори со локалните ресурси и можности ќе се подобри безбедноста на храната, еколошката одржливост и економскиот просперитет во руралните области. Овој пристап овозможува промовирање рурален развој за регионите и придонесува за севкупната земјоделска и економска отпорност на државата.

3. КВАЛИТЕТНИ И ИНКЛУЗИВНИ ЈАВНИ УСЛУГИ

Акцент на квалитет во обезбедувањето услуги какви што се здравството, образованието, социјалата, детската заштита и инфраструктурата, истовремено

обезбедувајќи услови во кои маргинализираните и ранливите заедници нема да бидат изоставени.

Со интегрирање дигитални решенија, ќе се подобри ефикасноста и ефективноста на испораката на услуги, премостувајќи ги географските празнини и осигурувајќи дека дури и тешко достапните заедници имаат квалитетна здравствена заштита, социјална поддршка и услуги за заштита на децата, како и услови за развој на бизнис. Овој пристап ја поттикнува инклузивноста и одразува напредно размислување за јавната благосостојба.

Цел: Капитална инфраструктура во функција на подобар живот

Оваа стратешка цел опфаќа широк спектар иницијативи, вклучувајќи развој и модернизација на транспортните мрежи, енергетската и ИКТ-инфраструктура, земјоделската, спортската и туристичката инфраструктура, здравствените установи, образовните институции и комуналните услуги. Со приоритизирање на овие инвестиции, Република Северна Македонија се стреми да создаде поефикасна, пристапна и инклузивна средина, а со тоа да ги намали социо-економските разлики и да им овозможи на нејзините жители да имаат поздрав и попросперитетен живот. Дополнително, развојот на капиталната инфраструктура е усогласен и со пошироките цели на Република Северна Македонија, какви што се зајакнување на конкурентноста и на глобалната положба. Подобрената поврзаност, олеснета со најсовремената инфраструктура, на бизнисите им го олеснува пристапот до пазарите, а на поединците да уживаат во основните услуги.

Приоритети

1. ИЗГРАДЕНИ И ОДРЖУВАНИ ЕВРОПСКИ ИНФРАСТРУКТУРНИ КОРИДОРИ И БЕЗБЕДНА И МОДЕРНА ПАТНА И ЖЕЛЕЗНИЧКА МРЕЖА

Со активно учество во проширувањето и во модернизацијата на клучните транспортни коридори, Република Северна Македонија ќе ја зајакне својата позиција како витален крстопат во срцето на Западен Балкан. Овие напори се клучни за поттикнување на економскиот раст, трговијата и регионалната соработка, а истовремено ја подобруваат мобилноста на нејзините граѓани. Истовремено, со посебен фокус ќе се унапредува и ќе се одржува магистралната и локалната инфраструктура, а ќе се обезбедува и достапен и квалитетен јавен превоз.

2. ДИГИТАЛИЗИРАНО И ФУНКЦИОНАЛНО ПРОСТОРНО И УРБАНИСТИЧКО ПЛАНИРАЊЕ

Усогласувајќи ја својата институционална и комунална инфраструктура со европските стандарди, Република Северна Македонија има цел ефикасно да управува со својот урбан и просторен развој, во чии рамки проектите се дизајнирани на инклузивен начин со фокус на одржливост, целосно земајќи ги предвид потребите на граѓаните и родовата перспектива.

3. ОДРЖЛИВ СИСТЕМ НА ДОЛГОРОЧНО ФИНАНСИРАЊЕ И ГРАДЕЊЕ ОТПОРНА КАПИТАЛНА ИНФРАСТРУКТУРА

Поседувањето на овој систем, ќе овозможи долгорочно/одржливо приоритизирање и планирање на потребните финансии за клучните капитални проекти и максимизирање на ефективноста на буџетските распределби (вредност за пари), насочувајќи ги ресурсите во проекти што се од огромно значење за економскиот развој, јавната

благосостојба и за општествениот напредок, имајќи ги предвид различните влијанија што тие ги имаат врз жените и врз мажите.

Цел: Функционални и фискално одржливи општини

Оваа стратешка цел става силен акцент врз зајакнувањето на општините за тие да испорачуваат основни услуги, да го подобрат локалното управување и да го подобрат севкупниот квалитет на живот на своите жители, вклучувајќи ја родовата перспектива. Со зајакнување на фискалната одржливост на општините, Република Северна Македонија има за цел да поттикне средина каде што локалните власти ќе можат самостојно да ги финансираат своите надлежности, да инвестираат во критична инфраструктура и да ги задоволат потребите на своите заедници, што на крајот ќе го поттикне социоекономскиот развој низ целата земја. Во оваа насока особено е потребно да се земат предвид демографските движења на локално и на регионално ниво, кои според последниот попис во 2021 година укажаа на значајни надолни тенденции што понатаму можат да имаат соодветно влијание, како на административната поставеност така и на испорачувањето услуги на локално ниво. Особено е важно за функционалноста да се стави посилен фокус на доброто управување во општините и на зајакнување на владеењето на правото на локално ниво, како и да се воспостават антикорупциските практики.

Приоритети

1. ЕДИНИЦИ НА ЛОКАЛНА САМОУПРАВА ШТО НА ЕФЕКТИВЕН НАЧИН ГИ ИЗВРШУВААТ СВОИТЕ НАДЛЕЖНОСТИ

Поттикнување на децентрализираното управување, подобрување на испораката на локалните јавни услуги и промовирање на развојот на заедницата, ќе придонесе за поодговорно и за поефикасно локално управување, создавање цврста основа за партиципативна демократија, задоволни граѓани и одржлив локален и регионален раст. Креирање одржливи системи на добро управување и создавање единици на локална самоуправа што се отпорни на корупција, кои понатаму ќе придонесат за поефикасно обезбедување услуги и забрзан социоекономски развој.

Извршувањето на надлежностите ќе биде усогласено со демографската структура и со потребите на населението. За ефикасно извршување на надлежностите, општините ќе имаат можност за широка меѓусебна соработка, која понатаму ќе овозможи ефикасно искористување на локалните ресурси.

2. ФИСКАЛНО АВТОНОМНИ ЕДИНИЦИ НА ЛОКАЛНА САМОУПРАВА СО СИЛНИ СОПСТВЕНИ ИЗВОРИ НА ПРИХОДИ

Обезбедување повисок степен на фискална автономија (законска и функционална) со цел да се зајакнат фискалните капацитети на општините, паралелно со зајакнување на нивните капацитети за управување, а во насока на навремено и на ефикасно обезбедување услуги за граѓаните.

Дополнително, за обезбедување долгорочна економска стабилност и способност за задоволување на потребите на граѓаните, треба да се создаде систем за зголемување на сопствените приходи и унапредување на меѓуопштинската соработка/здружување со цел поинтензивен инклузивен и родово-балансиран локален развој. За да се финансира општинскиот развој, ќе бидат користени алтернативни и иновативни извори на финансирање. Истовремено, ќе биде зајакнат мониторингот и контролата во работењето и во фискалната одржливост на локалните самоуправи, што ќе го стимулира доброто работење во општините.

3. ФИСКАЛНИ ТРАНСФЕРИ ЗАСНОВАНИ НА ПЕРФОРМАНСИТЕ И НА ПОТРЕБИТЕ НА ЛОКАЛНИТЕ САМОУПРАВИ

Систем на фискални трансфери што ќе ги земе предвид спецификите/разликите и потребите на локалните самоуправи, притоа обезбедувајќи зголемување на нивните перформанси. Посебно е значаен системот на капитални трансфери, кој ќе треба да обезбеди зајакнување на финансиската независност и на капацитетот на општините да инвестираат во критичните области, какви што се инфраструктурата, комуналните дејности, образованието и здравството.

4. РОДОВО-ОДГОВОРЕН ПРИСТАП ВО УПРАВУВАЊЕТО И БУЏЕТИРАЊЕ ВО ЛОКАЛНИТЕ САМОУПРАВИ

Со спроведување родово-одговорни практики во управувањето ќе се обезбедат можности за утврдување на потребите што произлегуваат од родовите јазови на локално ниво, притоа овозможувајќи креирање соодветни политики. Родово-одговорното буџетирање ќе овозможи јавните финансии да се користат на начини на кои активно ги земаат предвид и ги решаваат уникатните потреби и перспективи на жените и на мажите. Овој пристап се стреми да ја унапреди социјалната еднаквост и да поттикне поинклузивен и репрезентативен систем на локално управување, што на крајот ќе придонесе за попрогресивно општество.

Улогата на процесот на дигитализација и на новите технологии во креирање одржлив локален и регионален развој што обезбедува кохезија.

НРС го наведува фактот дека податоците и технологиите се клучни двигатели за остварување локален и регионален развој кој обезбедува кохезија низ различните географски области и заедници. Со помош на софистицирана анализа на податоците можат да се идентификуваат поединечните локални и регионални силни страни и предизвици низ земјава, што ќе овозможи насочени интервенции со цел доразвивање на недоразвиените области без спречување на растот на поразвиените области. Дигиталните платформи се клучни во процесот на споделување најдобри практики, зајакнување на соработката и во мобилизирање ресурси ширум регионите. Нивна задача е да ги опремаат сите локални заедници со потребните алатки и со знаење за да бидат просперитетни. Со појавата на дигиталните технологии, дефиницијата за инфраструктура се проширува. Паметните градови што се интегрирани со IoT уреди можат да го оптимизираат протокот на сообраќајот, да ја подобрат ефикасноста на јавниот превоз, поефективно да управуваат со водоснабдувањето и отпадот, а дури и да ја следат состојбата на животната средина во реално време. Дигиталните финансии и блокчејн технологијата можат да го променат процесот на фискалната децентрализација. Дигитализацијата во секоја смисла не е само двигател, туку и пресвртница. Се чини дека ја има способноста да го трансформира ткивото на локалните и на регионалните подрачја во Република Северна Македонија.

5.3. СТРАТЕШКА ОБЛАСТ: ДЕМОГРАФСКА РЕВИТАЛИЗАЦИЈА И СОЦИЈАЛЕН И КУЛТУРЕН РАЗВОЈ

Република Северна Македонија се соочува со многу предизвици во делот на населението, неговото раселување и стареење, како и концентрирањето на жителите во еден дел на државата. Според пописот од 2021 година, стареењето на нацијата се гледа од податоците што покажуваат дека се намалува младата популација и во исто време се зголемува бројот на повозрасните во вкупната популација. Учеството на населението на возраст од нула до 14 години изнесува 17,0 %, од 15 до 64 години изнесува 65,9 %, а учеството на повозрасното население на возраст од 65 и повеќе години е 17,2 %. Од 2005 до 2021 година внатрешните миграции во Република Северна Македонија се насочени од руралните средини кон големите градови, особено кон Скопје. Од 19 општини со позитивен миграциски биланс, 10 општини се во Скопскиот плански регион. Ваквите тенденции придонесуваат за енормна концентрација на населението и на економската активност во Скопскиот плански регион. Според последниот попис на населението, 205 населени места се празни, а 218 имаат помалку од 10 жители.

Решавањето на економската благосостојба и на социјалната вклученост на граѓаните во Република Северна Македонија претставува повеќестран предизвик. Иако има напредок во намалувањето на долгорочната невработеност, при што стапката се намали од 26 % во 2010 на 13,1 % во 2023 година¹⁶, оваа бројка сè уште останува значително повисока од просекот на ЕУ, кој изнесува 2,5 %. Ова укажува дека и покрај подобрувањата, има уште многу работа за Република Северна Македонија да се усогласи со европските стандарди наменети за пазарот на трудот. Дополнително, она што загрижува е високиот процент на социјално загрозувани лица со висок праг на сиромаштија, кои според пописот од 2020 година се 21,8 % од населението. На праг на сиромаштија пред социјални трансфери се изложени 42,1 % од населението. Споредбено, Република Северна Македонија има приближно 50 % повеќе социјално ранливи луѓе од ЕУ, што ја става земјата во предизвикувачка позиција, при што само Албанија, Црна Гора и Бугарија се соочуваат со слични или со полоши ситуации во регионот.

Загрижувачки се податоците за населението на возраст од 15 до 29 години. Во оваа возрасна група значителен дел од граѓаните ниту се вработени, ниту, пак, се во процес на образование или на некаква обука. Република Северна Македонија е меѓу земјите со највисока стапка во овој поглед и тоа ги одразува потенцијалните предизвици во вработувањето и во образованието на младите. На пазарот на трудот, секторските разлики се евидентни при што најголем број вработени се концентрирани во секторите како трговија на големо и мало, земјоделство, индустрија и во јавна администрација.

Сепак, потребно е да се забележи дека бројот на вработени во овие сектори не секогаш одговара на нивниот придонес во економијата. Постои родов јаз на платите во Република Северна Македонија, односно, жените заработуваат помалку од мажите за иста работа. Дополнително, жените во однос на мажите непропорционално се справуваат со неплатената работа за грижа во семејството, ограничувајќи го својот професионален развој. Во 2021 година, најголем број неплатени семејни работници биле жените од руралните средини, во вкупен број од 18.634. Дополнително, 59 % од жените на возраст меѓу 20 и 64 години се неактивни на пазарот на труд поради обврски во домот во споредба со 2,3 % од мажите¹⁷.

¹⁶ Соопштението на ДЗС за Активно население во Република Северна Македонија во 2023 година, стапката на невработеност изнесува 13,1 %, Извор ДЗС <https://www.stat.gov.mk/PrikaziSoopstenie.aspx?id=98&rbr=14599>

¹⁷ Statistical Office data, available at: <https://www.stat.gov.mk/PrikaziSoopstenie.aspx?rbtxt=24>

Анализата на македонскиот здравствен систем покажува различни трендови. Позитивната страна е што земјата направи значителен напредок во обезбедувањето на здравствена заштита на своите граѓани, што низ бројки значи дека приближно 90 % од населението е опфатено со шемата за социјално здравствено осигурување, односно дека мнозинството граѓани имаат финансиска заштита при пристап до здравствени услуги. Сепак, високите приватни плаќања, таканаречените „плаќања од џеб“, направени од осигурениците во Република Северна Македонија, од 41 % во споредба со просекот во ЕУ од 15 %, даваат загрижувачка финансиска слика. Ваквите разлики укажуваат дека значителен дел од населението носи тешки финансиски оптоварувања кога бара медицинска нега, што доведува до нееднаков пристап и финансиски оптоварувања, како и до слабеење на јавното здравство.

Фактот дека просечниот животен век во Северна Македонија е приближно 76 години, односно е за 5,5 години покус од просекот на ЕУ, ја нагласува потребата од сеопфатни здравствени интервенции, стратегии за спречување болести и подобрени здравствени и социјални услуги за подобрување на целокупната благосостојба на населението. Иако покриеноста е висока, постојат недостатоци во квалитетот и во ефективноста на испораката на здравствена заштита. Иако има значаен напредок и намалување на стапката на неонатална смртност, со драстичен пад од 10,17 на 1000 живородени во 2016 година на 4,2 во 2020 година и 3 во 2021 година, она што особено загрижува е сè уште значајната стапка на смртност на доенчињата и на децата. Иако има определен напредок во последните неколку години, податоците покажуваат дека смртноста на децата во Република Северна Македонија е сè уште повисока од просекот на ЕУ и според ДЗС, во 2022 година изнесува 3,2 умрени доенчиња на 1000 живородени деца, додека стапка на смртност на деца под 5 години изнесува 3,8 на 1000 живородени.

Овие податоци јасно укажуваат на значителните разлики во резултатите од здравствената заштита во однос на најмладите членови на населението. Образованието во Република Северна Македонија има одредени позитивни аспекти, но и значителен број области што се оценуваат како загрижувачки. Процентот на деца на возраст од три до пет години што учествуваат во предучилишно образование е исклучително низок, односно е речиси трипати под просекот на ЕУ – според УНЕСКО, опфатот на деца од 0-6 години изнесува 27 %, додека според Светска банка, опфатот на деца од 3-6 години изнесува 46 %. Неодамнешната Национална студија за квалитет на рано учење и постигнување кај деца од предучилишна возраст, направена според методологијата МЕЛКО, покажа јазови во раното детство, што соодветствува со предизвиците во учењето во подоцнежна возраст и ги потврдува потребите за инвестиции за зголемување на квалитетот и достапноста на предучилишно образование. Во Република Северна Македонија е забележан релативно висок процент на ученици што го завршуваат задолжителното образование (90 %), иако тој е малку под просекот на ЕУ. Од друга страна, загрижуваат резултатите на најновата меѓународна студија ПИСА од 2022 година, кои покажаа дека алармантно висок процент на 15-годишници, речиси 55 %, имаат минимално ниво на јазична, математичка и на научна писменост. Ваквите показатели ја рангираат државата во врвот на „неславното“ рангирање, како во регионот, така и во ЕУ, поради што е неопходно итно подобрување на ситуацијата. Во исто време, во земјата е регистрирана ниска стапка на предвремено напуштање на училиштето во споредба со државите членки на ЕУ, што покажува дека повеќето млади луѓе на возраст од 18 до 24 години се вклучени во некаков облик на образование или на обука. Понатаму, голем дел од населението на возраст од 25 до 34 години има високо образование, што ја става Северна Македонија меѓу земјите со подобри резултати во регионот. Во областа на науката и на истражувањето постојат значајни предизвици, меѓу кои најсериозни се значително малиот број поединци ангажирани во активностите за истражување и развој, како и нискиот, несоодветен процент на издвоени финансии за истражување и развој, што значително заостануваат зад просеците на ЕУ.

Во доменот на културата, основните начела врз кои треба да се засноваат идните културни политики се оние што треба да го поттикнуваат слободното творештво засновано врз автономијата и врз слободата на изразувањето и творењето, кое, пак, води кон поголема демократизација и одржлив социјален развој на поединецот и на општествените групи. На тој начин ќе се развива една активна и динамична култура како дел од европските културни вредности (Декларацијата од Блед и Декларацијата од Давос).

Спецификите на нашата култура најдобро се огледуваат преку сите форми на културното наследство, а предизвиците за неговото зачувување се бројни и специфични, па бараат суштински пристап и промени во начинот на кој се организирани институциите и поединците во оваа област. Анализирајќи го секторот култура од аспект на вработеноста, треба да се потенцира дека тој кај нас е само 0,5 % од вкупната вработеност, што е под просекот во ЕУ, каде тој изнесува 3,8 %. Во културата вработените се претежно во јавни институции, но останатиот дел - вработените во културните и во креативните индустрии се ангажирани во микро и во мали претпријатија засновани на самовработување. Уметниците, културните и креативните професионалци најчесто имаат кариери засновани врз реализација на проекти.

Од државниот буџет за секторот култура во 2021 година се издвоиле 1,23 %, што е на ниво на европскиот просек. Сепак, досегашниот пристап кон културното наследство и кон културата воопшто треба да се промени кон создавање услови за тие да бидат третирали како фактор што може да придонесе за развојот на државата. Тоа најдобро може да се оствари со развојот на културните и на креативните индустрии (ККИ), да се создаде отворен простор за креативците, тие да се здружуваат и да се поврзат преку внатрешни платформи за соработка, но и надворешни платформи со други сектори. На тој начин ќе создадат услови ККИ да придонесуваат во економскиот развој на државата. Поттикнувањето инвестиции, субвенции, даночни олеснувања, развојот на јавно-приватното партнерство како системските насочени мерки за поддршка на културните и на креативните индустрии ќе имаат значителни економски ефекти. На тој начин, културата, мултикултурата, културно наследство ќе бидат во функција на туризмот и на економскиот развој.

Туризмот во Република Северна Македонија се соочува со значителен предизвик, иако неговиот придонес во БДП е речиси на ниво како во ЕУ. Во 2019 година, половина од вкупните ноќевања биле концентрирани во Југозападниот плански регион, потоа следува Скопје со 21 %, и југоисточниот регион со 17 %. Овој диспаратет открива можност да се промовира туризмот и во други региони. Предизвик претставува ниската стапка на искористеност на креветите, која е значително пониска од просекот во ЕУ (50 %), додека од друга страна забележани се и позитивни трендови како што е континуираниот раст на бројот на странски туристи. Најмногу туристи имало во 2019 година, кога се оствариле 1,58 милиони ноќевања. Искористувајќи ги искуствата на одделни региони, туризмот има потенцијал да ги поттикне економскиот раст, земјоделството, производството на храна и развојот на руралниот туризам.

5.3.1. Мисија

Поттикнување на демографската ревитализација и на социјалниот развој во Република Северна Македонија, создавајќи одржлива средина во која сите поединци и заедници можат да напредуваат. За остварување на оваа цел, потребна е примена на пристап што промовира координирано управување, проактивно планирање и иновативни стратегии за справување со демографските промени и социјалните предизвици. Нашиот примарен фокус е на подобрување на општествениот развој и на демографската стабилност преку соработка со сите релевантни сектори од суштинско значење за благосостојбата на нашето општество, преку препознавање на специфичните потреби и предизвици со кои се соочуваат жените и мажите. Во нашата мисија е најважно начелото на ефективно споделување информации и меѓусекторска соработка, бидејќи гарантира сигурност дека нашите политики на зајакнувањето и на вклучувањето на сите поединци, промовирање на културниот идентитет и градење социјална отпорност имаат приоритет. Основната идеја е да се создаде општество што е демографски ревитализирано, економски просперитетно, интегрирано во меѓународните текови и социјално кохезивно, обезбедувајќи безбедност и стабилност за сегашните и за идните генерации.

5.3.2. Цели

За реализација на мисијата, дефинирани се следните цели:

1. Балансирани и одржливи демографски движења;
2. Здрави и среќни луѓе;
3. Инклузивен и ефикасен систем на социјална заштита и социјална сигурност;
4. Општество засновано на знаење, критичко размислување и вредности;
5. Препознатлив културен идентитет и вредности.

Цел: Балансирани и одржливи демографски движења

Во Република Северна Македонија е потребно да се создаваат политики што ќе ги задржат младите луѓе, но и работоспособните луѓе во државата, политики за поддршка на семејствата за зголемување на стапката на наталитет, како и конкретни мерки за задржување на луѓето во одредено место на живеење, да имаат солидни услови за живот и можности за личен и за професионален развој.

Понатаму, потребни се политики за зачувување на веќе релативно изградените и развиени рурални средини и задржување на локалното население. Од друга страна, неопходни се политики што ќе го олеснат враќањето на и/или соработката со дијаспората и интеграцијата на лицата што се дел од миграциските текови, во согласност со можностите. Оваа стратегија за управување со населението ќе обезбеди рамнотежа меѓу демографската стабилност и одржливиот раст, зајакнување на работната сила на популацијата, поттикнување на различноста и заштита на нејзиното социјално ткиво, со посебен фокус на родовите диспаритети и родово-специфичните бариери.

Приоритети

1. РАМНОТЕЖА МЕЃУ СЕМЕЈНИТЕ И ПРОФЕСИОНАЛНИТЕ ОБВРСКИ

Со цврсто гарантирање на работничките права и обезбедување механизми за поддршка на семејствата и на родителите, Северна Македонија може да го поттикне растот на населението, да ги ублажи финансиските оптоварувања поврзани со воспитувањето на децата и да им овозможи на поединците да го балансираат професионалниот и приватниот живот и да ги подобри достапноста и условите за домување.

2. РАЗВИЕНА ИНСТИТУЦИОНАЛНА СОРАБОТКА, КООРДИНАЦИЈА И ПРОМОВИРАЊЕ НА РЕИНТЕГРАЦИЈАТА НА ДИЈАСПОРАТА

Поврзување со дијаспората за да се искористи нејзиното знаење, експертиза и ресурси, со што ќе се подобри присуството на земјата на глобалните пазари и ќе се олесни трансферот на знаење, инвестициите и културната размена, која е инклузивна и одговорна кон родово-специфичните потреби и можности за придонес.

3. ДЕМОГРАФСКИ РЕВИТАЛИЗИРАНИ РУРАЛНИ МЕСТА

Потребен е повеќеслоен пристап што започнува со развој на руралната инфраструктура, а потоа со зајакнување на услугите, поттикнување на развојот на агробизнисот и на диверзификацијата на руралната економија преку поддршка на малите и на средните претпријатија и развој на руралниот туризам. Дополнително, промовирањето на одржливото земјоделство и на еколошките практики може да ги привлече помладите генерации назад во руралниот живот, притоа зачувувајќи ги културните традиции и наследство. Истовремено, потребно е да се препознаваат и адресираат специфичните предизвици и можности со кои се соочуваат младите жени и девојки.

4. ДОСТАПНО И КВАЛИТЕТНО ДОМУВАЊЕ

Потребно е да се спроведуваат политики и стимулации што поттикнуваат изградба на станови со пристапни цени, вклучувајќи субвенции, даночни стимулации и рационализирани регулативи за да се намали финансискиот товар на потенцијалните сопственици, земајќи ги предвид различните предизвици и можности со кои се соочуваат мажите и жените. Ова треба да вклучи и развој на програми за социјално домување за поединци и семејства со ниски приходи. Решавањето на прашањата поврзани со енергетската ефикасност и со одржливост во домувањето може да ги намали долгорочните трошоци за домување и да придонесе за подобрување на условите за живеење.

5. СИСТЕМСКО УПРАВУВАЊЕ СО ВНАТРЕШНИ И СО НАДВОРЕШНИ МИГРАЦИСКИ ТЕКОВИ

Со собирање и со анализа на податоци, земјата може подобро да ги разбере миграциските трендови, да ги препознае клучните двигатели и да одговори проактивно на внатрешните и на надворешните миграциски предизвици, како и да управува со предизвиците поврзани со младите и нивниот миграционен потенцијал, односно нивните миграциони намери, како и факторите кои придонеле за таквите одлуки.

Цел: Здрави и среќни луѓе

Ефикасен и одржлив здравствен систем во Република Северна Македонија е клучен за обезбедување на благосостојбата на нејзините граѓани. Со подобрување на достапноста и на квалитетот на здравствените услуги, кои ги препознаваат специфичните здравствени потреби на мажите и на жените, може да се гарантира дека граѓаните ќе ја добијат потребната здравствена заштита кога таа ќе им биде потребна. Во оваа насока посебен фокус се става и на лицата со попреченост, кои се дел во секој од приоритетите во рамките на оваа цел. Одржливиот здравствен систем ја поттикнува економската стабилност, намалувајќи го финансискиот товар врз државата, но и врз граѓаните.

Значаен фокус во рамките на оваа цел ќе се стави и на развој на спортот и спортската инфраструктура како општопрепознатлива вредност која има значајни социјални, здравствени придобивки, притоа афирмирајќи ја земјата во меѓународни рамки.

Приоритети

1. ГРАЃАНИ ШТО ПРАКТИКУВААТ ЗДРАВ НАЧИН НА ЖИВОТ

Со фокусирање на превентивни мерки, како што е едукацијата за исхраната и спортот и за важноста на активниот начин на живот, земјава може да се бори против зголемените стапки на дебелина и здравствените проблеми што произлегуваат од неа. Овие напори може да доведат до поздрава и поактивна популација, како и да се намали оптоварувањето на здравствениот систем. Дополнително, со воведување сеопфатни програми што ќе ја спречуваат злоупотребата на супстанции и ќе ја подигнуваат свеста за негативните последици од зависноста, значително може да се намалат социјалните и здравствените последици од употребата на цигари, дрога и алкохол. Спортот да претставува едно од основните чинители на секојдневието на граѓаните и своевидна филозофија на живеење, притоа остварувајќи значајни придобивки за квалитетот на живот во нашата земја.

2. ГРАЃАНИ ФОКУСИРАНИ НА ПРЕВЕНТИВНА ЗДРАВСТВЕНА ЗАШТИТА ЗА СИТЕ ФАКТОРИ НА РИЗИК

Со одредување на овие фактори на ризик преку иницијативи за јавно здравје, родово-одговорно здравствено образование и рана интервенција, земјава може значително да го намали бројот на заболени од болести какви што се дијабетес, кардиоваскуларни состојби и рак. Овој пристап не само што ја подобрува благосостојбата на граѓаните, туку и го растоварува здравствениот систем, што резултира со намалени трошоци за здравствена заштита и со подобар севкупен квалитет на живот.

3. ГРАЃАНИ ШТО ЖИВЕАТ ВО МЕНТАЛНА БЛАГОСОСТОЈБА

Со фокус на емоционалното и на психолошкото здравје, Република Северна Македонија ќе создаде поддржувачка и инклузивна средина што им овозможува на своите граѓани да водат исполнет живот во рамките на општество во кое менталната благосостојба се препознава и се уважува како основен аспект на целокупното здравје и на среќата. Потребно е спроведување сеопфатни и родово-одговорни здравствени политики, зголемена свест за менталното здравје и достапни услуги. Дополнително, прифатена е културата на рамнотежа меѓу работата и животот, охрабрувајќи флексибилни работни аранжмани и промовирајќи практики за намалување на стресот на работното место, како и заштита на менталното здравје на децата, меѓу другото, и со спречување и со казнување на врсничкото насилство.

4. ЈАВЕН ЗДРАВСТВЕН СИСТЕМ ШТО ПРЕДВИДУВА И СЕ СПРАВУВА СО ПОСТОЈНИТЕ И СО ИДНИТЕ ЗДРАВСТВЕНИ И ФИНАНСИСКИ ПРЕДИЗВИЦИ

Соодветно финансирање што овозможува добро опремени и квалитетно менаџирани здравствени установи, соодветно платен медицински кадар и лесно достапни основни услуги. Понатаму, секој граѓанин треба да има пристап до висококвалитетна здравствена заштита, без оглед на неговиот родов и економски статус. Неопходно е да се обезбеди стратешка грижа за квалификуваната работна сила во здравствената заштита, која на граѓаните ќе им обезбеди пристап до квалитетна медицинска нега. По глобалната пандемија од КОВИД-19 јасно се укажа на потребата од градење здравствени системи што ќе ги предвидат и ќе се справуваат со ризиците.

Сеопфатно (јавно и приватно) здравство со напредни технологии и функционален информациски систем е клучно за подобрување на ефикасноста, ефективноста и достапноста на здравствениот систем во Република Северна Македонија. Оваа дигитална трансформација може да доведе до подобри резултати на пациентите, поинформирано носење одлуки и поголемо здравствено искуство.

Цел: Инклузивен и ефикасен систем на социјална заштита и социјална сигурност

Потребно е спроведување мерки за социјална заштита, програми за вработување, како и образовни иницијативи што ќе ја подобрат состојбата на граѓаните, кои имаат потреба од помош, намалувајќи ја на тој начин сиромаштијата и зајакнувајќи ја социјалната кохезија. Ова подразбира обезбедување сеопфатна финансиска поддршка, здравствена заштита и основни услуги за ранливите и за маргинализираните поединци, вклучително и за постарите, лицата со попреченост и сите оние што се соочуваат со економски тешкотии, земајќи ги предвид потенцијалните родови диспаритети кај овие групи граѓани.

Со промовирање на социјалната вклученост и со намалување на разликите, ќе се создаде систем што има за цел да создаде безбедносна мрежа што обезбедува еднаков пристап до помош за сите граѓани што имаат потреба. Понатаму, ефикасноста на системот се оптимизира со рационализирање на административните процеси и со проширување на покриеноста на услугите, со што се обезбедуваат услови во кои поединците можат лесно да пристапат до потребната поддршка, со што ќе придонесат за порамноправно и стабилно општество.

Приоритети

1. ПРОАКТИВНА ПРЕВЕНЦИЈА ОД СОЦИЈАЛНИ РИЗИЦИ

Спроведување насочени и родово-одговорни политики и иницијативи, кои се однесуваат на прашања какви што се сиромаштијата, невработеноста и здравствените разлики пред тие да прераснат во позначајни проблеми. Со фокусирање на раната интервенција и превенција, се намалува негативното влијание на овие ризици врз граѓани и се создава постабилна и побезбедна социјална средина. Ова придонесува за зголемена социјална благосостојба и севкупна отпорност на луѓето во Република Северна Македонија.

2. ПРАВИЧЕН СИСТЕМ НА СОЦИЈАЛНА ЗАШТИТА СО СООДВЕТНО ТАРГЕТИРАЊЕ НА РАНЛИВИТЕ КАТЕГОРИИ

Структуриран пристап за идентификување и за помош на ранливите групи со цел тие да ги остварат своите целосни потенцијали, обезбедувајќи распределба на поддршката онаму каде што е најпотребна, земајќи ги предвид различните состојби во кои овие поединци се наоѓаат поради нивниот родов статус.

3. РАЗВИЕНИ ЈАВНИ СОЦИЈАЛНИ УСЛУГИ ДОСТАПНИ ЗА СИТЕ

Инвестиции во здравството, образованието, социјалната заштита и во други основни услуги со акцент на проширување на инфраструктурата, подобрување на квалитетот и намалување на разликите. Развој на програми посветени на палијативна нега, кои се фокусираат на управување со болката и контрола на симптомите, со родово-инклузивен пристап кој ги препознава различните потреби на пациентите жени и мажи. Јакнење на јавната свест и подобрување на условите за работа, како и обука на здравствените и социјалните работници во оваа област за да се обезбеди сеопфатна грижа за повозрасната популација, да се ублажи нивното страдање и да се задржи достоинството. Промовирање нови облици на социјални и здравствени услуги за постарите лица за да се обезбеди зачувување на нивните права, достоинство и добросостојба.

4. СОЦИЈАЛНИ ТРАНСФЕРИ УСОГЛАСЕНИ СО ЖИВОТНИОТ СТАНДАРД

Финансиска помош и бенефиции што се сразмерни на економската реалност на граѓаните преку приспособувања и подобрувања на програмите за социјална заштита за да се намали јазот меѓу зголемените трошоци за живот и месечните приходи, како и да се задржи благосостојбата и економската сигурност на поединците и на семејствата, препознавајќи ги потенцијалните родово-специфични предизвици. Со усогласување на социјалните трансфери со животниот стандард се намалуваат сиромаштијата, нееднаквоста и финансиските тешкотии и се обезбедува прифатлив животен стандард.

5. ИНТЕГРИРАНИ И АКТИВИРАНИ РАНЛИВИ ГРУПИ ВО ОПШТЕСТВОТО ВО СОГЛАСНОСТ СО ИНДИВИДУАЛНИТЕ МОЖНОСТИ

Со спроведување политики што промовираат вклучување и активно учество на овие групи, државата може да го искористи потенцијалот на целото нејзино население. Оваа стратегија ја зајакнува работната сила и придонесува да се подобри социјалната кохезија преку надминување на родовите бариери што го попречуваат еднаквото и активното учество на жените и на мажите, вклучувајќи ја и попреченоста, притоа поттикнувајќи поактивно општество во кое секој има шанса да придонесе за напредокот и за просперитетот.

6. ФИНАНСИСКИ СТАБИЛНИ И ОДРЖЛИВИ СТОЛБОВИ НА ПЕНЗИСКОТО ОСИГУРУВАЊЕ

Обезбедување долгорочна финансиска сигурност на населението со право на пензија преку внимателно управување со пензиските фондови и со придонесите, усогласување на пензиските бенефиции со економската реалност и спроведување политики што ја гарантираат солвентноста на пензискиот систем. Со обезбедување на финансиската одржливост на пензиското осигурување, се обезбедува сигурен извор на приход за пензионерите и се намалува ризикот од сиромаштија во староста, истовремено обезбедувајќи одржливост на системот за идните генерации.

7. ЗАЧУВУВАЊЕ НА КУПОВНАТА МОЌ НА ПЕНЗИСКИТЕ ПРИМАЊА

Гаранција дека пензионерите ќе го зачуваат животниот стандард и ќе ги задоволат своите финансиски потреби преку спроведување политики и приспособувања што ги одржуваат пензиските бенефиции во согласност со трошоците за живот и инфлацијата, со што се спречува ерозијата на реалниот доход на пензионерите.

8. ИМПЛЕМЕНТИРАН КОНЦЕПТ НА АКТИВНО СТАРЕЕЊЕ

Развој на програми за активно стареење и создавање услови за нивно вклучување во сите професионални и социјални аспекти од живеењето за да се охрабрат и да им се овозможи на постарите граѓани да водат активен и ангажиран живот, а земјата ќе може да го искористи нивните огромно искуство, мудрост и вештини. Подобрени услови во пензионерските установи, деловна и социјална околина која стимулира нивна активност и поврзување и делување итн. На овој начин, значително ќе се подобри квалитетот на животот на постарите лица и ќе се овозможи меѓугенерациска и хармонична заедница.

9. ФУНКЦИОНАЛЕН СИСТЕМ НА ПРЕВЕНЦИЈА И ЗАШТИТА ОД НАСИЛСТВО ВРЗ ЖЕНИТЕ И РОДОВО-ЗАСНОВАНО НАСИЛСТВО

Зајакнување на системите за превенција и за пријавување родово-засновано насилство. Зголемување на довербата во постојните системи и услуги и зајакнување на институционалниот капацитет за прецизна процена на ризикот од насилство и за преземање соодветни мерки за заштита на жртвите. Обезбедување пристапни услуги за жените со попреченост и ефективна заштита на жртвите на родово-засновано насилство.

Цел: Општество засновано на знаење, критичко размислување и на вредности

Општество што се темели на знаење, критичко размислување и на вредности, во коешто се промовира образование и култура, родова одговорност, како и етички и морални начела. Оваа цел подразбира унапредување на образованието и поттикнување холистички пристап кон учењето, со што се унапредуваат знаењето и развојот на вештините за критичко размислување со интегрирани морални вредности. Со негување општество втемелено на овие основи, земјава се стреми да ги поттикне своите граѓани да донесуваат одлуки засновани на проверени информации, да се вклучат во конструктивни дијалози и да придонесат за благосостојба и за напредок на целата популација, креирајќи свесно, критичко, едуцирано и одговорно општество.

Приоритети

1. ЗАДОЛЖИТЕЛНО ПРЕДУЧИЛИШНО ОБРАЗОВАНИЕ

Постепено се обезбедува пристап до раното детско образование на сите деца на возраст од три до пет години (земајќи ги предвид потребите на децата со попреченост), преку носење политики и регулативи што бараат присуство во предучилишни програми, нагласувајќи ја важноста на раното учење, социјализацијата и развојот на вештини, земајќи ги предвид родово-специфичните фактори што влијаат на еднакви можности и резултати кај момчињата и кај девојчињата. Преку задолжителното предучилишно образование се обезбедува силна образовна основа за сите деца, се намалуваат разликите во пристапот до раното учење и се подобрува севкупната подготвеност за училиште, што на крајот ќе придонесе за подобрување на академските перформанси и на социјалниот развој во подоцнежните години.

2. РЕЗУЛТАТИ ОД УЧЕЊЕ ВО ФОРМАЛНО ОБРАЗОВАНИЕ УСОГЛАСЕНИ СО МЕЃУНАРОДНИ СТАНДАРДИ

Ученици што ги исполнуваат глобалните одредници за знаење и за вештини. Темелни реформи во сите степени на системот на формалното образование, поттикнување на креативноста, вклучувајќи ги родово-сензитивните фактори, кои треба да гарантираат дека девојчињата и момчињата имаат еднаков пристап до квалитетно образование и дека средината за учење е поддржувачка за нивните различни потреби и интереси. Особено е важен аспектот на инклузивност во сите нивоа на образованието. Ова вклучува ревидирање на наставните програми, поддршка на кариерниот развој и зајакнување на капацитетите на наставниот кадар, широко користење модерни наставни методи, примена на современи методи/критериуми за оценување и евалуација со крајна цел исполнување на меѓународните најдобри практики и стандарди. Со усогласувањето се подобрува конкурентноста на учениците на глобално ниво и се зајакнуваат позициите на нашиот образовен систем во однос на неговото меѓународно интегрирање, како и за глобална конкуренција. За успешна реализација на овој приоритет, неопходни се инвестиции во унапредување на квалитетот на образовниот процес - унапредување на наставата, на наставниот, стручниот и раководниот кадар, како и имплементација на јасни долгорочни политики во воспитно-образовниот процес на различни нивоа. Особено е важно воспоставување одржливо и ефикасно финансирање на образовниот процес на сите нивоа со цел ефикасна реализација на приоритетот.

3. МЕЃУНАРОДНО ПРЕПОЗНАЕНИ И КОНКУРЕНТНИ ВИСОКООБРАЗОВНИ И НАУЧНИ ИНСТИТУЦИИ

Рационализирање на обемната мрежа на високообразовни институции, воведување строги критериуми за нивна акредитација и реакредитација, евалуација и за поттикнување на интересот на високообразовните и на научните институции за екстерна акредитација. Вклучување во европските асоцијации за промовирање на квалитетот во образованието.

4. ИНФОРМАЛНОТО ОБРАЗОВАНИЕ ПРИЗНАЕНО ВО СИСТЕМОТ НА ВЕШТИНИ

Потребно е да се вреднуваат и да се признаваат знаењето и компетенциите стекнати надвор од образовните институции. Ова вклучува воспоставување механизми за процена, сертификација и интеграција на вештините стекнати преку животни искуства и работа, што ќе овозможи овие вештини да се бројат и да се препознаваат во националната рамка за вештини. Со нивното признавање се подобруваат можностите за вработување, напредување во кариерата и можностите за доживотно учење, но и се поттикнува поквалификувана и поприспособлива работна сила да даде свој придонес за економскиот раст и за индивидуалниот развој.

5. ВОСПИТНО-ОБРАЗОВЕН СИСТЕМ ШТО ГИ ПОТТИКНУВА И ГИ РАЗВИВА ДЕМОКРАТСКИТЕ ВРЕДНОСТИ ВО ОПШТЕСТВОТО

Создавање силна основа на вредности што ќе им овозможи на младите да се стекнат со вештини и начин на размислување неопходен за личен раст, активно учество во општеството и придонес за севкупниот напредок на населението преку пристап што ги адресира различните искуства и потреби на девојчињата и на момчињата. Овој пристап е неопходен во обликувањето на идните генерации како отелотворување на начелата на интегритет, општествена одговорност и посветеност на одржлив развој.

Цел: Препознатлив културен идентитет и вредности

Со зачувување и со негување на националното културно наследство, традициите, македонскиот историски идентитет и мултиетничкиот карактер на државата, се создава основа за градење силна припадност кон земјата и чувството за единство и за заедничка историја. Притоа, потребно е да се препознае придонесот на жените и на мажите во културното наследство со цел да се гарантира целосна претстава за националната историја и традиција. Културното богатство и креативните индустрии го зајакнуваат општественото ткиво и ја зацврстуваат националната гордост на поединечните етнички заедници, но обезбедуваат и нивна силна кохезија, обликувајќи жив и посебен идентитет што ги испреплетува и ги промовира мултикултурните и мултиетнички карактеристики на државата. Дополнително, со збогатување на понудата во туристичкиот сектор на земјата, ќе се овозможи охрабрување на посетителите да ја истражуваат нејзината живописна историја и нејзините традиции и природни убавини, истовремено поттикнувајќи поголема културна размена и економски можности. Дополнително, акцент ќе се стави на афирмација на националните потенцијали низ развој на спортот, што значајно влијае на афирмирање на земјата во меѓународни рамки.

Приоритети

1. РАЗВИЕНИ КУЛТУРНИ, КРЕАТИВНИ ИНДУСТРИИ И СПОРТ

Ќе се зајакнуваат претприемниците во културниот сектор, креативните индустрии и спортот, вклучително и женското претприемништво, а истовремено ќе се промовира културното богатство и спортот пред глобалната публика. Со ова се зајакнува креативниот сектор и се поттикнуваат иновациите, создавањето работни места и зачувувањето на културното наследство. Развој на спортската инфраструктура, поддршка на талентирани спортисти и развој на спортот на сите нивоа – од аматерски до професионален. Преку ова, спортот ќе игра важна улога во создавање здраво и активно општество и ќе се промовира националната гордост и меѓународната соработка.

2. КУЛТУРАТА, МУЛТИКУЛТУРАТА И КУЛТУРНОТО НАСЛЕДСТВО ВО ФУНКЦИЈА НА ТУРИЗМОТ

Културата и културното наследство играат голема улога во функција на туризмот, нудејќи ѝ на Република Северна Македонија можност да му ја промовира својата богата историја и традиции на светот, со пристап што ги препознава различните таленти и придонеси на жените и на мажите во културата и во традицијата. Со зачувување и промовирање на своето културно наследство, земјава може да привлече туристи и да обезбеди економски придобивки за локалните заедници. Енергичниот културен туристички сектор може да ја зајакне економијата и да овозможи отворање работни места, но и да се зачува културниот идентитет на нашиот народ.

3. КУЛТУРНО НАСЛЕДСТВО ОТПОРНО НА РИЗИЦИ

Спроведување стратегии за заштита на историските локалитети, артефакти и традиции, осигурувајќи отпорност наспроти предизвиците какви што се природните и од човекот предизвикани опасности, климатските промени, урбанизацијата и културните промени. На овој начин, се зачувува богатата историја на нашата држава.

Улогата на процесот на дигитализација и на новите технологии во демографската ревитализација, социјалниот и културен развој.

За младите луѓе, здравјето и просперитетот се цврсто поврзани со употребата на дигитални алатки. Онлајн едукативните платформи и курсевите за развој на дигитални вештини имаат за цел да ги научат младите генерации како да функционираат во свет каде што има голем процент на дигитализација. Исто така, апликациите за ментално здравје и платформите за дигитална благосостојба што користат вештачка интелигенција (AI) можат да дадат клучна поддршка и да овозможат холистички пристап кон добросостојбата. Аналитиката на податоци во комбинација со најсовремените медицински технологии овозможува предиктивна нега и ги идентификува потенцијалните здравствени ризици пред да станат хронични проблеми. Тоа не само што ги подобрува севкупните здравствени исходи за населението, туку и ја оптимизира распределбата на здравствените ресурси.

Дигиталните бази на податоци го рационализираат идентификувањето и опфатот на ранливите групи во општеството преку благовремена и соодветна поддршка. Културата и културното наследство му даваат нова смисла на животот во дигиталното време преку туризмот и преку креативните индустрии.

Дигиталните решенија претставуваат директен пристап за справување со демографскиот предизвик за задржување на бројот на населението во Република Северна Македонија. Наодите што се засновани на податоци можат да дадат повеќе информации за политички одлуки на тема внатрешна и надворешна миграција, а онлајн платформите активно можат да ја вклучат македонската дијаспора и да овозможат двонасочен проток на знаење и на ресурси.

5.4. СТРАТЕШКА ОБЛАСТ: ВЛАДЕЕЊЕ НА ПРАВОТО И ДОБРО УПРАВУВАЊЕ

Република Северна Македонија се стекна со статус земја кандидат за членство во ЕУ во декември 2005 година. Критериумите за членство во ЕУ се дефинирани на Самитот на ЕУ во Копенхаген во 1993 година и дополнети на Самитот во Мадрид во 1995 година и опфаќаат: стабилност на институциите што гарантираат демократија, владеење на правото, почитување на човековите права и заштита на малцинствата; функционална пазарна економија и способност за соочување со притисокот на конкуренцијата и пазарните сили во рамките на ЕУ; способност за преземање на обврските од членството, вклучувајќи капацитет за ефективно применување на правилата, на стандардите и на политиките што го сочинуваат правото на ЕУ („acquis“) и прифаќање на целите на политичката, на економската и на монетарната унија.

Тоа се општи вредности на државите членки што ги одредуваат важните постулати на современото општество: плурализмот, недискриминацијата, толерантноста, справедливоста, солидарноста и родовата еднаквост. Истакнувањето на вредносната природа на основите и на целите на ЕУ има повеќекратно значење за неопходните реформи низ кои се остварува транзицијата на Република Северна Македонија. Вредностите што се концентрираат на човечкото достоинство, слободи и права, демократијата и правната држава, родово-одговорното буџетирање, немаат формално-правен туку суштествен карактер на водечки идеи. Врз нив треба да бидат втемелени „државниот резон“, функциите на државата, политичкиот, економскиот и правниот систем. Националните анализи и меѓународните извештаи покажуваат дека градењето демократски институции и односи е забавено со високиот степен на политизација и популистичката ориентација во дејствувањето на извршните власти наметнати над другите власти. Наспроти тоа, начелото на владеење на правото како комплексно начело опфаќа добро (исправно) законодавство, доследно почитување на начелото на уставност и законитост, интегритет, самостојност и одговорност на институциите што го применуваат правото, како и создавање клима на почитување на законите од страна на правните субјекти. Извештаите на Европската комисија (ЕК) за напредокот во евроинтеграцискиот процес кои главно се фокусирани на владеење на правото, често ја повторуваат констатацијата дека Република Северна Македонија во значаен дел ги усвоила законите што одговараат на европските стандарди, меѓутоа во голем дел изостанува нивната ефикасна примена. Непосредно поврзано со начелото на владеење на правото е поставувањето самостоен и независен суд како централна институција што ја гарантира неговата доследна примена. Оттука, напредокот на судските реформи во целиот систем на транзиција е вистинско мерило за напредокот на земјава во процесот на евроинтеграциите.

Владеењето на правото и доброто управување имаат клучно значење за севкупниот долгорочен развој на Северна Македонија. Овие категории се етаблирани како основа на политичкиот, на економскиот и на правниот систем во првиот кластер на преговорите за интеграција на Републиката во ЕУ - Основни вредности (пред сè, поглавјата 23 и 24), со кој се отвора и со кој се финализира процесот на преговори. Владеењето на правото и доброто управување се темелни вредности предвидени во Договорот за ЕУ, кои мораат да бидат прифатени во целост. Покрај тоа, демократијата, економскиот раст и благосостојбата може да се постигнат само во општество каде што владеењето на правото е високо почитувано. Исто така, воспоставувањето на овие начела во македонскиот политички, економски и правен систем и подигнувањето на капацитетите на државата, на јавните институции и на другите сегменти на општеството заради нивна функционалност во согласност со Копенхашките политички критериуми е главен предуслов за успешно спроведување на стратешките приоритети содржани во НРС.

Според релевантните меѓународни извештаи и процени, Република Северна Македонија во моментов се соочува со сериозни предизвици во однос на слабото почитување на владеењето на правото, ограничената борба против корупцијата и организираниот криминал, заробеноста на јавните институции од политичките партии низ екстремна политизација и доминација на системот на „плен“ („споилс“ системот) при поставувањето на носителите на јавните функции, како и во однос на нефункционалната јавна администрација.

Според последните мерења, сумирани во Индексот на владеење на правото (2023), државата се наоѓа на 67 место меѓу 142 држави, задржувајќи ја истата оценка од 0,53 индексни поени како и при минатогодишните класификации (за 2020, 2021 и 2022). Според критериумот Ограничување на моќта на властите, земјава е на 97 место со оценка 0,47, според Отсуството на корупција на 75-то со индекс 0,45, според Транспарентноста на Владата на 70-то со оценка 0,50, а според Основните права на 56-та позиција со оценка 0,60. Кога станува збор за критериумот Ред и безбедност, Северна Македонија е на 43 место со оценка 0,80, според Спроведувањето на регулативата на 94-та позиција со 0,46, според Граѓанска правда на 75 место со индекс 0,52 и според Кривичната правда на 72 место со 0,44 поени.

Слични трендови на стагнација регистрира и Светската банка („The Worldwide Governance Indicators“). Според нив, Република Северна Македонија бележи скроман напредок во последните пет години и тоа се мери со Индексот за контрола на корупцијата. Па, така од 40,95 во 2018 година, државава назадува до 34,76 во 2020 година за да стигне до 43,87 во 2022 година. Системската корупција е постојан проблем во сите држави од Западен Балкан, кои се рангирани на ниско ниво според индексот за перцепција на корупцијата на Транспаренси интернешнел (TI, 2022). Во борбата против корупцијата, РСМ се искачи за една позиција од 2021 година и го зазеде 85 место од 180 држави, со 40 поени.

Корупцијата има и своја родова димензија, истражувањата укажуваат дека жените се изложени на корупција во четири области и тоа: при пристап до основни услуги, пазари и кредити, при ангажирање во политика, во ситуации кога се прекршени правата на жените (на пр., трговија со луѓе и сексуална изнуда и небрежност и/или лошо управување). Според истражувањето на јавното мислење што го спроведе UN Women, корупцијата е присутна и во приватниот и во јавниот сектор.

Иако се смета дека мажите и жените се еднакво подложни на корупција, сепак речиси третина од испитаниците од приватниот сектор и една четвртина од испитаниците од јавноста сметаат дека мажите се покорумпирани од жените. Дополнително, тоа што не постои родово-сензитивен механизам за пријавување корупција придонесува во трендот на непријавување корупција и значително ги намалува гаранциите за анонимност и за дискреција, доверба во државниот систем и верба во фер судење, заштита на работното место и на приходите. Извештаите и функционалните анализи, како и испитувањата на јавното мислење, покажуваат дека граѓаните имаат ниска доверба во јавните институции и особено во судството. Според последните мерења на јавното мислење, довербата во судството е падната на алармантно ниско ниво. Основната критичка забелешка на спроведените реформи се однесува на неефективно и неефикасно применување на законодавството, кое главно е усогласено со меѓународните конвенции и со европските стандарди за одделните области. Тоа значи дека правниот систем како целина е нефункционален и претставува сериозна сопирачка на севкупниот развој. Институциите што се надлежни за спречување на корупцијата се соочуваат со тешкотии, додека јавната администрација не е соодветно структурирана и често има слаби професионални капацитети, така што потребите на граѓаните не се решаваат ефективно и навреме.

Република Северна Македонија има постигнато одреден степен на подготвеност, односно е умерено подготвена да ги примени правото на ЕУ и европските стандарди во областа на владеењето на правото, опфатена со првиот кластер (Основни вредности, Поглавјата 23 и 24). Напредокот е постигнат со зајакната независност на правосудството, остварувањето на повеќе цели од Стратегијата за реформа на правосудниот сектор 2017-2022 година (со акциски план за нејзино спроведување) и поефективно функционирање на јавното обвинителство, со што се продолжува со спроведувањето на препораките од Венецијанската комисија и на Високата експертска група за системски прашања за владеењето на правото. Целите на стратегијата не се остварени во голем дел поради нецелосното спроведување на начелото на финансиска независност на судството и на јавното обвинителство во однос на буџетската обврска за издвојување од 0,8 % од БДП за судството, бидејќи се реализирани само 0,3 %. Поради несоодветното планирање на потребните и пополнети судиски места, се проценува дека на македонското судство му недостигаат повеќе од 150 судии, а само во 2022 година нивниот број е намален за 44 и сега имаме 449 судии.

Поради тоа, судовите не можат да го совладаат приливот на нови предмети, така што во 2023 година имало вкупно 700.000 активни судски предмети, од кои повеќе од 109.000 се прелеани од претходната година зашто останале нерешени. Јавното обвинителство во континуитет се соочува со недостиг на човечки ресурси, недоволен број јавни обвинители и јавнообвинителски службеници. И покрај широките законски надлежности и обемот на предмети, обвинителството во последниве години се соочуваше со одлив на кадар по различни основи, така што од предвидениот број јавни обвинители што треба да изнесува вкупно 262, заклучно со крајот на 2022 година пополнети се вкупно 174 места, односно тоа значи дека обвинителството ги извршува надлежностите со 88 јавни обвинители помалку од предвиденото. На недоволната ефикасност на јавното обвинителство влијае и уште поголемиот недостиг на помошниот кадар, какви што се истражителите и службениците. Пополнети се само 385 од вкупно предвидените 1.126 работни места во јавнообвинителската служба. Состојбата со овие две институции, кои имаат клучно значење за владеењето на правото, ја отсликува запоставеноста на органите за примена на правото, какви што се инспекциските служби на локално и на државно ниво. Нивните капацитети се под секаков толерантен минимум за ефикасно применување на законите и на надзорот врз јавните институции и врз граѓаните. Новата развојна стратегија за правосудството 2024-2028 (донесена во декември 2023 година) има за цел надминување на дискрепанциите меѓу законите во оваа област и нивно ефективно спроведување, како и натамошно зајакнување на улогата на судската власт во заштитата на човековите слободи и права и заедничките вредности заради доследна примена на уставното начело на поделба на власта и обезбедување независност и самостојност, ефикасност и ефективност, квалитет, транспарентност и одговорност на институциите во правосудниот сектор. Едно од клучните подрачја на стратешкото планирање на развојот на Република Северна Македонија до 2044 година претставува реформата и развојот на јавните институции. Постојењето релативно голем број јавни установи и јавни претпријатија, покрај органите на државната власт, е резултат на екстензивно поставување на нивната мрежа низ еднонасочен и недоволно координиран процес на создавање нови институции, без повремени ревизија и укинување на постојните. Резултат на таквиот тренд е и постојаното зголемување на бројот на вработените во јавниот сектор. Според податоците со кои располага Министерството за информатичко општество и администрација, ситуацијата во поглед на јавните органи е следната: во 2016 година постоеле 1.291 институција, додека во 2022 година се зголемил нивниот број, односно биле активни 1.354 институции. За разлика од реформите на судскиот систем, реформата на јавната администрација се одвива уште побавно, така што нејзината состојба е мошне далеку под Копенхашките политички критериуми за постоење стабилни институции, кои гарантираат демократија, владеење на правото, човекови права и заштита на малцинствата.

Во целината на системот на јавна администрација, кој ги вклучува сите јавни институции на локално и на централно ниво, не се доследно применети начелата што ја исполнуваат содржината на начелото на добро управување:

- **владеење на правото**, односно правичност, законитост и непристрасност во донесувањето одлуки; **стратешко лидерство и одговорност**, кое подразбира креирање политики и нивна *ex post* и *ex ante* оценка и донесување одлуки врз основа на закон со прифаќање на последиците што ќе произлезат од нив;

- **ефективност и ефикасност**, што подразбира најдобро остварување резултати од работењето и најдобра употреба на достапните (расположливи) ресурси;

- **интегритет и етичност**, што опфаќа независно, професионално постапување, интегритет во остварувањето на целите, дејствување според високи морални и етички начела во интерес на граѓаните, поставување на јавното добро пред индивидуалните интереси и примена на ефикасни мерки за спречување и борба против сите форми на корупција и судир на интереси;

- **стабилно финансиско управување**, кое налага внимателност при финансиското управување, вклучувајќи ги и склучувањата договори и употребата на кредити, процена на средствата, приходите и резервите, како и во случај на користење посебни приходи;

- **отвореност и транспарентност** во донесувањето одлуки што се носат и се спроведуваат во согласност со правилата и со прописите, јавен пристап до сите информации што не се класифицирани (според прецизни критериуми утврдени со закон);

- **отчетност**, која налага сигурен систем за контрола во извршувањето на функциите и создава обврска за поднесување извештаи за сработеното, кој воедно обезбедува и квалитет во работењето на институциите, донесување одлуки што се објавени, објаснети и можат да бидат предмет на санкции;

- **достапност и учество**, со поголема вклученост и соработка во процесите за донесување одлуки со сите релевантни засегнати страни;

- **инклузивност**, која обезбедува услугите на граѓаните да бидат достапни за секого, без дискриминација; **иновативност, креативност и отвореност** за промени;

- **континуирано учење и одличност** во работењето како основа на делувањето;

- **партнерства и вмрежување** со универзитетите, со деловната заедница, со граѓанскиот сектор и со сите релевантни фактори од сите сфери на општествениот живот; еднаквост и фер третман, како и почитување на индивидуалните разлики;

- **правична застапеност** врз основа на компетентност и стручност;

- **општествена одговорност**, која налага постоење етичка рамка што кај секој поединец или институција поттикнува обврска да се дејствува во корист на општеството во целина.

И покрај тоа што овие начела се впишани во стратешките документи за реформа на јавната администрација (Стратегијата за реформа на јавната администрација 2023-2030), процесот на реформа не се одвива според патеката поставена со начелото на добро управување, напротив, имаме вработување лица од партиски или од роднински списоци, вработување на места што не одговараат на нивните квалификации, унапредување според субјективни критериуми, неефикасност во работењето и висок степен на корупција. Главната причина за ваквите состојби е доминацијата на системот на „плен“ („споилс“ системот) преку кој во јавната администрација до највисоки места се вработуваат и се именуваат партиски кадри, односно луѓе што се приврзаници на партиите на власт. Таквиот начин на регрутирање јавни службеници од самиот почеток

ги потиснува барањата за ефикасност, непристрасност, одговорност, интегритет и некорумпираност.

Главните предизвици за доброто владеење во функција на граѓаните од родова перспектива идентификувани во Планот за имплементација (CLIP) за Република Северна Македонија, кој произлегува од Родовиот акционен план III на Европската Унија (ЕУ), се:

- Широко распространето насилство врз жените: Земјата се соочува со значителен процент на насилство врз жените.

- Ниска стапка на пријавување насилство: Најновото истражување на ОБСЕ покажува дека се пријавени само 2 % од насилствата врз жените, што укажува на недоверба во постојните системи и услуги, но и го отежнува проценувањето на вистинската димензија на проблемот.

- Несоодветни услуги за жртвите: Недостиг на квалитетни услуги што ги исполнуваат стандардите на Истанбулската конвенција е значаен предизвик. Постои потреба од пристапни услуги, особено за жените со попреченост, за да се заштитат ефективно жртвите на родово-засновано насилство.

- Полициски капацитет: Институциите за спроведување на законот, како што е полицијата, треба да го подобрат капацитетот за прецизна процена на ризикот од насилство и да преземат соодветни мерки за заштита на жртвите.

- Правна рамка и имплементација: Иако е постигнат напредок со усвојувањето на Законот за спречување и заштита од насилство врз жените и семејно насилство, потребни се дополнителни чекори. За ефикасна имплементација, неопходно е правно усогласување (на пр., Кривичен законик), развој на поврзани подзаконски акти и оперативни постапки.

- Родови норми и сопственост на имот: традиционалните родови норми продолжуваат да влијаат врз практиките на сопственост на имот, фаворизирајќи ги машките наследници, што често доведува до тоа имотот да биде регистриран на имиња на сопрузи. Оваа практика ги дискриминира жените во однос на сопственоста на имотот. Податоците поделени според полот откриваат значителен диспарат во сопственоста на имотот, каде што мнозинството сопственици се мажи, што ја одразува родовата нееднаквост во остварувањето на правата на сопственост.

Последица на забавениот процес е и забавувањето на децентрализацијата и јакнењето на положбата на локалната самоуправа, така што плановите за децентрализација и регионален развој остануваат без соодветно финансирање и без позначајни ефекти. Покрај стагнирањето на фискалната децентрализација, заостанува и процесот на дерегулација и функционална децентрализација и создавање способен менаџмент за управување, што е неопходно за вклучување во европскиот административен простор.

Посебна слабост на постојниот систем е и непостоењето на ефикасна судска контрола над законитоста на актите на јавната администрација што се остварува од управното судство, чијашто постапка не е усогласена со стандардите на правична судска постапка определени со Европската конвенција за човековите права (чл. 6). Владеење на правото во Република Северна Македонија не може да биде воспоставено без суштествена реформа на јавната администрација, која треба да содржи јасни, етапно одредени мерки и активности за создавање соодветна законска рамка, потребни човечки ресурси, модернизација и дигитализација на јавните сервиси и инструменти за граѓанско учество во одлучувањето, контрола над работата на институциите и судска заштита на нивните права пред независен суд.

Политичките (партиски) влијанија врз судството, јавното обвинителство и јавната администрација, како и влијанијата на други лоби-групи имаат директен одраз врз појавата на корупцијата во ендемски вид, или во вид на системска корупција, која продира во сите сфери и нивоа во општеството. Во однос на борбата против корупцијата, ЕК во својот Извештај за напредокот во 2022 година оценува дека земјата постигна одредено ниво на подготвеност, односно е умерено подготвена за спречување и за гонење на корупцијата.

Постигнат е одреден напредок со оглед на тоа што земјава продолжи да ги консолидира евиденциите за истрага, гонење и судење во неколку предмети на корупција, вклучувајќи ги и оние на високо ниво. Во согласност со препораките на ЕУ, Државната комисија за спречување на корупцијата (ДКСК) активно обезбедуваше политички насоки за јавните институции за спречување корупција и отвори неколку предмети, вклучително и против високи службеници, иако се соочуваше со недоволни човечки капацитети и финансиски средства. Меѓутоа, органите надлежни за процесирање на корупцијата и на судир на интереси во недоволна мера вложуваат напори за целосно спроведување на заклучоците од извештаите на ДКСК. Поради тоа, бавно се одвива Спроведувањето на националната стратегија за спречување на корупцијата и судирот на интереси (2021-2025) и поврзаниот акциски план.

Во 2022 година Државниот завод за ревизија (ДЗР) изработил 223 ревизорски извештаи, во кои утврдил 1242 состојби и дал 775 препораки. Загрижува фактот што речиси половина од извештаите се со неповолно или воздржано мислење (75 со воздржано, 35 со неповолно мислење). Особено е важно да се напомене дека и покрај обемните ревизорски извештаи на ДЗР, кои содржат конкретни наоди и препораки за владеење на правото и доброто управување на многубројни јавни институции, тие сè уште во голема мера не се целосно имплементирани од надлежните институции, не се процесирани и нема суштинска дебата за нив во собраниските комисији/тела.

Исто така, во однос на заштитата на малцинствата, органите продолжија да ја спроведуваат националната стратегија „Едно општество за сите и интеркултурализам“. Во однос на мигрантите, бегалците, жртвите на трговија со луѓе и правото на азил, државните институции ги усогласуваат политиките, мерките и активностите со ставовите на ЕУ. Во делот на основните права остануваат повеќе невралгични точки, од кои особено значаен е пасивниот однос на институциите, па дури и попречувањето на работата на Комисијата за спречување и заштита од дискриминација, која има скратени буџетски средства и недоволен административен кадар.

Треба да се нагласи дека не се спроведуваат системски решенија со кои ќе се надмине критичната состојба во затворите и не се постапува по препораките од Европскиот комитет за спречување тортура (КПТ), кои се објавени во 2021 година. Состојбата во казнено-поправните установи ќе се поправи со соодветен пристап до здравствена заштита, образование, соодветни материјални услови за живеење, програми за ресоцијализација и за реинтеграција, услови за нивно имплементирање, постепена помош, што сè уште се незамисливи за лицата што се наоѓаат на издржување казна затвор.

Во граѓанската правда, исто така, значајно подрачје на владеењето на правото останува забелешката на ЕУ дека Република Северна Македонија не направи значителни подобрувања во постапките за остварување на правото на сопственост. Овие постапки и понатаму се долги и скапи за граѓаните, бидејќи недостигаат централна институција и координација меѓу институциите што се занимаваат со овие права. Имено, повеќе од 6.000 предмети за денационализација сè уште се отворени и претставуваат најголем дел од поплаките упатени до Канцеларијата на Народниот правобранител, иако овој процес беше официјално прогласен за затворен во 2013 година. Исто така, потребен

е огромен напредок и во доменот на слабата заштита на животната средина, со оглед на силната ранливост од природните опасности и бруталното загрозување на човековите права на здрава и чиста животна средина.

5.4.1. Мисија

Република Северна Македонија да биде развиена како заедница заснована врз владеење на правото и врз добро управување, како најсилна гаранција за почитување на правото на среќа на граѓаните и на подобар квалитет на живот. До 2044 година, како нова членка на ЕУ, државата ќе ги обезбеди сите слободи и права на македонските граѓани како државјани на ЕУ. Сите институции на власта - законодавната, извршната и судската ќе ги остваруваат своите функции врз европските вредности и стандарди, со високоефективно, отчетно, транспарентно и целосно дигитализирано судство, со силна, високопрофесионална и деполитизирана и ефикасна јавна администрација, со граѓани што се вистински учесници во политичкото одлучување и истовремено се заштитени ранливите групи на сите нивоа; со суштинско учество на бизнис-заедницата, на граѓанското општество и на политичките партии во креирањето на јавните политики низ постојано унапредување на демократските односи и дијалог на сите нивоа и со одговорни носители на јавни функции и даватели на јавни услуги. Државата ќе создаде средина каде што ќе постојат услови за поголема социјална правда и сигурност за сите граѓани, кои ќе живеат како во економски поразвиените држави со функционална демократија.

5.4.2. Цели

За реализација на мисијата, дефинирани се следните цели:

1. Владеење на правото и доследно применето начело на поделба на власта и ефективна парламентарна контрола;
2. Транспарентен, отчетен и ефикасен јавен сектор;
3. Силно граѓанско општество и слободни и независни медиуми;
4. Нулта корупција, правна сигурност и неселективна правда;
5. Ефикасна заштита на основните човекови слободи и права и заштита на заедниците.

Цел: Владеење на правото и доследно применето начело на поделба на власта и ефективна парламентарна контрола

Начелата на владеењето на правото и на почитување на природните човекови слободи и права го комплетираат барањето за нов пристап кон политиката и кон партиите како нејзини протагонисти. Најпрво, државава треба да се стреми кон забрзување на евроинтегративниот процес и почеток на преговорите за членство во ЕУ. Фокусот на сите државни чинители треба да биде насочен кон перспективата за членство во ЕУ, имајќи ја предвид високата поддршка од граѓаните. За да се оствари оваа приоритетна цел, неопходна е доследна примена на начелото на поделба на власта и создавање цврста институционална рамка за владеење на правото. Остварувањето на оваа цел е неопходен услов за воспоставување однос на рамнотежа, заемна координација и контрола на законодавната, извршната и судската власт, како битен предуслов за владеење на правото, преку што ќе се надмине состојбата на надмоќ на извршната власт и нејзиното влијание врз другите две власти. Покрај уставните и

законските ограничувања на извршната власт, оваа цел може да се постигне низ суштествена реформа на правосудството и на јавната администрација.

Приоритети

1. ЗАБРЗУВАЊЕ НА ЕВРОИНТЕГРАТИВНИОТ ПРОЦЕС

Република Северна Македонија во последните години направи огромен напредок во возобновување и развој на демократијата и на демократските процеси и треба што поскоро да е дел од Европската Унија. Затоа, приоритет претставуваат активностите поврзани со интензивирање на процесите за продолжување на европскиот пат на земјата, преку чекори и одлуки во насока на продолжување на евроинтеграциите и полноправно членство во ЕУ.

Исполнувањето на обврските во насока на евроинтеграцискиот пат претставува катализатор на економските и социјалните развојни процеси, кои се неопходни за приближување на македонското општество до европските стандарди на живот.

2. ДОСЛЕДНА ПРИМЕНА НА НАЧЕЛОТО НА ПОДЕЛБА НА ВЛАСТА И СОЗДАВАЊЕ ЕФИКАСНИ И ДЕПАРТИЗИРАНИ ИНСТИТУЦИИ

Натамошниот развој на Република Северна Македонија е неопходно да биде втемелен во интензивирање на процесите за создавање ефикасни и департизирани институции, кои на подолг рок треба да го водат процесот на надминување на кризата, одмрзнување на евроатлантските интеграции и развој на општеството врз либералните начела на демократска правна држава. Тоа ќе се оствари само со враќање кон изворите на плурализмот и кон движечката сила на демократските промени, а тоа се индивидуалната слобода и демократскиот индивидуализам, природните човекови права, родовата еднаквост и начелата на демократската правна држава како нивен промотор и заштитник.

3. ПОЛИТИЧКИТЕ ПАРТИИ КАКО ПРОМОТОРИ НА ДЕМОКРАТСКИТЕ ПРОЦЕСИ И НА ДЕМОКРАТСКИОТ ДИЈАЛОГ

Продолжената политичка криза во Републиката ги наруши уставните начела за поделба на власта, уставните ограничувања на извршната власт и за политичката надмоќ на Собранието над Владата. Заробеноста на општеството и на државните институции од партиите што победуваат на парламентарните избори и претендираат кон апсолутна власт, претставува тешка злоупотреба на слободата на политичко здружување и на основното човеково право на демократија и владеење на правото. Од таквата состојба може да се излезе само со политички партии што ќе бидат главни промотори на демократските стремежи. Тие треба да ја имаат предвид неповторливата шанса за придвижување на земјата напред и да го исполнат барањето на граѓаните, земјата да стане полноправна членка на ЕУ.

4. НЕЗАВИСНИ СУДОВИ, САМОСТОЈНИ И ЕФЕКТИВНИ ОБВИНИТЕЛСТВА И ДРУГИ ИНСТИТУЦИИ НА ПРАВДАТА

Начелото на владеење на правото е тесно поврзано со воспоставување транспарентни, независни и одговорни правосудни органи. Судот и судијата се главни протагонисти на правната држава и на начелото на владеење на правото. Во контекст на начелото на поделба на власта, тие мора да ги обезбедат почитувањето и примената на правото, меѓу другото, и да воспостават ефективна контрола над извршната власт и државната управа во делот на изрекувањето на правото и заштитата на човековите слободи и права. Оттука, напредокот на реформите во судовите, јавните обвинителства

(како и Судскиот совет и Советот на јавни обвинители) во целиот систем на транзиција е вистинско мерило за напредокот на Република Северна Македонија во процесот на евроинтеграциите.

Цел: Транспарентен, отчетен и ефикасен јавен сектор

Ефективното остварување на правата и на слободите на граѓаните преку зголемувањето на одговорноста на институциите е еден од основните предуслови во насока на зајакнување на транспарентноста на јавниот сектор и државните органи, односно организациите што одговараат пред граѓаните со сите натамошни консеквенции на граѓанска контрола над вршењето на јавните функции, отчетност и одговорност. Јавниот сектор мора да ги препознава различните потреби и искуства на жените и на мажите во процесите на зајакнување на транспарентноста и отчетноста. Дополнително, транспарентноста позитивно влијае и врз економскиот развој на државата, придонесувајќи за поголема рационалност во донесувањето одлуки, како и врз нејзините евроатлантски аспирации. Таа е комплементарна со реформата на јавната администрација и трансформацијата на јавните институции во сервис на граѓаните. Остварувањето на оваа цел претпоставува модел на избран систем кој овозможува најшироко и слободно изразување на волјата на граѓаните во конституирањето на собраниската власт и цврсти уставни и законски гаранции, ограничувања и одговорности на институциите во сите три видови на власт. Преку остварување на оваа цел, ќе се обнови довербата на граѓаните на Република Северна Македонија во јавниот сектор.

Приоритети

1. ТРАНСПАРЕНТНА И ДЕМОКРАТСКА ПОСТАПКА НА ДОНЕСУВАЊЕ ЛЕГИТИМНИ ЗАКОНИ И ДРУГИ ОДЛУКИ

Законодавната власт да гарантира донесување на законите во транспарентна и демократска постапка уредена со Деловникот на Собранието на Република Северна Македонија. Таа постапка подразбира легитимност на законите и на другите одлуки, кои треба да бидат јасни, објавени и достапни секому, стабилни и со предвидливи последици, а нивната примена да е неселективна и да гарантира еднаква заштита на слободите и на правата, на правната сигурност и еднаквоста пред законот.

2. ДОСЛЕДНА И КОНТИНУИРАНА ИМПЛЕМЕНТАЦИЈА НА ДОНЕСЕНИТЕ ЗАКОНИ И ПОЧИТУВАЊЕ НА ДОГОВОРЕНИТЕ ОБВРСКИ

Донесување и примена на мерки за надзор врз постапките за примена на законите, воспоставен механизам и систем за следење на доследната и континуирана примена на законите, но и на почитување на обврските што произлегуваат од склучените договори на меѓународно и на национално ниво преку зајакната меѓуинституционална соработка и доверба.

3. ИЗБОР, ИМЕНУВАЊЕ, ВРАБОТУВАЊЕ И УНАПРЕДУВАЊЕ ВО ЈАВНАТА АДМИНИСТРАЦИЈА ВРЗ ОСНОВА НА СИСТЕМОТ НА ЗАСЛУГИ

Спроведување на начелото на избор, именување, вработување и напредување во јавната администрација според системот на квалификации, знаење и заслуги. Системот на знаење и заслуги треба да биде темел за создавање силна и ефикасна јавна администрација и ефективни, транспарентни и отчетни јавни функционери.

4. ЗАСИЛЕНА ТРАНСПАРЕНТНОСТ И ОТЧЕТНОСТ ВО ОСТВАРУВАЊЕ НА ЈАВНИТЕ ФУНКЦИИ

Изградена доверба на јавноста во институциите на државната и локалната власт и создавање амбиент на транспарентност, отчетност, одговорност и доверба во пресрет на процесот на интегрирање во Европската Унија.

5. СУДСКА КОНТРОЛА НАД ЗАКОНИТОСТА НА АКТИТЕ НА ЈАВНАТА АДМИНИСТРАЦИЈА

Зацврстена судска контрола на уставноста на законите и законитоста на прописите на јавните органи. Рационализација и оптимизација на јавниот сектор и поставување стабилна правна рамка, така што нема да биде можно со посебни/материјални закони постојано да се формираат нови управни органи надвор од оние предвидени во системските прописи.

6. ДИГИТАЛИЗАЦИЈА НА ЈАВНИТЕ СЕРВИСИ И СЛУЖБИ И СЛОБОДЕН ПРИСТАП ДО ИНФОРМАЦИИ НА ГРАЃАНИТЕ ЗА НИВНОТО ФУНКЦИОНИРАЊЕ

Дигитализацијата како приоритет подразбира висока модернизација на земјата преку користење информатички технологии во јавниот и приватниот сектор, **пристапни и приспособени на специфичните можности и потреби на мажите и на жените**. Дигиталните алатки, пак, се средство за модернизација на економијата и за нејзино подобро вмрежување во светското стопанство, тие се корисни и за транзиција кон општество засновано на знаење во поглед на управувањето, како и за креирање иновативни индустрии што произведуваат висока додадена вредност. Република Северна Македонија мора да ја забрза дигиталната трансформација, да промовира дигитална економија и образование, да ја подигне дигиталната писменост и целосно да ги дигитализира јавните услуги. Тоа ќе овозможи слободен пристап до информации на граѓаните за нивното функционирање.

7. ЈАВНА АДМИНИСТРАЦИЈА ОРИЕНТИРАНА КОН ОСТВАРУВАЊЕ РЕЗУЛТАТИ

Доброто владеење на јавните институции е тесно поврзано со целта на реформата на администрацијата, односно постоењето ефикасна, ефективна, квалитетна, транспарентна и одговорна јавна администрација која на граѓаните им нуди предвидливост и квалитетни јавни услуги. Потребно е да постои фер натпревар меѓу политичките партии, кои се борат за освојување на власта, демократски институции, ефективна и вистинска поделба на власта, но и хоризонтална и вертикална одговорност, како и повисок квалитет на политиките, што се постигнува преку демократизација на креаторите на политики и поголема ориентација кон резултатите.

8. КРЕИРАНИ ПОЛИТИКИ СО УЧЕСТВО НА ГРАЃАНСКИ ОРГАНИЗАЦИИ, ГРАЃАНИ И ДРУГИ ЗАСЕГНАТИ СТРАНИ

Со оваа приоритетна област се овозможува граѓаните суштински да учествуваат во носењето одлуки, односно таа е можност сите заинтересирани страни да влијаат врз развојот на политиките и на законите што ги засегаат. Второ, таа го опфаќа правото на граѓанска контрола над вршењето на власта и спречување на нејзините злоупотреби, преку активни граѓански организации, граѓани и засегнати страни вклучени во процесите на одлучување на сите нивоа. Тоа подразбира обезбедување услови за што поголем број информирани граѓани, но и нивно консултирање во случај кога треба да се носат политики и одлуки. Забележителен е позитивниот тренд на зајакнатата координација и вмрежување на граѓанското општество при соработката со Владата, особено во делот на реформи во правосудниот сектор.

Цел: Силно граѓанско општество и слободни и независни медиуми

Силното граѓанско општество и слободните медиуми се најважните столбови за создавање демократско, функционално и просперитетно општество. Треба да се создаде национална рамка што ќе овозможува и поттикнува функционирање на активен граѓански сектор како клучна засегната страна во планирањето и во спроведувањето на промените на сите нивоа. Создавање опкружување во кое медиумите ќе бидат слободни во изразувањето на своите ставови, независни од политички и бизнис-влијанија, со високо ниво на етичност, одговорност и на непристрасност.

Приоритети

1. СИЛЕН ГРАЃАНСКИ СЕКТОР КАКО ОСНОВА ЗА ОТЧЕТНО, ТРАНСПАРЕНТНО И ДЕМОКРАТСКО ОПШТЕСТВО

Континуирано зајакнување на граѓанскиот сектор, кој претставува основа и сигурност за долгорочен развој и креирање политики во согласност со потребите на граѓаните. Неопходно е обезбедување постојана и одржлива финансиска и нефинансиска поддршка на граѓанскиот сектор и негово формално и неформално вклучување во сите реформски процеси на државата на сите нивоа. Создавањето опкружување за вистинско партнерство на граѓанскиот сектор со јавниот сектор и со бизнис-заедницата ќе биде основа за креирање транспарентни, отчетни и долгорочно одржливи промени.

2. СЛОБОДА НА МЕДИУМИТЕ ЗА ОБЈЕКТИВНО ИНФОРМИРАЊЕ

Правото на слобода на изразување е една од најсуштинските основи на демократските општества и еден од главните услови за неговиот напредок. Во демократските системи секој поединец има право да го изразува своето мислење, да комуницира, да прима и да пренесува информации и идеи, а ваквото право треба да биде функционално. Медиумите овозможуваат постојана проверка и оценка на активностите на власта и помагаат прашањата од интерес соодветно да се дебатираат во јавната сфера. Медиумите мора да бидат слободни во изразувањето на своите ставови, независни од политички и бизнис-влијанија, со високо ниво на етичност, одговорност и на непристрасност. Предуслови за тоа се современа правна рамка, која ќе го гарантира правото на изразување и ќе ги заштитува медиумските работници; независна регулација на медиумите; нивна финансиска одржливост; професионален развој на новинарите и на медиумските работници; почитување на етичките стандарди, и пред сè, политичка волја.

Цел: Нулта корупција, правна сигурност и неселективна правда

Организиранiot криминал, корупцијата и новите форми на криминал, какви што се економскиот, еколошкиот или компјутерскиот, кои сè повеќе продираат во сите сфери на општеството, претставуваат најтешко загрозување на човековите слободи и права. Најефикасна борба против овие појави е доследната примена на универзалните стандарди на добро владеење. Затоа, неопходна е легитимност на законите, кои треба да бидат јасни, објавени и секому достапни, стабилни и со предвидливи последици. Потребна е законите и правните механизми да промовираат родова еднаквост и да спречуваат дискриминација или пристрасност во правните процедури или во исходите. Нивната примена треба да биде неселективна и да гарантира еднаква заштита на слободите и правата, на правната сигурност и еднаквоста пред законот. Државата мора да овозможи слободен пристап до судот, правична и ефективна постапка на примена на законите за сите граѓани и брза и достапна правда и судска заштита, која ја применуваат компетентни, етички интегрални и независни поединци и институции, добро организирани и подготвени да одговорат на барањата на граѓаните.

Приоритети

1. ПРИМЕНА НА УНИВЕРЗАЛНИТЕ СТАНДАРДИ НА ДОБРО ВЛАДЕЕЊЕ

Примена на универзалните стандарди формуирани и во меѓународните конвенции, кои се однесуваат на злоупотребата на власта, криминалот и на корупцијата или се експлицитно предвидени како политички критериуми што треба да ги исполни секоја држава кандидат за членство во ЕУ („Копенхашки критериуми“).

2. ЕФИКАСНА БОРБА ПРОТИВ КОРУПЦИЈАТА, ОРГАНИЗИРАНИОТ КРИМИНАЛ И ЗЛОУПОТРЕБИТЕ НА ВЛАСТА НА СИТЕ НИВОА

Зголемување на ефикасноста во борбата против организираниот криминал и корупцијата преку постојано следење на корупцијата, организираниот криминал и злоупотребите на власта. Треба да се следи развивањето на криминалот и на корупцијата во понови појавни облици и начинот на кој тие дејствуваат, да се профилираат сторителите и да се анализираат нивните побуди. Овој приоритет ќе се оствари преку преглед на воспоставените практики, идентификување на системските проблеми, препораки и наоди до сите релевантни учесници за нивните понатамошни активности, истовремено осврнувајќи се на дефицитите при спроведувањето на правдата.

3. НЕЗАВИСНИ, ФУНКЦИОНАЛНИ И ДОБРО КООРДИНИРАНИ ДРЖАВНИ ИНСТИТУЦИИ

Гаранција за исполнување на функциите на државните институции е доследно придружување кон начелата на законитост, транспарентност, професионалност, отчетност и одговорност. Меѓуинституционална координација и соработка се еден од важните предуслови за функционални институции.

Цел: Ефикасна заштита на основните човекови слободи и права и заштита на заедниците

Република Северна Македонија во легислативна смисла ги исполнува своите меѓународни обврски во почитувањето и во заштитата на човековите слободи и права со ратификација на меѓународните конвенции за правата на човекот. Предизвик е почитувањето и заштитата на човековите права и родовата еднаквост во практиката. Ова особено се однесува на заштитата на маргинализираните групи, чии права се изложени на чести прекршувања, тие немаат соодветна и ефикасна заштита, и во доменот на нивната заштита несоодветно се применуваат препораките на националните и на меѓународните институции, коишто го следат спроведувањето на човековите права. Во поглед на ефикасната заштита на правата на животна средина, како дел од уставно загарантираните основни слободи и права, Република Северна Македонија треба да биде општество што ќе креира политики, законски формулации и решенија од областа на животната средина за справување со глобалните климатски промени и со еколошките предизвици, притоа препознавајќи го овој проблем на централно и на локално ниво. Оваа цел претпоставува зајакнување на инструментите за заштита на човековите права пред судовите и пред јавната администрација, вклучително и пред Уставниот суд, низ реформи на Уставот и на материјалните и процесните закони, како и со зајакнување на социјалната функција на органите и организациите што се надлежни да се грижат и да заштитуваат ранливи категории лица. Зајакнувањето на еколошката правда наметнува барање за поставување нова уставна и законска рамка усогласена со концептот на зелена економија и меѓугенерациска правда и солидарност.

Приоритети

1. ДРЖАВА ВО КОЈА ВЛАДЕЕ ЕДНАКВОСТ, НЕДИСКРИМИНАЦИЈА И ПРАВЕДНОСТ

Промоцијата на фундаменталните права, недискриминацијата и еднаквите можности за сите, се клуч за функционално и праведно општество и успешен интеграциски процес во ЕУ. Во оваа смисла, државата треба да обезбеди ефикасна заштита на правата и слободите на маргинализираните заедници, а пред сè, старите луѓе, долготрајно невработените, лицата со инвалидитет, расните и етничките малцинства, лицата што издржале казна затвор, сиромашните, бездомниците, маргинализираните поединци, лицата што се дел од миграциските текови или групи. Начелата на недискриминација подразбираат дека секое заинтересирано лице ќе може подеднакво лесно да пристапи до податоците опфатени со оваа стратегија. Според начелото на недискриминација, органите и организациите опфатени во оваа стратегија треба да обезбедат пристап до податоците и за лицата од ранливите категории и за лицата со попреченост, врз основа на начелото на еднаквост, непристрасност и објективност, начелото на сервисна ориентација на јавните органи и начелото на активна помош на странката.

2. МУЛТИКУЛТУРАЛИЗАМ, ЗАЕМНО ПОЧИТУВАЊЕ НА ЕТНИЧКИТЕ, ВЕРСКИТЕ И НА ДРУГИТЕ ЗАЕДНИЦИ И УСТАВЕН ПАТРИОТИЗАМ

Државата да се грижи и да ги унапредува колективните права на националните, етничките, верските и на другите заедници, што подразбира негување и развој на националната култура, јазик, традиции и на верата. Културните политики, пак, треба да одговорат на потребите за зачувување на богатото културно наследство на земјата, да промовираат хетерогени, динамични, социјални и културни идентитети во државава, а воедно да го поттикнат поширокото културното издигнување на граѓаните.

3. ЗАШТИТА НА НЕМНОЗИНСКИТЕ ЗАЕДНИЦИ, НА СИРОМАШНИТЕ ЛИЦА, И ЛИЦАТА ШТО СЕ ДЕЛ ОД МИГРАЦИСКИТЕ ТЕКОВИ

Градењето општество со инклузивен развој е тесно поврзано со почитувањето на човековите права во најширока смисла и со заштитата од секаков облик на дискриминација. Социјалната кохезија е суштинскиот елемент на успешното општество и често служи како показател дека земјата е добро место за живот и за работа. Државата се стреми кон остварување и унапредување на правата на припадниците на мнозинските заедници пред сè, преку остварување на правата во областа на вработувањето, образованието, културата и други области во кои со закон се уредени правата на припадниците на заедниците. Со остварување на овој приоритет ќе се подобри спроведувањето на правата на заедниците, ќе се олесни следењето на степенот на нивното остварување и ќе се обезбеди надзор над реализација на овие права од страна на институциите на централно и локално ниво. Дополнително, концептот на развој на интеграциската политика кон странците со регулиран престој во државата, барателите на азил и бегалците, треба да овозможи државни политики/мерки со кои ќе ѝ се овозможи, преку интеграцијата во образовниот процес и другите општествени дејности, на оваа засегната група да стане одговорен дел од економскиот, социјалниот и политичкиот живот во земјата, со целосно почитување на културните и социјалните разлики, како и на човековите права и човечкото достоинство.

4. ХУМАН ЗАТВОРСКИ СИСТЕМ И РЕСОЦИЈАЛИЗАЦИЈА И РЕИНТЕГРАЦИЈА НА ПРЕТХОДНО ОСУДЕНИ ЛИЦА

Со оваа приоритетна област се гарантира подобрување на положбата и остварување на правата на осудените лица, вклучително и на жените, но и подобрување на состојбите при извршувањето на санкциите, третманот на осудените лица и условите во кои тие живеат и работат. Со нив мора да се постапува човечно, со почитување на човековата личност и достоинство, преку зачувување на нивното телесно и душевно здравје, водејќи сметка за целите на одделни санкции, што ќе придонесат за нивна успешна ресоцијализација и реинтеграција во општеството по издржување на казната. Република Северна Македонија треба да води сметка за малолетните сторители на кривични дела, деца во ризик и деца во судир со законот, преку спроведување задолжителен образовен процес и програми со кои се поттикнуваат позитивни особини и развој на личноста и се овозможува острчување и оспособување за ресоцијализација и реинтеграција во општеството.

5. ЕФИКАСНА ЗАШТИТА НА ПРАВАТА ЗА ЗДРАВА ЖИВОТНА СРЕДИНА

Приоритетот за повисока заштита на здравата животната средина е значаен во контекст на неколку цели за одржлив развој - чиста вода за пиење и за санитарни потреби, чиста енергија, одржливо производство и потрошувачка, справување со климатските промени и заштита на почвата. Оттука, потребно е постојано обезбедување сигурна, чиста и одржлива животна средина. Загрозувањето на животната средина може да има посебно тешки последици врз остварување на правата на најранливите групи, какви што се децата, возрасните, лицата со попреченост, жените и луѓето со хронични заболувања или врз правата на оние што се изложени на посебен ризик од штетата нанесена врз животната средина, при што пред сè се мисли на земјоделците, рибарите, градежните работници и сите оние што се изложени на драстичните временски последици од климатските промени. Оттаму, напредокот во оваа сфера позитивно ќе се рефлектира и на придонесот на земјата за остварување на глобалната агенда за одржлив развој.

6. ПРИСТАП ДО ПРАВДА

Инструментите што Република Северна Македонија може и треба да ги употреби заради остварување на пристапот до правда на маргинализираните лица вклучуваат: правна заштита (признавање правна, деловна и процесна способност), зајакнување на правната свест и информирање, бесплатна правна помош, правични судски и управни постапки, ефикасно извршување и зголемена улога на парламентот, омбудсманот и граѓанското општество.

Улогата на процесот на дигитализација и на новите технологии за владеење на правото и добро управување.

Дигитализацијата ги зајакнува владеењето на правото и доброто управување и претставува огромна можност за подигнување на ефикасноста, ефективноста, транспарентноста, отчетноста и одговорноста, коишто се од клучна важност за процветување на демократското општество. Технологијата ја зајакнува ефикасната парламентарна контрола со дигитални платформи што овозможуваат надзор во реално време и непречена комуникација меѓу органите на државната власт. Дигиталните алатки се незаменливи во стремежот на Република Северна Македонија за транспарентен, отчетен и ефикасен јавен сектор. Иницијативите за е-управување ги модернизират интеракциите на граѓаните со државата, ги прават услугите подостапни и ги рационализират процесите. Платформите за отворени податоци не само што ги прават податоците од јавниот сектор достапни за сите граѓани, туку и лесно разбирливи, при што ја зголемуваат владината отчетност.

Дигиталниот напредок ѝ дава значителна предност на потрагата по правна сигурност и неселективна правда. Онлајн правните служби и дигиталните судови го подобруваат пристапот до правдата и ги забрзуваат правните постапки. Заложбите на Република Северна Македонија за сочувување на основните човечки слободи, права и заштитување на заедницата, добиваат нова смисла во дигиталниот свет.

5.5. СТРАТЕШКА ОБЛАСТ: СИГУРНО, БЕЗБЕДНО И ОТПОРНО ОПШТЕСТВО

Профилот на опасности на Република Северна Македонија се карактеризира со влијание на низа природни и од човекот предизвикани опасности, при што доминираат поплавите, земјотресите, екстремните временски настани, свлечиштата, сушите, епидемиите и техничко-технолошките инциденти. Поплавите се најчести, со најголем интензитет и магнитуда; настаните поврзани со временските услови се во пораст; шумските пожари се зголемуваат по зачестеност и последици по природата и биодиверзитетот, додека земјотресите имаат потенцијално најголемо влијание во смисла на загуба на човечки животи и долгорочни штети и загуби. Овој тренд се очекува да продолжи со зголемено темпо, имајќи ги предвид: зголемувањето на просечната температура, очекуваните последици на климатските промени и екстремните настани, влошувањето на условите на животната средина, интензивната урбанизација и сл.

Според Глобалниот фонд за намалување катастрофи и закрепнување (англ. Global Facility for Disaster Risk Reduction - GFDRR), поплавите во Република Северна Македонија на годишно ниво погодуваат во просек околу 70.000 лица а, штетата изнесува 500 милиони американски долари, (3,68 % од БДП за 2022 г.). Анализите покажуваат и дека во просек 40.000 македонски граѓани се погодени од земјотреси, а негативните ефекти се 200 милиони американски долари (1,47 % од БДП за 2022 г.)¹⁸. Според Светската здравствена организација (СЗО), државата има среден до висок ризик од земјотреси, од кои најразорен во поново време бил земјотресот во Скопје во 1963 година, кога загинале повеќе од 1.000 луѓе, а 80 % од градот бил уништен. Соодветно треба да се управува и со потенцијалните опасности во рамките на хемиските капацитети на државата.

Од 1999 до 2021 година, на годишна основа, просечна површина од 8.837 ха била зафатена од шумски пожари, кои предизвикале штета од околу 7,8 милиони евра¹⁹. Честите и сериозни суши, особено во јужните и во источните делови на Република Северна Македонија ги влошуваат социоeкономските услови. На пример, долгата суша во 1993 година предизвика значителни штети врз посевиите и доведе до загуба на националниот приход од 7,6 %²⁰. Во последните две децении, во 14 катастрофи од овој тип имало 79 човечки жртви, биле погодени околу 1,3 милиони жители, а само осум од тие катастрофи предизвикале штета во вредност од половина милијарда американски долари. Најмногу човечки жртви се регистрирани за време на поројните поплави во Скопје во август 2016 година (22), шумските пожари во јули 2007 година зафатија речиси половина од населението во земјата, а поплавите во 1995 година имаа најголема штета од 245 милиони американски долари.

¹⁸ Global Forum for Disaster Reduction and Recovery. North Macedonia section. 2017. <https://tinyurl.com/47pdmfa>

¹⁹ Министерство за животна средина и просторно планирање. Четврти национален план за климатски промени, 2023. стр. 233. Достапно на: <https://shorturl.at/fpyBF>

²⁰ WMO. 2012. Strengthening Multi-Hazard Early Warning Systems and Risk Assessment in the Western Balkans and Turkey: Assessment of Capacities, Gaps and Needs. Geneva.

Државата се соочува со тешкотии во справувањето со хидролошките појави, какви што се сушите и поплавите, како резултат на ограничените финансиски ресурси, застарените технички капацитети и недоволната (несоодветната) институционална поддршка и законски рамки. Министерството за здравство ја препознава потребата од зајакнување на здравствените капацитети, поради што РСМ е приоритет во Програмата за здравствени итни случаи на СЗО за европскиот регион²¹. Една од четири (23 %) жени велат дека живееле во ситуација кога имало активен вооружен конфликт период од најмалку една недела во текот на нивниот живот, но не сите од нив може да се класифицираат како директно погодени од конфликт. Ова е позастапено кај жените кои зборуваат албански, од кои 50 % велат дека живееле низ активен вооружен конфликт (во споредба со 13 % од жените што зборуваат македонски јазик). Меѓу оние кои живееле низ период на конфликт најмалку една недела, мнозинството (82 %) имале барем едно од искуствата поврзани со конфликтот прашани во истражувањето. Најчесто споменувани се слушање истрели или звук на бомбардирање (66 %), живеење на локација каде што вооружениот кадар бил стациониран или се движел во поголем број најмалку една недела (54 %), директен сведок на борби (48 %), не можат да најдат работа поради конфликтот (30 %) или да мора да го напуштат својот дом (27 %)²².

Според оценката на Светската банка²³, системот за подготвеност и одговор во итни случаи на Република Северна Македонија е мошне функционален, но се соочува со значителни предизвици. Главниот проблем е постоењето повеќе чинители со улоги што се преклопуваат и нејасната распределба на одговорностите. За да се зајакне ефикасноста, системот треба да се промени од реактивен, ад хок пристап кон поорганизиран, конзистентен и интегриран пристап воден од долгорочна стратешка визија. Дијагностичкиот извештај ги идентификува пропустите и предлага приоритизирање на основните аспекти, како што се поплавите и шумските пожари. Исто така, ги препознава новите предизвици како што се климатските промени, миграциите, пандемиите и туризмот, препорачувајќи подобрувања во опремата, градењето капацитети и технологијата.

Во последниве години, отпорноста на македонското општество и на заедниците е загрозувано од низа нови и потенцијални ризици и закани, какви што се мигрантската криза којашто започна во 2015 година, загадувањето на воздухот во Скопје и другите поголеми градови низ државата, како и од кризата предизвикана од пандемијата на КОВИД-19. Бројот на заболени во пандемијата изнесува 348.411 потврдени случаи заклучно со септември 2023 година и 9.941 смртни случаи (0,54 % од вкупниот број население според пописот од 2021 година)²⁴, а кумулативните загуби во производството за 2020 и 2021 година се проценуваат на 3,7 милијарди долари²⁵ (27,29 % од БДП за 2021 година). Меѓутоа, сите овие ризици влијаат врз ослабување на целокупната отпорност на државата, како и врз трошењето на нејзините ограничени ресурси. Дополнително, последиците од загадувањето на воздухот добиваат сè позагрижувачки размери, односно во 2017 г., 13,7 % од смртните случаи во Скопје биле поврзани со загадувањето на воздухот²⁶.

²¹ WHO, Investing for safe and healthy North Macedonia, Health Emergencies Programme at the country level

²² https://www.osce.org/files/f/documents/3/5/419264_1.pdf

²³ Diagnostic Report Emergency Preparedness and Response Assessment, 2021 International Bank for Reconstruction and Development / The World Bank

²⁴ <https://popis2021.stat.gov.mk/>

²⁵ Social and Economic Evaluation of the COVID-19 impact in North Macedonia. UNDP. June 2020. p. 8.

²⁶ <https://tinyurl.com/y48dbjba>

Република Северна Македонија, како и другите држави, се соочува со ранливост од сајбернапади насочени против клучни сектори какви што се инфраструктурата, владата, образованието и бизнисот, кои предизвикуваат прекин во услугите и економски штети. Пример за ова се DDoS[9] (англ. Distributed Denial of Service) нападите врз веб-страницата на Државната изборна комисија за време на изборите во јули 2020 година, заканите пратени преку е-пошта за поставени бомби во 76 образовни и 42 други институции во 2023 година и нападите со уценувачки софтвер (ransomware) врз државни институции (Фондот за здравствено осигурување во 2023 година). Дополнително, MONEYVAL, органот за спречување перење пари на Советот на Европа, ја поттикнува Република Северна Македонија да ги прошири мерките за спречување перење пари, финансирање тероризам и дистрибуција на оружје, и тоа особено за време на истрагите и судското гонење²⁷.

Според Индексот на организиран криминал, државата има резултат од 5,32, што ја позиционира на 74 место меѓу 193 држави, односно како 11-та од 44 држави во Европа. Во однос на отпорноста, РСМ има резултат од 5,21, односно се наоѓа на 76 место помеѓу 193 држави и 32 место од 44 држави во Европа²⁸. Државните податоци откриваат намалување од 28,2 % на бројот на умрени лица од насилна смрт²⁹. Бројот на лица што животот го загубиле на овој начин минатата година изнесувал 486 и претставува 2,2 % од вкупниот број смртни случаи.

PCM ја прифати Рамката од Сендаи за намалување на ризикот од катастрофи 2015-2030 година (англ. Sendai Framework for Disaster Risk Reduction 2015 – 2030)³⁰, која ја нагласува мобилноста како потенцијален ризик, особено во однос на луѓето и нивната околина. Управувањето со мигрантската криза уште од 2015 година ја истакна потребата од интегрирање на овие прашања во управувањето со ризиците од катастрофи во рамките на Националниот систем за управување со кризи. Како резултат, Националната процена на ризици сега ги опфаќа мигрантите како елемент на ризик, оценувајќи го нивното влијание врз безбедноста на земјата³¹.

Лицата со попреченост се недоволно интегрирани во постојните системи на управување со ризикот од катастрофи. Тие често се занемаруваат и се сметаат за дел од поширокото ранливо население. Како последица на ова, тие не се земено предвид при напорите за намалување на климатските ризици и ризиците од катастрофи и немаат правичен пристап до активностите за креирање политики, донесување одлуки и градење отпорност. Актуелниот пристап на намалување на ризикот од катастрофи останува примарно реактивен наместо проактивен и повеќе се фокусира на одговор отколку на превенција и ублажување. Конвенцијата за правата на лицата со попреченост, Стратегијата за правата на лицата со попреченост 2023-2030 и поврзаните политики не се соодветно препознаени како основа за развој на инклузивни политики, регулативи, практики и дејства за да се зацврсти отпорноста на оваа категорија граѓани³². Се работи на Национален план за адаптација (НПА), којшто е заснован на поврзани пристапи во различни области, вклучувајќи ги водата, храната, енергијата, здравјето,

²⁷ <https://www.coe.int/en/web/portal/-/moneyval-calls-on-north-macedonia-to-improve-investigation-and-prosecution-for-combating-money-laundering-and-financing-of-terrorism>

²⁸ https://ocindex.net/country/north_macedonia

²⁹ https://www.stat.gov.mk/PrikaziSoopstenie_en.aspx?rbtxt=12

³⁰ <https://www.undrr.org/publication/sendai-framework-disaster-risk-reduction-2015-2030>

³¹ "The Refugee and Migrant Crisis in Macedonia associated with Disaster Risk Management", Vasko Popovski, Stevko Stefanoski (published in International Peer Reviewed Journal "Security Dialogues no. 16, August 2017, page 151-159, ISSN 1857-7172, eISSN 1857-8055),

³² [1] Vasko Popovski. Policies for Disability-Inclusive Disaster Risk Reduction in the Context of the Republic of North Macedonia. UNDP. 2023. p. iii. Available at: <https://tinyurl.com/mrytw34d>

биодиверзитетот, туризмот, шумарството, намалување на ризикот од катастрофи, загуба и штети и инфраструктура³³.

За да се справи со некои од претходно споменатите проблеми, државата ја подготви својата стратегија за одбрана и безбедност преку Стратегијата за одбрана и Долгорочниот план за одбранбени способности 2019-2028 г. За ефикасна дигитална трансформација и зајакната безбедност, Република Северна Македонија треба многу повеќе да вложи во развој на дигиталните вештини и сајбербезбедноста. Ова е особено важно за надминување на јазот кој постои помеѓу достапниот квалификуван кадар и достапните работни места – политиките во областа на ИКТ, бродбендот и сајбербезбедноста треба да се систематизираат, што подразбира усвојување на Националната стратегија за сајбербезбедност и Националната ИКТ стратегија, кои се во процес на подготовка. Бројни други клучни области какви што се борбата против тероризмот и насилниот екстремизам, перењето пари и финансирањето на тероризмот, контролата на оружјето, сајбербезбедноста и полициските стратегии за развој остануваат со застарени стратешки документи што е потребно да бидат ревидирани. Од друга страна, државата сè уште не донела Национална стратегија за НРК, која треба да даде приказ на стратешката рамка за градење на отпорноста на општеството и заедниците во периодот до 2030 г. Република Северна Македонија донесе сеопфатна Стратегија за климатска акција³⁴, која е во согласност со Рамката на ЕУ за 2030 г. Редовно ги подготвува документите според UNFCCC и во согласност со Договорот од Париз, т.е. Четвртата национална комуникација³⁵, Третиот двегодишен извештај за климатски промени³⁶ и Ревидираниот национален утврден придонес³⁷.

Меѓутоа, законската рамка за климатски промени на Република Северна Македонија не е целосно усогласена со законодавството на ЕУ. РСМ се наоѓа на клучната миграциска рута на Балканот и се соочува со предизвиците поврзани со мигранти. Ова подразбира преполни кампови, оптоварување на ресурсите и логистички пречки во управувањето со приливот на мигранти, меѓу другото, и борба со организиран криминал, криумчарење мигранти и трговија со луѓе како и заштита на ранливите категории мигранти и жртви на трговија со луѓе. Во иднина, обемот на миграција значително ќе зависи од глобалните и регионалните социо-економски и политичко-безбедносни услови. Клучна е соработката меѓу регионалните влади со меѓународните тела, како и со соседните држави за да се решат овие прашања.

Зависноста од увоз на електрична енергија претставува ризик за енергетската безбедност и предизвикува нарушување во снабдувањето. Од друга страна, 24 % (2020 г.) од населението не може да си ги затопли домовите, а истовремено се соочува со стапка на сиромаштија која е повеќе од трипати повисока од стапката во ЕУ (7 %).

За да се подобри превенцијата од катастрофи, безбедноста, подготвеноста, одговорот и отпорното закрепнување, Центарот за управување со кризи воспостави сеопфатен ИКТ-систем, кој опфаќа различни апликации и бази на податоци што го поддржуваат управувањето со ризици во сите аспекти на циклусот за намалување на ризикот од катастрофи. Иако државата постигна напредок во одобрување законодавни акти од областа на безбедноста, сè уште треба да се работи во оваа област за дополнително да се зајакнат безбедносните мерки и отпорноста. Со оглед на тоа што ограничените финансиски и човечки ресурси за подготвеност и одговор може да ја

³³ United Nations in North Macedonia, Government of the Republic of North Macedonia. Sustainable Development Goals. Voluntary National Review North Macedonia. 2020. p. 76. <https://tinyurl.com/zu5pskrz>

³⁴ <https://tinyurl.com/ykdr3fz8>

³⁵ <https://tinyurl.com/yc3kzt35>

³⁶ <https://tinyurl.com/5n6sa27f>

³⁷ <https://tinyurl.com/y9fwtmav>

ограничат способноста на државата да инвестира во безбедносна инфраструктура, потребно е да се обезбеди современа технологија и соодветна обука на кадарот за да се постигне подобар меѓусекторски и меѓусебно поврзан пристап.

Меѓународните политики на РСМ се фокусираат на две клучни аспирации. Државата постигна значителен напредок во меѓународните партнерства. Членството во НАТО во март 2020 година нуди сигурност и пристап до хуманитарна помош и научна соработка преку Програмата на НАТО – Наука за мир и безбедност. Државата аплицираше за членство во ЕУ во март 2004 година и стана кандидат во 2005 година. Во март 2020 година почнаа пристапните преговори, а во јули 2022 година ја одржа првата Меѓувладинска конференција со ЕУ. Од друга страна, продолжениот процес за преговори со ЕУ може да се смета за ризик што заедно со актуелната ситуација, опасностите и другите ризици може да ја доведат државата во комплексна ситуација. Вклученоста во регионалните организации како што е Западнобалканската шесторка промовира стабилност, економска соработка и дипломатија, ги зацврстува културните врски, го олеснува пристапот до меѓународна помош и ги зајакнува безбедносните партнерства. Берлинскиот процес претставува важна регионална платформа што се фокусира на инфраструктурата, бизнисот, науката, размена (мобилноста) на младите, но и на усогласувањето на политиките кои даваат реални резултати како што е регионалниот договор за роаминг, кој нуди поволности за жителите на регионот. Иницијативата Отворен Балкан, исто така, забрза дел од интегративните процеси на регионално ниво, преку усогласување на стандардите и постапките што го олеснуваат заедничкиот пазар на луѓе, производи и услуги. Оваа иницијатива значајно придонесе и кон надминување на дел од предизвиците предизвикани од повеќекратните и поврзани кризи (КОВИД, цени на енергија, храна). РСМ е членка на повеќе меѓународни организации, вклучувајќи ги и Обединетите нации (ОН), Организацијата за безбедност и соработка во Европа (ОБСЕ) и Советот на Европа.

Државата е членка на Механизмот за цивилна заштита на ЕУ од февруари 2012 година. Механизмот за цивилна заштита на ЕУ мобилизираше помош за неколку катастрофални настани, како на пр., поплавите во 2015 година, поројните поплави во Тетово и во Скопје, во 2015 и 2016 година, како и за катастрофалните пожари во август 2021 година. Ова ги нагласува меѓународната соработка и вредностите на ЕУ, вклучително и грижата за животната средина.

РСМ како членка на НАТО ги искористи поволностите на Системот за управување со кризи на Алијансата за време на пандемијата. Искуството на НАТО помогна да се организира воена помош и да се обезбеди медицинска опрема од сојузниците. Придобивките од членството во Унијата ги чувствуваат и институциите, кои можат да учествуваат во одлучувањето и во зајакнувањето на капацитетите на Алијансата. Ова се однесува на Министерството за одбрана и Армијата, која е на исто рамниште со останатите 30 земји членки. Освен тоа, бизнис-заедницата ужива многубројни предности, па оттука активното промовирање на овие придобивки ги охрабрува компаниите да учествуваат во најголемиот пазар на светот, пазарот на НАТО.

5.5.1. Мисија

Нашата мисија е да создадеме сигурно, безбедно и отпорно општество, што им овозможува успех на сите поединци и бизниси. Ќе бидат користени динамични стратегии што поттикнуваат меѓусебно поврзано и координирано владеење, справувајќи се со ризикот и со заканите на домашно и на меѓународно ниво. Нашиот примарен фокус е да се подобри отпорноста преку координирани напори на сите релевантни сектори коишто се клучни за националната безбедност и градење на отпорноста. Ефективното споделување информации

е од најголема важност и во рамките на националната безбедносна рамка и во корелација со клучните носители на одлуки. Фокусот е да се даде приоритет на човековата безбедност, да се подобри државната и општествената отпорност, да се промовира општествен развој, да се заштити националниот и културниот идентитет и да се зајакне безбедноста и стабилноста за сите на локално ниво со посебен фокус на специфичните предизвици и ранливости со кои се соочуваат жените и мажите. За да се остварат овие цели, усвојуваме интегриран државен пристап што опфаќа меѓународен ангажман по потреба, за ефективно да се антиципираат и да се решат современите и потенцијалните ризици и закани.

5.5.2. Цели

За реализација на мисијата, дефинирани се следните цели:

1. Општество што е отпорно на кризи и на катастрофи;
2. Заедници отпорни на климатски промени;
3. Интегралната безбедност како клуч за справување со предизвиците поврзани со безбедноста и со надворешната политика.

Цел: Општество што е отпорно на кризи и на катастрофи

Нашиот фокус е да негуваме општество што не само што ќе ги издржи шоките од кризите и од катастрофите, туку и ќе се истакне во превентивното и проактивното управување со ризици и градењето отпорност. Ова ќе биде постигнато преку препознавање на системските ризици и искористување на научените лекции и искуствата за да ги подобриме превентивните мерки и одговори. За таа цел, ќе бидат спроведени детални и сеопфатни процени на ризик во различни сектори на национално и локално ниво, развивајќи стратешки испреплетени стратегии, политики и акции информирани за ризикот, при што родовата перспектива и попреченоста се вклучени и се интегрален дел од пристапот за намалување ризици од катастрофи, зајакнувајќи ја координацијата и подобрувајќи ја соработката помеѓу надлежните институции и субјектите коишто учествуваат во намалувањето на ризиците и обезбедувајќи вклученост на сите во општеството, а со цел да се подобрат капацитетите за превенција, подготвеност, одговор и закрепнување.

Приоритети

1. ТРАНСФОРМИРАН СИСТЕМ ЗА УПРАВУВАЊЕ СО РИЗИК ОД КАТАСТРОФИ СО ФОКУС НА ПРЕВЕНЦИЈА

Дополнителна децентрализација на надлежностите за намалување на ризикот од катастрофи со цел деловите на системот (на пр., локалните власти) поефикасно и поефективно да вршат превенција, а не само да реагираат откако ќе се случи катастрофа. Клучот е да се изгради отпорност, пред сè преку превенција и ублажување на последиците од постојните и антиципирање на потенцијалните ризици, како и подготвеност и навремен, ефикасен и ефективен одговор на катастрофите и отпорно закрепнување од нив. Суштината е во управувањето со ризикот од катастрофи, а не во управувањето со катастрофите. Ова опфаќа систематска и сеопфатна процена на ризици и опасности, мерки за превенција и ублажување, подготвеност, ефективен и ефикасен одговор и отпорно закрепнување од катастрофи и кризи, градење култура на отпорност, преглед на одговорност, неопходни измени во законодавството и регулативата и ефективна координација со домашните и меѓународните партнери.

Потребен е и родово-сензитивен пристап и вклучување на попреченоста во секоја фаза, препознавајќи ги различните ранливости и потенцијали и промовирајќи активно вклучување на жените и на ранливите и маргинализираните групи граѓани во политиките и во мерките за превенција, подготвеност, одговор и закрепнување.

2. ФУНКЦИОНАЛЕН СИСТЕМ ЗА РАНО ПРЕДУПРЕДУВАЊЕ ЗА ПОВЕЌЕ ОПАСНОСТИ

Трансформација на постојниот систем за рано предупредување преку зголемено разбирање на ризиците, подобро следење и прогнозирање, навремено и точно рано предупредување и тревожење на целото население, како и јасни насоки за јавноста, за службите за итни состојби и за релевантните чинители за однесувањата и постапките за одговарање на различни опасности, при што ќе се адресираат специфичните потреби на населението во комуникацијата при ризик, која ќе биде родово-сензитивна и ќе ја вклучува попреченоста.

Овој систем ќе опфаќа користење различни технологии и решенија, извори на податоци и канали на комуникација за да го ублажи влијанието од катастрофите, спасувајќи ги животите на луѓето и намалувајќи ги потенцијалните штети со овозможување подготвеност и акции за навремен, ефикасен и ефективен одговор. Соодветно, прогнозирањето засновано врз последиците (англ. Impact-based Forecasting) ќе биде главен темел на овој систем и на поврзаните процеси.

3. ПЛАНИРАЊЕ НА ПРЕВЕНЦИЈАТА И НАМАЛУВАЊЕ НА РИЗИКОТ

Да се даде приоритет на процените на ризици и опасности и да се вклучат во планирањето на превенцијата и намалувањето на ризикот во рамките на развојните и на секторските стратегии, политики и планови на сите нивоа. Притоа, ќе се примени пристапот на градење на отпорноста на општеството, на заедниците и на системите. Така, на пример, ќе се применат политики, мерки и алатки за градење на отпорноста на критичната инфраструктура и системи.

4. ИНТЕГРИРАНО И СООДВЕТНО ФИНАНСИРАЊЕ ЗА ОТПОРНОСТ

Сеопфатен, родово-одговорен, со вклучување на попреченоста и доволен дел од буџетот за безбедност и градење отпорност што опфаќа превенција и ублажување, градење отпорност на инфраструктурата, подготвеност, одговор и закрепнување од катастрофи, мрежи за социјална заштита и безбедност, меѓународна соработка, капацитети на субјектите на национално и на локално ниво и финансирање според проценетите ризици и опасности. Со осигурување, интегрирано и соодветно финансирање за превенција и отпорност, да се изгради сигурно и отпорно општество. Вклучувањето на приватниот сектор е од клучно значење за да се постигне одржлив и отпорен развој и во таа смисла суштински е да се негуваат партнерства и да се гради отпорноста на компаниите и индустриите.

5. НАУЧНИ И ТЕХНОЛОШКИ ИНОВАЦИИ ЗА ОТПОРНОСТ НА КАТАСТРОФИ И КЛИМАТСКА ОТПОРНОСТ

Давање приоритет на проширувањето и важноста на искористувањето на иновациите за решавање комплексни и меѓусебно поврзани предизвици преку мултидисциплинарен и пристап што е родово-сензитивен и ја вклучува попреченоста и што ги комбинира научните достигнувања, употребата на технологијата и ефективното владеење за да се подобри отпорноста кон постојните и потенцијалните ризици и закани. Постигнатиот развој на иновациите и постојните ИКТ-решенија во ЦУК и другите чинители претставуваат солидна основа за напредок на агендата за дигитализација и иновација и истовремено не изоставаат никого.

6. ОТПОРНА ИНФРАСТРУКТУРА И УСЛУГИ – НАЦИОНАЛНО И РЕГИОНАЛНО НИВО.

Проширување на политиките и на практиките за градење отпорност за клучните инфраструктурни капацитети, средства, услуги и ресурси. Дизајн, подготовка, градење, реконструкција и функционирање на инфраструктурата за превенција и инфраструктурата и услугите потребни за отпорност - со непосредна ревалоризација на постојната дизајнирана инфраструктура за да ги исполни стандардите за отпорност и да се осигури пристапност за сите.

Цел: Заедници отпорни на климатски промени

Развојот на приспособувањето кон климатските промени е комплексен напор за кој е потребен сеопфатен пристап заради обезбедување одржливост на животната средина, социјална еднаквост и ефективност. Повеќедимензионалното приспособување кон климатските промени е процес на процена и мапирање на регионите што се најранливи на климатските промени и препознавање на неопходните потреби и решенија. Ваквиот пристап во спроведувањето на мерките за приспособување кон климатските промени ќе ја зголеми способноста на заедниците да ја развијат својата отпорност. Потребно е особено внимание на родовата интеграција, интеграцијата на социјалните групи и вклучувањето на попреченоста за да се обезбеди квалитет, како и одржливи решенија кои во себе интегрираат пристап што ги препознава специфичните ранливости и потреби на различните групи во општеството. Потребна е ефективна координација меѓу различните нивоа, вклучувајќи ги и меѓународното, националното, регионалното и локалното ниво со цел обезбедување ефикасни механизми на приспособување кон последиците од климатските промени. Неопходна основа претставува и едукацијата на јавноста во однос на мерките за подготвеност и безбедност, бидејќи на тој начин се обезбедуваат знаење и алатки што се потребни за да се заштитат самите граѓани и нивните заедници.

Приоритети

1. ПРОЦЕНА, МАПИРАЊЕ И ПЛАНИРАЊЕ НА АДАПТАЦИЈА КОН КЛИМАТСКИТЕ ПРОМЕНИ

Идентификација и мапирање на регионите што се најранливи на климатските промени и подготовка на стратегии за приспособување со вклучување на сите чинители. Утврдување ресурси, финансиски и нефинансиски, кои може да се доделат за мерки за адаптација и осигурување преку инклузивно носење одлуки. Ова треба да доведе до опции за просторна адаптација и адаптација заснована врз ризици врз основа на процени на ризик и придонес на чинителите.

2. ПОДГОТВЕНОСТ И ОДГОВОР НА КЛИМАТСКИ РИЗИЦИ

Оценување на регионалните и на локалните мерки за адаптација кон климатските промени, за кои е потребен развој на капацитетите за превенција и одговор, развој на програми за обука на службениците, кои се фокусираат на клучните вештини и редовна надградба на капацитетите со информирање и вежби на сите нивоа. Поттик за споделување најдобри практики и водење кампањи за адаптација, подготвеност и одговор. Интеграција на едукацијата за подготвеност за климатски промени во наставните програми и создавање платформи за комуникација за информирање во итни случаи, кои ги адресираат специфичните потреби на населението, особено на ранливите групи граѓани и промовираат инклузивна и родово-сензитивна комуникација.

3. ЛОКАЛНИ И РЕГИОНАЛНИ ИНФРАСТРУКТУРА И УСЛУГИ ОТПОРНИ НА КЛИМАТСКИ ПРОМЕНИ

Обезбедување родово-одговорни финансиски механизми што вклучуваат приоритет, подготовка, градење, реконструкција на инфраструктура отпорна на климатски промени и функционирање на инфраструктура и услуги отпорни на климатски промени на регионални и на локални нивоа. Дополнително, ревалоризација на постојната дизајнирана инфраструктура за да ги исполни стандардите за отпорност. Воспоставување рамка и преглед на усогласеноста на капиталните инвестиции и инфраструктурата за приспособување кон климатските промени.

Цел: Интегралната безбедност како клуч за справување со предизвиците поврзани со безбедноста и надворешната политика

Концептот за интегрална безбедност е клучен за постигнување системски решенија на безбедносните предизвици, дефинирање на развојот на безбедноста и следење на перспективите на општеството на регионално и на меѓународно ниво во полето на безбедноста, одбраната и надворешната политика, препознавајќи ги различните родови влијанија на безбедносните предизвици и промоција на инклузивност во развојот, спроведувањето на политиките за безбедност, одбрана и надворешна политика. Преку неговата конструкција се подготвуваме за таканаречената целокупна безбедност од сите форми на вооружени или невооружени закани и остварување целосна и сеопфатна безбедност на сите нивоа и сегменти во животот. Концептот за интегрална безбедност на Република Северна Македонија ќе овозможи соодветен одговор на новите и пошироките потенцијални закани за безбедноста, пред сè економскиот развој, уништувањето на животната средина, прекршување на човековите права и миграциските движења.

Приоритети

1. МОДЕРЕН КОНЦЕПТ ЗА СОЗДАВАЊЕ БЕЗБЕДНОСНА ПОЛИТИКА

Преку донесување посебен закон за интегрална безбедност, кој ги препознава и ги адресира родово-специфичните безбедносни потреби и ризици, да се спроведе нов систем за безбедност и опрема што ќе го задржи сегментот на поврзаност со колективната одбрана преку НАТО и соработка со ЕУ.

Креирање модел на интегриран систем за безбедност и за одбрана, кој има една точка на обединување на политиките за национална безбедност, точка што обезбедува координација меѓу различните безбедносни и разузнавачки служби. Проширувањето на концептот на безбедноста на Република Северна Македонија овозможува превенција, рано предупредување и справување со новите и пошироки потенцијални закани по безбедноста, првенствено економскиот развој, уништувањето на животната средина, прекршувањето на човековите права и миграциските движења.

2. КОНТРОЛНА ФУНКЦИЈА НА СОБРАНИЕТО ВРЗ СОЗДАВАЊЕТО И СПРОВЕДУВАЊЕТО НА БЕЗБЕДНОСНАТА, ОДБРАНБЕНАТА И НАДВОРЕШНАТА ПОЛИТИКА

Собранието како носител на законодавната власт треба понагласено да ја применува неговата примарна функција во безбедноста и безбедносната политика. Карактеристично за парламентарните системи е остварување на контролната функција, па оттука за потребите на реформите потребно е зајакнување на неговата контролна функција во безбедносниот систем. Потребата од постоење Научен институт за безбедносна политика, чија програмска ориентација треба да е насочена кон

фундаменталните и применети (акциски) истражувања на најразличните проблеми од безбедноста за начинот на нивно решавање и воспоставувањето безбедносни интеграциски процеси.

3. ГЕНЕРАЛШТАБ НА АРМИЈАТА, ДЕЛ ОД МИНИСТЕРСТВОТО ЗА ОДБРАНА

Интеграција на Генералштабот на Армијата во одбранбениот систем во рамките на Министерството за одбрана на Република Северна Македонија и промоција на инклузивна средина што промовира родова еднаквост во Армијата, задржувајќи ја ексклузивно надлежноста за воени прашања за дејствување во согласност со законските регулативи, Уставот и дефинираните мисии.

4. СИГУРЕН И ЕДНАКОВ СОЈУЗНИК НА НАТО

Република Северна Македонија преку сеопфатна надворешна политика ќе продолжи да создава и да нуди можности за навремено приспособување на новите околности и меѓународно позиционирање како вреден, сигурен и еднаков сојузник на НАТО и силен стратешки сојузник со САД, така што може да ги брани и унапредува своите вредности и интереси и да гарантира инклузивни дипломатски стратегии и политики што промовираат родова еднаквост и се посветени на вредностите и интересите на различните општества на меѓународно ниво. Партнерството со ЕУ останува врвен приоритет на надворешната политика. Продолжување на ефективниот мултилатерализам и соработка. Промовирање на економските интереси на државата преку економска дипломатија и развој на акциски планови од Зелената агенда.

Улогата на процесот на дигитализација и на новите технологии во создавање безбедно и отпорно општество.

Во глобална средина каде што владее цврста меѓусебна поврзаност, предодреденоста кон различни кризи е очигледна, без разлика дали станува збор за здравствени пандемии или сајберранливости. Меѓутоа, НРС нагласува дека е можно да се користи аналитика на податоци во реално време во комбинација со утврдена дигитална рамка за изградба на општество што ќе биде способно да се соочи со овие предизвици. РСМ има за цел однапред да ги идентификува и да се справи со можните закани преку изготвување софистицирани системи за рано предупредување, кои користат вештачка интелигенција и машинско учење. Благодарение на овој проактивен пристап, одговорите нема само да претставуваат обични реакции, туку стратешко ублажување на кризите. Во денешницата, сигурноста ги преминува физичките граници и навлегува во дигиталниот домен. НРС го има тоа предвид и ја потенцира важноста од интегралната безбедност како основен елемент.

Се предлага непречена дигитална комуникација меѓу секторите за разузнавање, телата за спроведување на законот и креаторите на политики за да се обезбеди координиран одговор на повеќедимензионалните закани. Со дигитализацијата како патокан, создаваме околина - иднина каде што отпорноста се подразбира, сигурноста е сеприсутна, а со предизвиците можеме да се справиме на соодветен начин.

5.6. СТРАТЕШКА ОБЛАСТ: ЗЕЛЕНА ТРАНСФОРМАЦИЈА

Република Северна Македонија се соочува со предизвикот да воспостави рамнотежа меѓу економскиот раст, потрошувачката на енергија и зачувувањето на животната средина. Потрошувачката на енергија по жител е значително помала во споредба со ЕУ. Во 2020 година, земјата бележи потрошувачка на примарна енергија од само 1,2 toe/жител, што е повеќе од двојно помалку од ЕУ, каде што потрошувачката на примарна енергија е на ниво од 2,8 toe/жител. Слично е и со финална потрошувачка на енергија, која во државата е на ниво од 0,9 toe/жител, што претставува половина од износот во ЕУ, кој е на ниво од 2 toe/жител. Понатаму, потрошувачката на финална енергија на домаќинствата изнесуваше 248 ktоe, што е повеќе од двојно пониско од 555 ktоe во ЕУ, па оттука, овие бројки се соодветен показател за степенот на енергетска сиромаштија на државата. И покрај ниската потрошувачка на енергија по жител, Република Северна Македонија не ја постигна поставената цел за 2020 година учество на обновливите извори во бруто финалната потрошувачката да е на ниво од 23 %, таа година овој процент изнесуваше далеку помалку, приближно 19 %. Спротивно на тоа, ЕУ ја надмина својата цел, постигнувајќи 22 % во истата година. Продуктивноста на нашата држава по единица потрошена енергија е речиси трипати помала од онаа во земјите членки на ЕУ, односно Република Северна Македонија произведува само 3,3 евра за секој потрошен 1 кгое, додека ЕУ генерира 8,8 евра со истата енергија. На ова влијае и високиот степен на неформална економија. Дополнително, значителен дел од населението, или околу 24 % во 2020 година, се соочувало со енергетска сиромаштија, без можност да ги загреат своите домови. Оваа бројка е повеќе од трипати поголема од процентот на ЕУ, кој изнесува 7 %. Истовремено, енергетската сиромаштија придонесува државата да се бори со високи нивоа на изложеност на PM_{2,5}, што доведува до губење двојно повеќе години живот (1632 изгубени години живот на годишно ниво) во споредба со ЕУ, каде што се губат 762 години. Основен причинител е широката употреба на огревното дрво за затоплување на домовите, кое иако се смета за обновлив извор на енергија, сепак ја наметнува потребата од транзиција кон поефикасни технологии како што се топлинските пумпи.

Додека овие бројки за помала потрошувачка на енергија придонесуваат за помали емисии на стакленички гасови по жител, земјата се соочува со итна потреба истовремено да го зајакне економскиот раст. За да постигне урамнотежена и одржлива иднина, државата мора да се фокусира не само на намалување на енергетската сиромаштија, туку и на подобрување на нејзината економска продуктивност, истовремено одржувајќи ја ниската потрошувачка на енергија. Иако државата има покриеност со шуми слична на просекот на ЕУ, која изнесува приближно 40 %, таа значително заостанува во однос на заштитените подрачја, со само 12,5 %, што е помалку од половина од просекот на ЕУ (25,9 %). Ова несовпаѓање меѓу шумите и заштитените подрачја ја нагласува потребата од стратешки фокус на зачувување на биолошката разновидност и на природните живеалишта.

Дополнително, државата се соочува со итна потреба да ги реши недостатоците во управувањето со отпадот, бидејќи во моментот стапката на рециклирање на отпад е само 0,7 %, што е драстично пониска од онаа во ЕУ, која изнесува 48 %. Постои значителен недостиг од пречистителни станици, а недостасуваат и стандардизирани депонии за комунален отпад. За да се ублажат овие прашања, потребни се итни активности, вклучително и формирање депонии што ги исполнуваат меѓународните стандарди, како и напори за намалување на отпадот што се носи на депониите, првенствено преку зголемување на стапката на рециклирање. Истовремено, изградбата на пречистителни станици е од клучно значење за да се одговори на оваа еколошка грижа, со што ќе се отвори пат за поодржлива иднина.

Деградацијата на водните екосистеми е во пораст како резултат на комбинираното влијание на притисоците поврзани со развојот, какви што се, на пример, демографски промени, урбанизација, земјоделство и индустријализација, и глобалните промени, меѓу кои спаѓаат климатските промени.

Загадувањето на водите е голем проблем во земјава, особено на оние делови што се во близина на урбанизираните и на индустриските области, како и на подрачјата со концентрирано и интензивно земјоделско производство. Достапните годишни водни ресурси по жител се околу 3,074 m³/годишно, што е блиску до границата на расположливите водни ресурси неопходни за одржлив развој. Употребата на свежа вода како процент од обновливите ресурси на свежа вода изнесува 11,29 % и е за околу три процентни поени повисоко од просекот на 27-те земји членки на ЕУ (8,39 %). Процентот на загадување на водите е висок, односно дури 75 % во услови на нерегулирани испуштања и непrouchување на водата. Сепак, и покрај важноста на водите, институционалниот и поширокиот општествен одговор се чини недоволно ја следат растечката комплексност на предизвиците.

Идентификуваните ранливи групи што се соочуваат со енергетска сиромаштија, кои користат дрва како затоплување на домаќинствата се следните: самохрани мајки што живеат во куќи со деца под 18 години, самохрани татковци што живеат во куќи со деца под 18 години, жени над 65 години, лица со месечни примања под 12.000 денари, самици, разведени или вдовци и жени што живеат сами, мажи над 65 години, лица со месечни примања под 12.000 денари, самци, разведени или вдовици и мажи што живеат сами. Од друга страна, женскиот удел во стапката на невработеност и во сиромаштијата е повисок од машкиот, што е во корелација со (финансиските) можности за купување, како и обрасците на однесување. Според студиите за род и за климатски промени, жените покажуваат поголема загриженост за проблемот со климатските промени и се повеќе подготвени да прифатат нови практики на однесување, кои придонесуваат за намалување на емисиите на гасови, но тие се помалку вклучени во позициите на одлучување, со помала веројатност да управуваат и да ги контролираат семејните буџети поради културните обрасци, како и поради нивната зависност од семејниот приход³⁸.

5.6.1. Мисија

Стратешка мисија на Република Северна Македонија е засилено да работи на зелена енергетска трансформација и да се позиционира како регионален лидер во одржливиот развој и во грижата за животната средина, имплементирајќи ја транзицијата кон нискојаглеродна економија, истовремено обезбедувајќи раст. Основната примарна цел во оваа насока е значително да се намалат емисиите на стакленички гасови, да се подобри квалитетот на воздухот и да се подобри енергетската ефикасност, а со тоа да се обезбеди поздрава животна средина за граѓаните, интегрирајќи ја родовата перспектива во политиките и во програмите за животна средина. Истовремено, потребна е обнова на системот за управување со отпад и со отпадни води со зголемување на стапките на рециклирање и воспоставување стандардизирани депонии, со што ќе го намалиме нашиот еколошки отпечаток. Заштитата на природата и на биодиверзитетот е од суштинско значење за подобрување на животната средина.

³⁸<https://api.klimatskipromeni.mk/data/rest/file/download/07015e39ea890385d9fb9786be635fa574f1313f56f64879be43002c9a8f6b7c.pdf>

5.6.2. Цели

За реализација на мисијата, дефинирани се следните цели:

1. Климатски неутрално општество со низок процент на енергетска сиромаштија;
2. Здрава и чиста животна средина.

Цел: Климатски неутрално општество со низок процент на енергетска сиромаштија

Нашиот фокус е постигнување климатска неутралност, односно да се минимизираат емисиите на стакленички гасови со паралелно намалување на енергетски сиромашното население. Потребна е чиста енергија произведена од обновливи извори, како и зголемување на енергетската ефикасност, со што ќе се намали финалната енергија потрошена по жител, а ќе се зголеми продуктивноста по единица потрошена енергија, имплементирајќи родово-сензитивни политики што обезбедуваат активно учество и на жените и еднакви придобивки од проектите за чиста енергија. Понатаму, неопходен е премин кон почисти и поодржливи извори на енергија, истовремено водејќи сметка ранливите категории да имаат пристап до основните услуги за топлинска и електрична енергија за време на овој премин.

Приоритети

1. ЕНЕРГЕТСКА ЕФИКАСНОСТ - ПРВ ИЗБОР НА ГРАЃАНИТЕ И НА КОМПАНИИТЕ

Ова начело е од особена важност и приоритет за Република Северна Македонија, бидејќи енергетската ефикасност претставува важен домашен ресурс. Прво, помага во намалувањето на потрошувачката и на трошоците поврзани со енергијата. Ова претставува добивка за поединците, за бизнисите и за целата држава како целина, бидејќи ќе има намалени трошоци за инсталирање нови капацитети за производство на енергија. Вклучувањето на жените (посебно на жените во руралните средини) во планирањето и во спроведувањето на мерките за енергетска ефикасност може да ја подобри ефективностa и инклузивноста на овие иницијативи, бидејќи жените често играат клучни улоги во управувањето со употребата на енергија, како што се готвењето, греењето и домашните работи. Дополнително, енергетската ефикасност придонесува за ублажување на климатските промени, со тоа што помалку енергија ќе биде произведена од фосилни горива. Конечно, давање приоритет на енергетската ефикасност поттикнува поздраво и поотпорно општество, бидејќи го намалува загадувањето на воздухот, што доведува до подобрување на јавното здравје.

2. ЕЛЕКТРИФИЦИРАНА И ДИГИТАЛИЗИРАНА ЖЕЛЕЗНИЦА И ВИСОК ПРОЦЕНТ НА ВОЗИЛА НА ЧИСТА ЕНЕРГИЈА

Модернизираната транспортната инфраструктура, преку електрифицирање на железничките мрежи и користењето еколошки возила, особено оние што се напојуваат со електрична енергија или од водород и други чисти горива, во иднина ќе придонесуваат за намалени емисии на јаглерод и подобрен квалитет на воздухот со оглед на тоа што електричната енергија ќе биде произведена од обновливи извори. Ставање акцент на возилата, кои во иднина ќе се напојуваат со чисти горива, особено во јавниот транспорт, ја нагласува посветеноста на земјата за промовирање иновативни, еколошки транспортни решенија што можат да ја водат државата кон поодржлива и технолошки напредна иднина.

3. ИНДУСТРИЈА СО ВИСОКОРАЗВИЕНИ ЧИСТИ ТЕХНОЛОГИИ

Инкорпорирање најсовремени технологии во индустриските процеси (Индустија 4.0 и пошироко), со цел да се подобри ефикасноста, одржливоста и иновациите, што пак придонесува да се зајакне продуктивноста, да се намали потрошувачката на енергија и да се зголеми одговорноста за животната средина. Новите технологии треба да се сфатат како предизвик и како можност за развој. Преку инвестирање во истражување и во развој на таквите технологии, во земјава се поттикнуваат економската конкурентност и креирањето работни места во чистиот енергетски сектор, осигурувајќи дека жените имаат еднаков пристап до обука, вработување и имаат можности за претприемништво во транзицијата кон високоразвиени чисти технологии.

4. ПРАВЕДНА ТРАНЗИЦИЈА ОД ЕЛЕКТРОЦЕНТРАЛИ ШТО КОРИСТАТ ЈАГЛЕН

Успешно заокружен процес на транзиција што опфаќа етапно затворање електрани на јаглен, проследен со отворање нови електрани на обновливи извори на енергија, вклучувајќи го и водородот. На зелениот водород моментално се гледа како на енергенс што ќе помогне во интеграцијата на енергијата произведена од обновливите извори. Истовремено, овој процес има за цел да даде приоритет на социјалната, родовата и на економската инклузивност, обезбедувајќи благосостојба на ранливите заедници и работници во погодените региони. Се очекува оваа состојба да не биде нарушена за време на транзицијата, притоа посветувајќи посебно внимание на доходната нееднаквост. Преку овој приоритет, државава се стреми да ги намали емисиите на јаглерод и влијанието врз животната средина, како и да ги ублажи социо-економските последици од транзицијата.

5. ЕНЕРГЕТСКАТА СИРОМАШТИЈА НАМАЛЕНА СО ТАРГЕТИРАНА ПОДДРШКА

Спроведување политики и механизми за поддршка за да се обезбеди чиста и одржлива енергија достапна за сите, со посебен акцент на оние што се соочуваат со економски тешкотии. Со адресирање на енергетските потреби на ранливите категории, земјава има за цел да ја намали енергетската сиромаштија, да ја подобри социјалната вклученост, како и благосостојбата на граѓаните. Ова придонесува за социјално праведно општество во кое сите можат да пристапат до основните енергетски ресурси и услуги.

Цел: Здрава и чиста животна средина

Одржливото управување со ресурсите и нивната заштита како долгорочен национален интерес е приоритет на државава. Ова ќе ни помогне да обезбедиме здрава и чиста животна средина како предуслов за квалитетен живот и благосостојба. Чистата животна средина, исто така, ја обезбедува еколошката рамнотежа, зачувувајќи ја биолошката разновидност и сложените односи во екосистемите. Со тоа, имаме за цел да ја задржиме природната убавина на земјава и ресурсите што го одржуваат животот, вклучувајќи чист воздух, свежа вода и плодна почва.

Приоритети

1. ЦИРКУЛАРНАТА ЕКОНОМИЈА Е ЦЕЛОСНО ВОСПОСТАВЕНА

Го намалува прекумерното трошење на ресурсите преку промовирање на рециклирањето и на повторната употреба, со што се минимизира уништувањето на живеалиштата и зачувувањето на природните екосистеми, преку промовирање

инклузивни практики што ги земаат предвид различните родови улоги и потреби на жените и на мажите во управување со отпад, рециклирање и во заштитата на ресурсите. Овие практики значително го намалуваат обемот на отпад што завршува на депониите, намалувајќи го загадувањето, емисиите на метан и оптоварувањето на капацитетот на депонијата, што доведува до почист воздух, вода и почва.

2. ПАМЕТНИ И ОДРЖЛИВИ НАСЕЛЕНИ МЕСТА

Паметни и одржливи населби со посебен фокус на управувањето со квалитетот на воздухот, водните ресурси и со отпадот. Ова вклучува дигитализација и примена на најсовремени иновативни и чисти технологии, како и политики за подобрување на квалитетот на воздухот.

Истовремено, силен фокус се става и на зачувување на водата, со сеопфатни стратегии за ефикасно управување со водните ресурси, имајќи предвид дека станува збор за непроценливо природно богатство. Покрај тоа, Република Северна Македонија е посветена на оптимизирање на практиките за управување со отпад, намалување на отпадот и одржливо отстранување за да се минимизира влијанието врз животната средина и да се промовира ефикасноста на ресурсите, осигурувајќи дека жените (посебно во руралните средини) се активно вклучени и ги користат придобивките од иновативните решенија за управување со отпад, зачувување на водата и управување со чист воздух.

3. ЗАШТИТЕНА БИОЛОШКА РАЗНОВИДНОСТ И ОДРЖЛИВО УПРАВУВАНИ ЖИВЕАЛИШТА

Имплементирањето на решенијата какви што се зголемувањето на заштитените области, пошумувањето и одржливото управување со земјиштето, сеопфатните напори за заштита и за зачувување на еколошкиот интегритет на водните екосистеми, минимизирањето на човечкото влијание и ублажувањето на еколошките штети, дополнително ја зачувуваат биолошката разновидност и придонесуваат за почист воздух и вода, а го зачувуваат и единственото природно наследство. Креирање посебен систем со среднорочни решенија за третирање на еколошките жаришта (на пр., депонии на ливан итн.) и намалување на нивното влијание врз животната средина и здравјето на луѓето.

4. ЗЕМЈОДЕЛСТВО И ПРЕХРАНБЕН СИСТЕМ СО ОДРЖЛИВИ ЗЕМЈОДЕЛСКИ ПРАКТИКИ, ЕФИКАСНО УПРАВУВАЊЕ СО РЕСУРСИТЕ И ПРИМЕНА НА ЕКОЛОШКИ ПРИФАТЛИВИ ТЕХНОЛОГИИ

Овој повеќеслоен приоритет опфаќа усвојување еколошки одговорни методи на земјоделство, намален отпад од ресурси и интеграција на најсовремени технологии за подобрување на земјоделската продуктивност при минимизирање на влијанието врз животната средина, преку активно вклучување и препознавање на специфичната улога на жените фармери во искористувањето на ресурсите, спроведувањето на еколошки технологии и подигање на свесноста за заштитата на животната средина во земјоделското управување. Одржлива употреба на пестицидите и на другите хемиски средства и фаворизирање на примената на еколошки агротехнички мерки и органско производство. Од особена важност е негувањето на органското производство како севкупен систем на управување со фарми и производство на храна, кој комбинира најдобри практики во однос на животната средина и климатските акции, високо ниво на биодиверзитет, зачувување на природните ресурси и примена на високи стандарди за благосостојбата на животните и високи стандарди за производство во согласност со побарувачката за производи произведени со користење природни супстанции и процеси.

Со ова се обезбедува отпорен и еколошки земјоделски сектор што придонесува за безбедноста на храната, економскиот раст и за заштита на природните ресурси, ублажувајќи го загадувањето, со што се залага за поодржлива и еколошки одговорна иднина. Дополнително се поттикнува одговорно користење на земјиштето и се намалува веројатноста од ерозија и од деградација на почвата. Внимателно следење на прехранбениот систем во насока на обезбедување здравствено-исправна и нутритивно-вредна храна за населението. Безбедноста на храната е значајна детерминанта на конкурентската позиција за земјоделско-прехранбените производи на домашниот пазар и на странските пазари.

5. РАЦИОНАЛНО КОРИСТЕЊЕ НА ПРИРОДНИТЕ РЕСУРСИ И ВИСОКА СВЕСТ ЗА ЖИВОТНАТА СРЕДИНА

Сеопфатен долгорочен пристап насочен кон планирано и кон рационално користење на природните ресурси во функција на здрава животна средина и на економска благосостојба. Креирање одржлив пристап во користење на рудните ресурси (рударството), земјиштето, водните ресурс и шумите. Човечкиот фактор е основен за имплементацијата на сите претходно споменати приоритети за живеење во здрава, чиста и климатски неутрална животна средина. Поради тоа, приоритет е секако подигнување на свеста на луѓето за значењето на нивната улога кон постигнувањето на оваа цел, а тоа е да се развие свеста на највисоко ниво, почнувајќи од најмала возраст во образовниот систем. Човечките и институционалните напори за намалување на отпадот, ублажување на деградацијата на животната средина и одржување на долгорочната достапност на водата, шумите, минералите и на земјиштето се клучни. Континуираното образование за животната средина е приоритет, вклучувајќи ја и едукацијата на медиумите.

6. ЕЗЕРСКИ, РЕЧНИ И ШУМСКИ СИСТЕМИ БЕЗ ШТЕТНО АНТРОПОГЕНО ВЛИЈАНИЕ

Сеопфатни напори за заштита и за зачувување на еколошкиот интегритет на овие витални екосистеми, минимизирајќи го човечкото влијание и ублажувајќи ја еколошката штета, обезбедувајќи активно учество на жените во донесувањето одлуки за одржливо управување со ресурсите и заштита на животната средина. Со ова се обезбедуваат овие природни системи како суштински живеалишта за биолошката разновидност, кои истовремено се вредни ресурси и можности за рекреација.

7. ФУНКЦИОНАЛЕН СИСТЕМ ЗА МОНИТОРИНГ И ЗА УПРАВУВАЊЕ СО КЛИМАТСКИТЕ ПРОМЕНИ И ЖИВОТНАТА СРЕДИНА

Развој на дигитална инфраструктура за собирање и за обработка на податоци и креирање политики за ефикасно следење и справување со промените во животната средина, особено како одговор на климатските предизвици. Добро структуриран и ефикасен систем ќе ги заштити природните ресурси и ќе обезбеди вредни сознанија за одржливо носење одлуки и развој на политики.

Улогата на процесот на дигитализација и на новите технологии во зелената транзиција на земјата

Интеграцијата на дигиталните технологии претставува моќна алатка за овозможување зелена и одржлива транзиција, која е од клучно значење и за сегашните и за идните генерации. Дигитализацијата и методологиите засновани на податоци ќе бидат од огромна важност за осмислување политики за животната средина и ќе ја усогласат Република Северна Македонија со глобалните стандарди на одржливост. Структурираната мрежа од сензори низ урбаните и руралните сектори ќе споделува

податоци во реално време што се суштински за креирање политики засновани на информации. Со помош на напредната аналитика на податоци, креаторите на политики ќе се здобијат со веродостојни резултати за тенденциите на потрошувачка на енергија, метриката за создавање отпад. Деталните и конкретни податоци што се добиваат од целата земја ќе претставуваат важни информации за насочените интервенции во рамките на политиките.

НРС се залага за лесно пристапни дигитални платформи. Овие платформи, кои се од исклучителна важност за информираното граѓанство, ќе поттикнат транспарентна комуникација помеѓу креаторите на политики и јавноста. Исто така, ќе овозможат механизми за повратни информации и ќе се погрижат политиките за животната средина постојано да се усовршуваат и да бидат во согласност со реалноста на терен.

6. ОДГОВОР НА ПОЛИТИКИТЕ - СИСТЕМСКИ ПРОМЕНИ

Системската трансформација еднакво ја подобрува ефикасноста и агилноста на нашето работење и значајно влијае врз потенцијалот за развој на целото општество. Со стратешко распределување на ресурсите и интегрирање на нивните корисници се отвора патот за поедноставени и поефикасни политики, мерки и работни процеси. Оваа промена наложува иновативни мисловни процеси, редизајн, нови пристапи и усвојување на новите технологии. Значајно е да се наведе дека промената на пристапите/ставовите задолжително ја вклучува и отпорноста, што всушност овозможува нашите системи да бидат доволно приспособливи за да одговорат на променливите околности.

При формулирањето на НРС, низ широк и партиципативен процес со сите засегнати страни идентификувавме 20 суштински промени, кои треба да се спроведат во следните 20 години со цел да се оствари визијата и да се постават клучните насоки за долгорочен развој на земјава. За овие промени да бидат успешни, клучно е да се земат предвид од сите засегнати страни и нивната имплементација да почне веднаш по официјалното усвојување на овој највисок стратешки документ.

1. Новата вредност сè повеќе да се создава низ претприемништво и низ процеси предводени од иновации

Новата вредност сè повеќе се создава преку претприемништво и преку иновации и притоа не се ограничува само на еден аспект, туку го вклучува целиот претприемнички екосистем и начинот на управување со иновации, што суштински го менува значењето на трансформативниот процес и начинот на кој ги гледаме и ги реализираме економскиот раст и развој. Системската промена се фокусира на интеграцијата на иновации во сите аспекти на бизнис-процесите и притоа иновативните методи, технологиите и практиките се воведуваат во секој дел од организацијата, што креира постојан проток на нова вредност. Развивањето култура на иновации и на претприемништво е заснована на модернизација на целокупната перцепција за претприемниците како активни и одговорни поединци и групи. Претприемничките успеси се широко препознаени, а претприемниците се промовираат како критични креатори на вредност кои поттикнуваат инвестиции и создаваат нови работни места. Организирање едукација за претприемништво и иновации во основно, средно и високо образование, како и воспоставување неформални образовни платформи за да се обезбеди достапност на претприемнички обуки. Претприемништвото и иновациите треба да станат важен дел во создавањето економска одржливост, додека креирањето нова вредност преку иновативни процеси обезбедува континуиран раст, конкурентски предности и приспособливост кон променливите услови на пазарот.

2. Знаењето и развојот на вештините се флексибилни и фокусирани на потребите

Комбиниран систем на формалното со неформалното образование, пофлексибилен дизајн на наставните програми, приспособен педагошки пристап/методологија што ќе овозможи персонализирано учење и избор на кариерен развој. Креирање механизми за препознавање и за наградување вештини и постигнувања на индивидуално ниво, како и систем за одржлива поддршка за истражувачки и развојни проекти. Функционален механизам за доживотно учење што овозможува луѓето да ги ажурираат своите вештини во согласност со брзите промени во технологијата и во бизнисот. Со ставањето фокус

врз учениците/корисниците на потребите поврзани со иднината на работните места, се поттикнуваат приватните инвестиции и вработувањето. Подобрување на соработката меѓу јавниот сектор, образовните институции и приватните компании за да се овозможи пренос на знаење и на иновации и да се обезбеди директна врска меѓу едукацијата и потребите на пазарот на труд.

3. Постигнување ефикасност со примена на нови технологии и бизнис-модел.

Фундаментално преосмислување на начинот на кој се изведуваат бизнис-активности преку примена на нови технологии и на бизнис-моделите со цел да се подобри ефикасноста и постојано да се следат модерните бизнис-трендови. Усвојувањето нови технологии ќе произлегува од стекнувањето со нови знаења и вештини, но потребни се и нови бизнис-моделите што вклучуваат нестандартно размислување. За да се проценат ризиците, стратешки да се распределат ресурсите за иновации и да се зајакне приспособливоста на идните промени, ќе биде потребна длабинска анализа на индустријата и дефинирање на предизвиците и на насоките на дејствување. Интеграцијата на нови технологии, преосмислувањето на бизнис-моделите, користењето напредни алатки за управување со податоците и аналитиката, автоматизацијата на бизнис-процесите, ги намалуваат човечките грешки, ја зголемуваат брзината на извршување на задачите и придонесуваат кон општа ефикасност. Понатаму, подобрување на ефикасноста, користењето на ресурсите (време, луѓе, пари) на најефикасен начин овозможуваа бизнисите да станат глобално конкурентни, што е особено важно во денешната дигитална економија заснована на знаење, каде што границите се зголемуваат, а конкуренцијата е немилосрдна.

4. Соработката меѓу различни чинители овозможува постигнување подобри резултати

Соработка меѓу различни чинители и културата на тимска работа има за цел да го трансформира начинот на кој се изведуваат бизнис-активностите, што ги поддржува и ги охрабрува различните чинители (тимовите, секторите, партнерите и другите субјекти) да соработуваат за остварување заеднички цели. Новите платформи за соработка и за бизнис-моделите на економијата на споделувањето, подразбираат регулација и саморегулација со цел обезбедување сигурност дека секој дел од синџирот може да генерира поголема вредност. Ваквиот пристап не само што условува системи што ги вклучуваат сите засегнати страни, туку исто така и транспарентни механизми за управување, сеопфатни етички упатства и напредни алатки за анализа на податоци за следење и за правична дистрибуција на вредноста низ екосистемот. Неопходни се функционални механизми преку кои различните чинители се поттикнуваат да споделуваат идеи, ресурси, знаење, притоа комбинирајќи ги своите способности и експертиси за подобрување на процесите и за достигнување на заедничките цели. Оваа соработка и размена понатаму ќе овозможи обединување различни перспективи и ресурси, заедничко соочување со предизвиците, решавање проблеми што резултира во подобрување на резултатите, зголемена ефикасност и постигнување високи стандарди во реализација на целите.

5. Меѓусекторска соработка што обезбедува вклучување на сите засегнати страни

Меѓусекторската соработка обезбедува вклучување различни потреби и интереси. Секоја засегната страна придонесува со својата експертиза и искуство што обезбедува различни перспективи и идеи што водат кон креативни и иновативни решенија. Транзицијата на политиките или на секторите подразбира повеќе од напредок во имплементацијата или спроведувањето регулаторни реформи, односно, потребни се стратешки промени од самостојно работење кон интегрирана, меѓусекторска соработка. Целта е да се придвижиме подалеку од ограничената и затворена перспектива кон

холистички пристап, кој поттикнува иновации во секој систем. Со работа во меѓусебно поврзани кластери, засегнатите страни можат колективно да ги искористат ресурсите и експертизата. Овој модел на соработка има за цел да му користи на секој учесник, создавајќи екосистем каде што сите засегнати страни се развиваат заедно, а не во изолација. Ваквата промена овозможува ефикасно приспособување кон динамичните потреби и предизвиците на заедницата и постигнување одржливи и инклузивни резултати.

6. Јавните услуги се дизајнираат според потребите на корисниците и ефикасноста/ефективноста во нивното обезбедување

Карактеристика на оваа промена е активно вклучување на корисниците во креирањето на јавните услуги и ориентацијата кон потребите на корисниците. Услугите што се ориентирани кон корисниците им овозможуваат на бизнисите и на поединците да пристапат до поголема вредност преку приспособување и усогласување на понудата со специфичните потреби. За да се реализира овој потенцијал, неопходна е анализа на сите аспекти на јавните услуги, како и силни партнерства меѓу повеќе засегнати страни, вклучувајќи го поврзувањето меѓу Владата, граѓанското општество, академската заедница и приватниот сектор. Заедно, овие субјекти можат да обезбедат креирање јавни услуги што се приспособени на потребите и очекувања на корисниците. Овој колаборативен пристап, преку оптимизација на процесите и користење нови технологии и иновативни методи, обезбедува одговорно управување со јавните ресурси, поефикасна и брза испорака на услугите, кои ги исполнуваат различните и променливите општествени барања.

7. Националните шеми за поддршка се насочени кон трансформирање на економијата преку обезбедување непречена и правична транзиција

Системско обезбедување непречена и правична транзиција - преминување од еден модел на економско функционирање кон друг (напредна, иновативна и одржлива економија), со посебен акцент на социјалната и на економската правда. Националните шеми да поддржуваат инклузивен раст, каде што економските придобивки и можностите се распределуваат соодветно, што ја подобрува социјалната и економска рамноправност. Националните политики да ги надминуваат инвестициските ризици во новите технологии, а истовремено да го олеснуваат развојот на иновативните бизнис-модел и на пазарните структури. Фокусот на поттикнување на соработката меѓу различните засегнати страни, вклучувајќи го приватниот, академскиот и граѓанскиот сектор, е од суштинско значење. Насочената и непристрасно обезбедена поддршка (преку транспарентни и објективно дефинирани критериуми) за репозиционирање на пазарот, ќе им овозможи на традиционалните сектори да се приспособат на новите реалности. Финансиска поддршка, инвестиции, стимулирање иновации, поддршка на преодот кон зелени технологии и развој на нови пазари се од исклучителна важност. Дополнително е неопходно спроведување на системските промени за унапредување на капацитетите на работната сила и развивање нови вештини што се потребни за успешната трансформација.

8. Здравствениот систем и активацијата на населението се засноваат врз промовирање поздрав начин на живот, намалување на ризикот и превенција кај сите старосни групи

Трансформација на здравствениот систем која поддржува поздрав начин на живот, превенција и подигнување на свеста и на активноста кај сите старосни групи. Намалување на ризикот од болести и превенција, што вклучува рано откривање и контрола на потенцијални здравствени проблеми, образование за живеење на начин што го намалува ризикот од болести, како и стимулирање на граѓаните да бидат активни

учесници во својата здравствена состојба. Здравствениот систем ќе усвои пристап насочен кон луѓето преку целосно интегрирање на превентивните мерки и социјалните, трудово-правните и здравствените услуги, истовремено давајќи им приоритет на родово-специфичните потреби. Интеграција на различни здравствени услуги, вклучувајќи ги исхраната, физичката активност, менталното здравје и превенцијата со цел создавање сеопфатен пристап кон здравствената нега. Овој пристап ќе овозможи да го подобриме квалитетот на услугите, да ги намалиме трошоците за здравствена заштита и да ја подобриме целокупната благосостојба на населението. Оваа стратегија заснована на податоци ќе ја ублажи прекумерната употреба на здравствените системи и ќе ја подобри ефикасноста на системот, што ќе доведе до универзален и правичен пристап до здравствена заштита.

9. Одржливите системи за производство на храна се клучни за квалитетот на животот и отпорноста на земјата

Отпорен прехранбен систем заснован на висококвалитетни производи, локализирано производство и одговорна потрошувачка, со фокус на одржливоста на животната средина, безбедноста на храната и на социјалната правда. Создавање системи за производство на храна што се засновани на начела на одржливост, што вклучува балансирано користење на ресурсите, заштита и оптимално користење на почвата, водата и на енергијата. Оттука, целта треба да биде минимизирање на отпадот од храна и на енергија низ целиот синџир на снабдување. Зголемени инвестиции за модернизација на земјоделството и прехранбениот сектор, за одржливост на руралните средини, уредување на пазарите со земјоделските производи. Преземање акции за справување со структурните проблеми - старосната структура/млади земјоделци, фрагментираност на земјиштето, економскиот обем на стопанствата, неорганизираност на малите производители итн. Нашата примарна цел е да понудиме достапни, хранливи и безбедни опции за исхрана за сите социјални слоеви, давајќи приоритет на благосостојбата на децата и на младите. Дополнително, нашите политики ќе бидат дизајнирани да се справат со родово-специфичните предизвици, промовирајќи родова еднаквост во земјоделските практики и обезбедувајќи пристап до ресурси и до можности за сите. Одржливите системи за производство на храна имаат директно влијание врз квалитетот на животот и ја подобруваат отпорноста на земјата кон климатските промени, загадувањето и кон други предизвици. Дополнително, ги поддржуваат локалните заедници преку промоција на локалните земјоделци и на производителите, што придонесува за поголема економската стабилност и за социјалната врска во општеството. Оваа системска промена го поддржува концептот на глобална соработка за одржливост каде што страните се поттикнуваат да споделуваат добри практики и технологии за да се подобрат одржливите системи за производство на храна на глобално ниво со цел организирање на производството на храна, кое е во хармонија со природата и поддржува општа благосостојба и одржливост.

10. Мерките за социјална заштита поттикнуваат промени во состојбата на таргетираните социјални групи и го поддржуваат растот на наталитетот

Примена на мерки за социјална заштита што имаат цел подобрување на состојбата на таргетираните социјални групи, стимулирање на растот на наталитетот, кои воедно создаваат позитивна рамнотежа во заедницата и поттикнуваат социјална интеграција. За подобар опфат на социјалните мерки неопходна е промена на парадигмата и воведување бенефити условени со вработување, фазна структура на бенефиции и мерки против дискриминација. Интегрален систем на користење на мерките што поттикнуваат раст на наталитетот, финансиска стабилност, родителска помош и образование, социјална инклузија, достапност до услуги и поддршка за самостојно живеење можат да имаат значајно влијание врз состојбата на таргетираните субјекти. Меѓусекторската соработка е клучна за создавање екосистем што ја поттикнува

самостојноста и создавањето можности за вработување меѓу корисниците. Овие партнерства треба да вклучуваат чинители од Владата, приватниот сектор и граѓанското општество во заеднички, кохезивен процес кон заедничките цели. Со преориентирање на фокусот кон преквалификација и вработувањето, редизајнираните мерки за социјална заштита можат да послужат како катализатори за личниот и за општествениот раст.

11. Донесувањето одлуки и креирањето политики се засновани на податоци и докази

Донесувањето одлуки и креирањето политики треба да се темелат на веродостојни и квалитетни бази на податоци и анализи. Ваквата системска промена ќе обезбеди полесно градење консензус, непристрасност во одлучувањето, транспарентно објаснување на оправданоста на определени одлуки и политики, но и зголемување на довербата на јавноста во институциите. Квалитетните статистички податоци и анализи овозможуваат постојано следење на резултатите од одлуките и политиките, периодична евалуација, поефикасно распоредување на ресурсите, можност за континуирано иновирање и подобрување. Важен предуслов за оваа системска промена е зајакнување на капацитетите на јавниот и приватниот сектор за прибирање, систематизирање и објавување квалитетни податоци и спроведување и/или користење научно втемелени анализи и истражувања. Одредени работни позиции во јавниот сектор бараат поголема експертиза при донесувањето информирани одлуки и креирањето политики и треба да бидат повисоко вреднувани. Исто така, дел од одлуките и политиките треба да се темелат на посоефицицирани анализи и истражувања, кои би се подготвувале во соработка со академската заедница, меѓународните развојни партнери и граѓанското општество. Процената на фискалните импликации и влијанието на новата регулатива треба да биде суштинска, а не само формална обврска на институциите.

12. Елиминирањето на корупцијата и зајакнувањето на транспарентноста и на отчетноста се од клучно значење за ефикасен, ефективен и респонзивен јавен сектор

Потребни се силна политичка волја и критично ниво на општествена поддршка за темелни системски промени во управувањето со јавниот сектор. Политичката волја треба да овозможи амбиент во кој сите институции на власта - законодавна, извршна и судска - ќе ги остваруваат своите функции врз европските вредности и стандарди, со високоефикасно, ефективно, отчетно, транспарентно и дигитализирано судство, со силна, високопрофесионална и деполитизирана и ефикасна јавна администрација, со граѓани кои се вистински учесници во политичкото одлучување. Истовремено, потребно е суштинско учество на бизнис-заедницата, граѓанското општество и политичките партии во креирањето на јавните политики низ постојано унапредување на демократските односи. Критичното ниво на општествена поддршка треба да се гради преку партиите како промотери на владеењето на правото и доброто управување, активизмот на граѓанското општество, слободните и независните медиуми, но и низ воспитувањето и образованието. На среден и долг рок, квалитетното образование, знаењето и развојот на вештините за критичко размислување со интегрирани морални вредности, исто така, треба да помогнат во изградбата на ефикасен, ефективен и респонзивен јавен сектор ориентиран кон потребите на луѓето. Елиминирањето на корупцијата, но и зајакнувањето на транспарентноста и отчетноста се извонредно важни за оценката на перформансите на јавниот сектор, анализата и евалуацијата на јавните политики, како и негувањето на инклузивниот пристап и респонзивноста при испораката на квалитетни јавни добра и услуги.

13. Отпорноста на општеството и на заедниците ќе се обезбеди со трансформација во управувањето со ризиците и проактивно учество на сите

Современата безбедност и отпорноста на општеството ги опфаќа колективните и индивидуалните, општествените и надворешните фактори (вклучително и еколошките и климатските промени). Овие компоненти ја вклучуваат и глобалната безбедносна динамика, националниот контекст и активностите на сите субјекти во намалувањето на ризиците од катастрофи. Со цел справување со ова комплексно опкружување, сè повеќе се зголемува потребата од креирање трансформативни и проактивни системи за управување со ризиците, при што ќе се спречуваат и ќе се ублажуваат негативните последици од постојните и ќе се антиципираат новите и потенцијалните ризици. Овој интегриран пристап ги обединува сите засегнати страни од различни сектори и преку таквата соработка, општеството може подобро да ги превенира, да се подготви и да се справи со природните и од човекот предизвикани опасности и климатските промени, како и безбедносните предизвици и закани.

14. Искористување на предностите на дигитализацијата

Економските, еколошките, образовните и, воопшто, општествените промени сè повеќе ќе зависат од искористувањето на предностите на дигиталната трансформација. Унапредувањето на инфраструктурата за поврзување, дигитализирањето на податоците, процесите и квалитетот на дигиталните услуги треба да бидат меѓу поважните повеќесекторски приоритети. Интероперабилноста на услугите на приватниот и на јавниот сектор, односно способноста за функционално поврзување, компатибилност и за споделување, поседува голем потенцијал да ја подобри ефикасноста и да го зголеми пристапот до корисниците. Поединците, бизнисите и институциите што ќе ги искористат предностите на експоненцијалната иднина на вештачката интелигенција, ќе го намалуваат дигиталниот јаз, ќе ја зајакнуваат иновативноста и ќе ја подобруваат продуктивноста.

15. Интеграција и меѓународен углед

Автентичноста на македонската култура треба да дојде до полн израз преку учеството на земјава во регионалните иницијативи, во европската соработка, како и во негувањето на глобалните партнерства. Македонската нитка треба да биде составен дел на овој мозаик. Покрај тоа, изложеноста на сите слоеви на граѓанството на регионалните, европските и на глобалните текови ќе придонесе кон унапредување на сите процеси. Притоа, нужно е самиот воспитно-образовен процес да ги вгради самопочитта, ентузијазмот и вербата во успех како двигатели на забрзаниот, инклузивниот и на одржливиот развој на општеството. Збогатувањето на културата и зајакнувањето на идентитетот се извонредно важен елемент на потребната системска промена за нови мостови на меѓународна политичка, економска и на културна соработка. При спроведувањето на овие заложби особено треба да се зацврстуваат стратешките партнерства и да се зајакнуваат и продлабочуваат европските интеграции.

16. Намалување на регионалните и на локалните диспаритети преку функционален пристап кон услугите, знаењето и инфраструктурата

За да се поттикне порамномерен локален и регионален развој, инфраструктурата и услугите треба да бидат ориентирани кон корисниците и приспособени кон специфичните потреби и желби на локалните жители. Функционалната децентрализација и отворањето нови економски можности (меѓу другото, преку привлекување инвестиции, поттикнување иновации и изградба на инфраструктура) треба да бидат насочени кон поддршка на одржливиот социо-економски развој и намалување на локалните и на регионалните диспаритети. Потребно е планските региони и

единиците на локалната самоуправа во своите развојни стратегии да им дадат приоритет на уникатните можности и конкурентните предности. Овој пристап не само што обезбедува насочена и ефективна распределба на ресурсите, туку и ја максимизира општествената вредност. Со тоа, планските региони и единиците на локалната самоуправа ќе поддржат одржливи, инклузивни и економски посилни заедници.

17. Одржливоста на животната средина и на еколошката благосостојба претставуваат приоритет во развојот

Одржливоста на животната средина и на еколошката благосостојба ја наметнуваат потребата од важни системски промени, кои во голема мера ќе го определат квалитетот на живот на сегашните и на идните генерации. Со напуштање на досегашниот доминантен линеарен пристап, според кој производите се дизајнираат, се произведуваат, се продаваат, се трошат и се отфрлаат, и прифаќање на начелата на циркуларната економија, ќе се минимизираат негативните влијанија врз екосистемите и врз природните ресурси. Одржливите технологии и материјали, какви што се обновливите извори на енергија, рециклирањето на отпадот и мерките за штедење вода, задолжително треба да се интегрираат во развојните проекти за да се поддржи декарбонизацијата и да се намали еколошкиот отпечаток. Учеството на локалните заедници и на пошироката јавност, се исто така значајни во однос на тоа како ќе се дизајнираат и ќе се спроведуваат развојните проекти. Особено корисни се иницијативите што се истовремено еколошки одржливи и социјално прифатливи. Ваквиот пристап создава одржлива и хармонична интеракција помеѓу луѓето и природата, обезбедувајќи долгорочна отпорност и општествена благосостојба.

18. Од краткорочно кон долгорочно планирање и долгорочна визија

Долгорочното индикативно планирање е важен фактор за ефикасно распоредување на ресурсите, одржливост на политиките и на резултатите и остварување на визијата за националниот развој. Потребна е длабока системска промена, со која краткорочното планирање и особено, потпирањето на ад хок одлуки, сè повеќе треба да се заменува со среднорочно и долгорочно планирање, изградено со широк општествен консензус. Особено важно е долгорочното планирање на оние политики и реформи кои бараат посветеност од повеќе последователни влади и чии резултати се видливи на среден и долг рок (на пример, инвестиции во квалитетно образование, вложувања во физичка инфраструктура, сигурен пристап и достапност на енергија, ублажување и адаптација кон климатските промени, заштита на биодиверзитетот и сл.). Градењето капацитети за поголема предвидливост и интегрирањето на ризиците, овозможуваат навремено адаптирање кон промените во контекстот и поголема отпорност на општеството кон нови кризи и предизвици.

19. Системски пристап кон подготвување и спроведување на стратегиите

Подготовката и спроведувањето на стратегиите треба да се темели на широка меѓусекторска координација на различни нивоа на управување, меѓу другото, и преку зајакнување на соработката меѓу централната и локалната власт. Интегрирањето на различните аспекти и интереси на засегнатите страни ја зајакнува сопственоста над стратегиите, при што стратегиите и политиките што произлегуваат од нив се конзистентни и одржливи. Системскиот пристап подразбира и поврзување на стратегиите и на политиките со среднорочното буџетско планирање, односно расположливите ресурси за нивна имплементација и програмското буџетирање.

20. Интеграција на јавни и приватни ресурси и иновативни механизми и инструменти за финансирање на развојот

Новиот пристап на финансирање на Националната развојна стратегија и на другите (повеќе) секторски стратегии не треба да се потпира само на буџетски средства и грантови/заеми од Европската Унија и од меѓународните организации. Потребна е системска промена што ќе овозможи широк спектар на извори, инструменти и механизми за финансирање на проектите во стратешките области, како што се мобилизирање приватен капитал преку комбинирани финансии, гарантни фондови, обврзници со општествено влијание и зелени обврзници. Главното начело во мобилизирањето на приватниот капитал за целите на НРС мора да биде заштитата и промовирањето на јавниот интерес. Идните задолжувања задолжително да бидат втемелени на анализа на придобивките и на трошоците од проектите кои ќе бидат финансирани, при што треба да се внимава на фискалната одржливост и на оптимизирањето на трошоците на јавниот долг.

7. КООРДИНАЦИЈА И ИМПЛЕМЕНТАЦИЈА

Националната развојна стратегија се донесува за период до 2044 година. Собранието на Република Северна Македонија ја донесува НРС како хиерархиски највисок долгорочен стратешки плански документ за развој. НРС овозможува синергија на развојните потреби и можности, развојните области, општите цели, приоритетите за секоја општа цел, земајќи ги притоа и сите меѓународно прифатени стандарди и обврски за земјата.

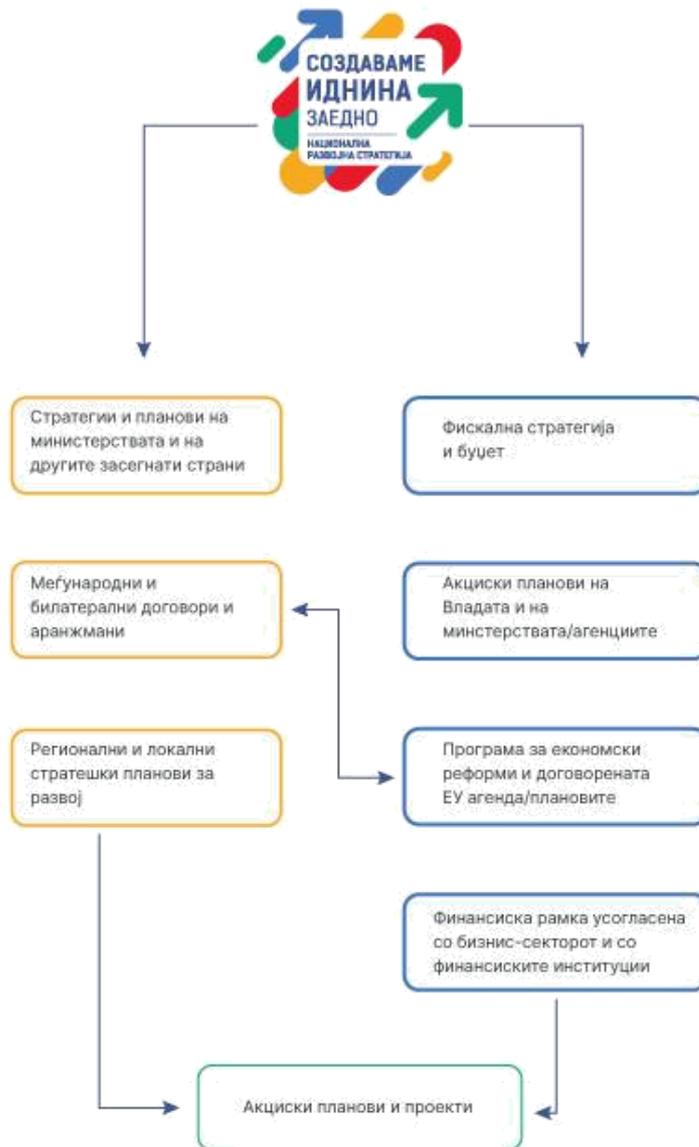
НРС ги одразува темелните вредности на уставниот поредок на Република Северна Македонија, Целите за одржлив развој на Организацијата на Обединетите нации, темелните вредности и на Европската Унија и на другите меѓународни организации и ги поддржува и ги овозможува реформите за интеграција на Република Северна Македонија во ЕУ. Реализација на претходново подразбира процес на интегрирано развојно планирање, конзистентни политики и соработка на различни нивоа и вклучување на главните чинители во процесот на планирање, спроведување и следење на НРС.

Владата на Република Северна Македонија е одговорна за следење на спроведувањето на НРС преку креираниот систем за имплементација и во соработка со другите засегнати страни и партнери.

НРС е национална рамка со која се интегрирани секторските развојните стратегии, програми и планови на соодветните национални/локални институции во координација и соработка со останатите засегнати страни. Овој системски пристап е силно поврзан со континуираниот придонес од бизнис-секторот, невладините организации, академската заедница, медиумите, политичките чинители итн.

На највисоко стратешко ниво, Владата на Република Северна Македонија презема одговорност да ја координира имплементацијата на НРС со министерствата, владините агенции, другите тела и засегнати страни при подготовката на стратегиите, плановите и програмите и нивното спроведување преку интегрирање на стратешките приоритети на НРС во останатите национални стратешки документи. Владата на Република Северна Македонија, исто така, се грижи да ја усогласи имплементацијата на активностите што се дел од НРС со националната фискална политика, фискалните начела и правила.

Дополнително, се води грижи за Националната програма за реформи и за другите договори и реформски патокази поврзани со ЕУ-агендата каде што е потребно највисоко ниво на усогласување на стратегиите и на целите. За да се постигнат резултати, потребен е планиран развој и долгорочна соработка со приватни инвеститори, бизнис-секторот, финансиските институции, и особено, меѓународните развојни партнери што имаат значајна улога во развојната визија на земјата.

Владата на Република Северна Македонија треба да осигури дека спроведувањето на стратегиите, на плановите и на програмите се врши низ конзистентен долгорочен поглед/визија на земјава преку обезбедување континуиран процес на меѓусекторска координација. Сите развојни планови одобрени од Владата на Република Македонија и програми одобрени од другите јавни институции треба да ги следат целите, приоритетите и активностите утврдени во рамката на НРС. Исто така, Владата со нејзината инфраструктура за имплементација на НРС е одговорна да обезбеди НРС периодично да се евалуира, да се оценува, критички да се дискутира меѓу засегнатите страни и да се обезбеди транспарентно известување за постигнатите резултати. Евалуацијата и мониторингот се особено важни во контекст на агендата на Европската Унија и другите меѓународни партнери, како и во однос на Целите за глобалниот одржлив развој.

Рамката за ефикасна и ефективна координација и имплементација на НРС, покрај Владата, ги вклучува и Националниот совет за развој со Управниот одбор и Работниот комитет.

Рамка на имплементација на НРС

✓ **Собранието на Република Северна Македонија** ги донесува Стратегијата и Програмата за спроведување на НРС (5-годишна) на предлог на Владата на Република Северна Македонија.

✓ **Планирањето на спроведувањето на НРС и на Програмата за спроведување на НРС** Владата го врши преку Годишната програма за работа на Владата. Општините, Градот Скопје и општините во градот Скопје обезбедуваат спроведување на НРС во рамките на нивните надлежности.

✓ **Владата формира Национален совет за развој** како постојано советодавно тело на Владата што ја организира подготовката на Стратегијата и Програмата за спроведување на Стратегијата. Со Советот претседава Претседателот на Владата или, во негово отсуство, заменик на Претседателот на Владата предложен од негова страна. Членови на Советот се: претставник од Кабинетот на Претседателот на Република Северна Македонија; координатори на пратеничките групи; Претседателот на Владата и неговите заменици; министерот за финансии; министерот за одбрана; министерот за економија и труд; претседателот на МАНУ; генералниот секретар на Владата; претставници од Стопанската комора на Република Северна Македонија, Стопанската комора за информатички и комуникациски технологии, Стопанската комора на Северозападна Македонија и Сојузот на стопански комори на Македонија; претседателот на Заедницата на единиците на локалната самоуправа; претседателите на осумте совети за развој на планските региони; по еден претставник од репрезентативните синдикати; претставници од установите од високото образование; претставници на здруженија номинирани од Советот за соработка меѓу Владата и граѓанското општество; претставници на млади, номинирани од Националниот совет на млади.

✓ **Управниот одбор е помошно тело на Советот** кое обезбедува стратешка и партнерска соработка на Советот со меѓународната заедница, меѓународните финансиски институции и со донаторите. Членови на Управниот одбор се Претседателот на Владата или заменик на Претседателот на Владата предложен од негова страна и министерот за финансии.

✓ **Работниот комитет** е помошно тело на Советот, кое обезбедува експертска и техничка поддршка на Советот. Работниот комитет се организира и работи во групи и подгрупи по области по моделот на „*Quadruple Helix*“, обезбедувајќи застапеност на стручни лица од органите на управата, другите јавни институции, здруженијата, стопанството и установите од високото образование.

✓ **Следење на спроведувањето на Стратегијата во согласност со Програмата за спроведување на Стратегијата и Годишната програма за работа на Владата** врши Генералниот секретаријат на Владата преку Годишен извештај за спроведување на Стратегијата, кој содржи пресек на реализирани активности во тековната година. Следење на спроведувањето на Стратегијата во согласност со планските акти во општините, Градот Скопје и општините во градот Скопје го вршат преку извештај, кој го усвојува советот на општината, односно советот на Град Скопје.

✓ **Генералниот секретаријат на Владата** обезбедува оценување на успешноста на спроведувањето на Стратегијата најмалку еднаш за период од пет години од денот на донесувањето на Стратегијата.

Државниот завод за ревизија (ДЗР) ќе биде важен чинител и директно вклучен во мониторингот и во евалуацијата на имплементирањето на НРС од страна на институциите во јавниот сектор. Покрај другите аспекти на ревизија, во ревизорските извештаи ќе биде ревидиран напредокот во имплементацијата на стратешките цели и приоритети дефинирани во НРС. Во процесот на имплементација на НРС, активно ќе бидат вклучени и општините, регионите и другите засегнати страни (академската заедница, бизнис-секторот, граѓаните/граѓанските организации и Владата). Ова ќе биде реализирано преку постојано развивање капацитет за подготовка и за спроведување стратегии и проекти, развивање на капацитетите на засегнатите страни за да се осигури дека подготвените стратегии/проекти ќе ги постигнат планираните резултати. Засегнатите страни на национално и локално ниво ќе бидат координирани, ќе биде ставен фокус на развивање на нивните капацитети (човечки, финансиски и правни) и ќе се вложува во подобрување на нивната способност за планирање, спроведување, способност за мерење и учење.

Горенаведеното ќе обезбеди зајакнување на општеството и на институциите на земјата и ќе креира:

- стабилност на институциите што гарантираат демократија, владеење на правото, човекови права и почитување и заштита на малцинствата (политички критериуми);
- функционална пазарна економија и способност да се справи со конкурентскиот притисок и пазарните сили во ЕУ (економски критериуми) и
- способност за преземање на обврските од членството, вклучително и капацитетот за ефективно спроведување на правилата, стандардите и политиките што го сочинуваат телото на правото на ЕУ и придржување кон целите на политичката, економската и монетарната унија.

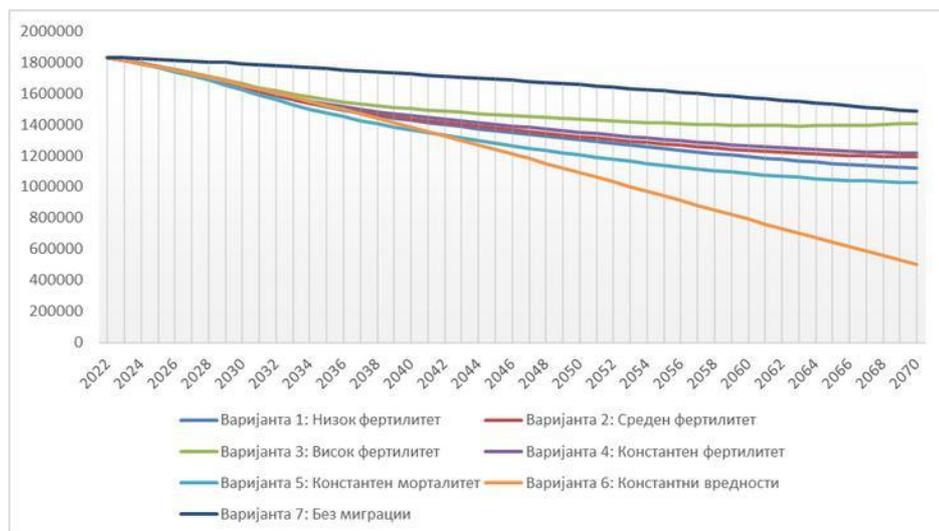
8. ПРОЕКЦИИ И ФИНАНСИСКА РАМКА

8.1. ПРОЕКЦИИ

Макроекономските проекции до 2044 година се направени со користење на Моделот на меѓународни иднини (International Futures Model) на Универзитетот во Денвер (САД). Тие се темелат на глобален и интегриран модел за 186 земји, кој содржи над 1.700 варијабли, а ги вклучува и демографските проекции до 2070 година изработени од Државниот завод за статистика (ДЗС, 2023).

Демографски проекции. Според демографските проекции на ДЗС (декември 2023 година), во зависност од претпоставките за стапките на фертилитет и на морталитет и интензитетот на миграциите, можни се демографски движења кои би следеле една од седумте проекции или варијанти (Слика 2). Доколку се исклучат екстремните варијанти (Варијанта 7: Отсуство на миграции и Варијанта 6: Константни вредности), остварливи се пет демографски варијанти. Во тие рамки, макроекономскиот модел ја вгради претпоставката дека демографската структура на населението ќе ја следи траекторијата на умереното сценарио, односно Варијантата 2: Среден фертилитет. Според оваа варијанта, населението на Република Северна Македонија би се намалило од 1,8 милиони жители во 2023 година на 1,4 милиони жители во 2044 година, што би претставувало пад од 23,5 %. Истовремено, работоспособното население (15-64 години) се очекува да забележи пад од 1,2 милиони лица во 2023 година на 815 илјади лица во 2044 година, односно 31,1 % помалку. На позитивната страна, просечниот очекуван животен век би се зголемил од 77,1 години во 2023 година на 82,7 години во 2044 година. Неповолните демографски трендови ќе имаат сериозни импликации врз економската активност, пазарот на работна сила, системот на пензиско осигурување и здравствена заштита, структурата на јавните услуги и потрошувачките преференции.

Слика 2. Бројност на населението во различни демографски сценарија (1971-2044 година)

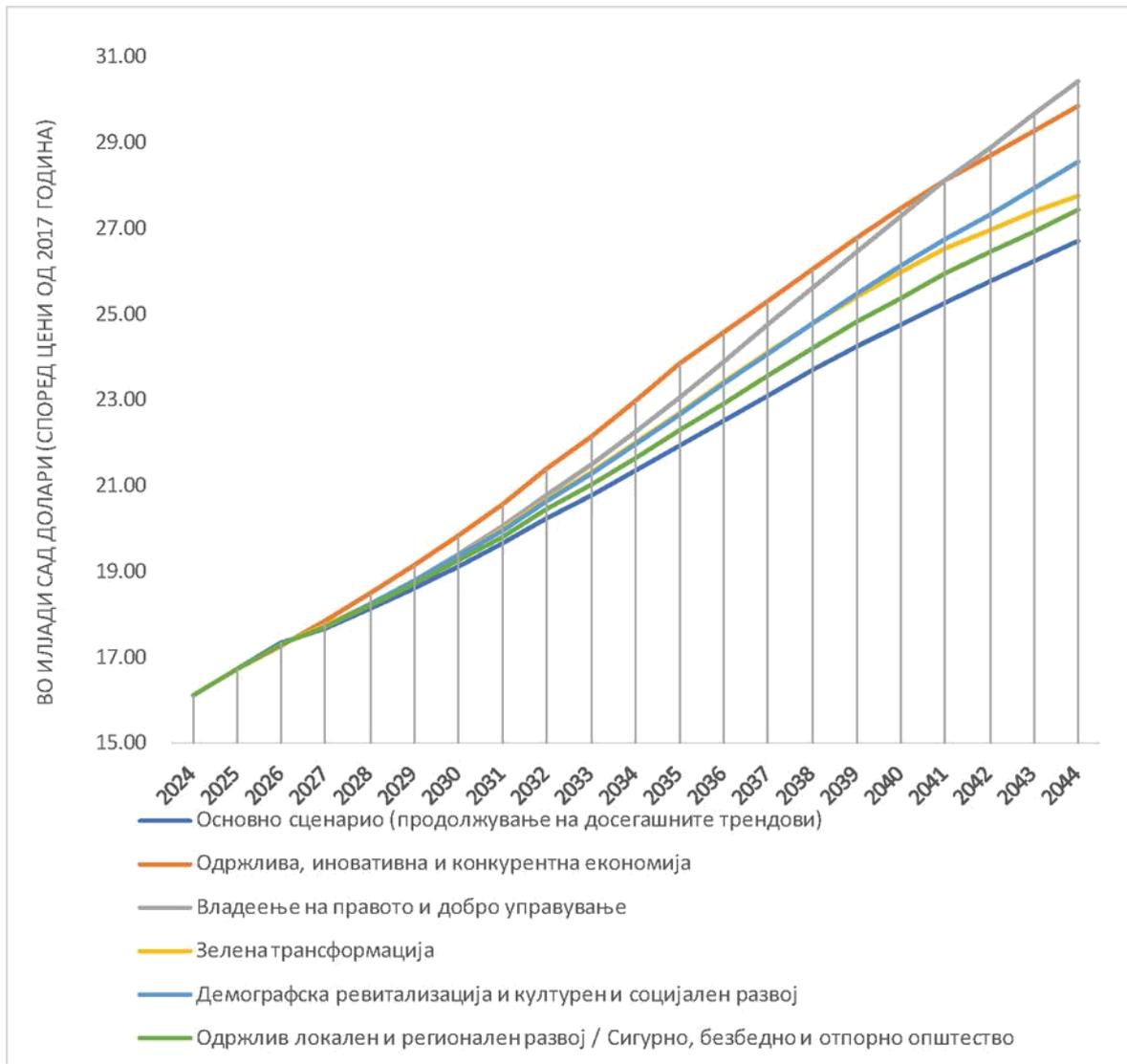

Извор: Државен завод за статистика, декември 2023 година.

Основно сценарио (продолжување на досегашните трендови). Во отсуство на нови, позначајни реформи и продолжување на трендовите од изминатите три децении, македонската економија би остварувала просечна стапка на раст на БДП од 2,6 % годишно во следните 20 години. Ваквата динамика на растот нема да обезбеди приближување кон просекот на европските економии и нивото на економска развиеност на некои од новопримените членки (како на пример, Република Хрватска). Ниските стапки на раст дополнително би го продлабочиле јазот во однос на просечниот БДП по жител на ЕУ. Производството на енергија не би можело да држи чекор со сè поголемата побарувачка за енергија, при што во услови на ниска продуктивност по единица потрошена енергија, би наметнувало потреба од значаен увоз на енергија. Во такви услови, зелената трансформација би се одвивала со забавено темпо, а намалувањето на емисиите на стакленички гасови не би се реализирало со предвидената динамика според меѓународно преземените обврски. Во услови на низок раст и натамошна емиграција, стапката на сиромаштија постепено би се намалувала до нивото од 11,0 % во 2044 година, но 1,1 % од населението сè уште би живеело во екстремна сиромаштија. Процентот на население со завршено високо образование (на возраст од 25 до 34 години) и понатаму би заостанувал зад просекот на ЕУ. Покриеноста со патна инфраструктура во 2044 година би остварила скроман напредок, но сè уште би била 23 процентни поени под просекот на ЕУ. Во основното сценарио, индексот на човековиот развој би остварил скроман раст од 0,89 во 2023 година на 0,95 во 2044 година, но сè уште под просекот на ЕУ.

Влијание на НРС. Со реализација на развојните цели и приоритети во стратешките области, економијата би можела да оствари повисоки стапки на раст на БДП по жител, во просек, од 4,7 % годишно. Во рамките на стратешките области, реализацијата на приоритетите во областа *одржлива, иновативна и конкурентна економија* има најголемо влијание врз економскиот раст. Сепак, на долг рок, во следните две децении, реализацијата на стратешките приоритети во доменот на *владеењето на правото и доброто управување* има извонредно силно влијание врз ефикасноста, институционалниот капацитет и врз нивото на економски развој. Спроведувањето на *зелената трансформација*, која предвидува постепена замена на фосилните горива, поголема употреба на обновливите извори на енергија и праведна транзиција, повлекува трошоци за приспособување на компаниите и граѓаните и би предизвикало релативно мал пораст на БДП по жител во споредба со сценариото на отсуство на реформи. Комбинираното влијание на реализираните приоритети во сите шест стратешки области би придонело за 24,8 % повисок БДП по жител во однос на основното сценарио за 2044 година (Слика 3). Притоа, БДП по жител во 2044 година би се зголемил од 42 % од просечниот БДП по жител во ЕУ во 2022 година до ниво од 56,5 % од проектираниот просечен БДП по жител на ЕУ во 2044 година. Со доследна реализација на НРС, стапката на сиромаштија би се намалила до нивото од 5,4 % во 2044 година. Притоа, нивото на екстремна сиромаштија во 2030 година би било под 3 %, со што би бил постигнат таргетот во 2030 година дефиниран со целите за одржливиот развој.

Слика 3. Влијание на реализацијата на НРС врз економскиот раст наспроти тековното сценарио на продолжени досегашни трендови (2024-2044 година)

Во следните две децении, неформалната економија (како процент од БДП) би се намалила до нивото од близу 5 % од БДП во 2044 година, под претпоставка дека најголемиот дел од процесите, услугите и трансакциите би биле дигитализирани. Според сегашниот меѓународно дефиниран праг на сиромаштија од 6,85 американски долари дневно по поединец, во земјите со повисок среден доход (методологија на Светската банка), реализацијата на стратешките приоритети би придонела за намалување на стапката на сиромаштија до ниво од 5,7 % од вкупното население. И во основното и во развојното сценарио, поради неповолните демографски промени, системот на пензиско осигурување треба да биде реформиран во насока на зајакнување на неговата финансиска одржливост. Индексот на човековиот развој речиси би го достигнал просечниот проектиран индекс на човековиот развој на ЕУ во 2044 година. Со оглед дека позначајните резултати од реформите се чувствуваат на среден и долг рок, потребни се кохерентни и доследни политики, кои ќе се спроведуваат во период подолг од изборниот циклус и ќе се темелат на поширок општествен консензус.

8.2. ФИНАНСИСКА РАМКА

Реализацијата на целите и на стратешките приоритети на НРС, како и приближувањето до економските перформанси на ЕУ, во голема мера ќе зависат од финансирањето на приоритетните области на забрзаниот, инклузивниот и на одржливиот развој. Иако јавните финансии се извонредно важни за финансирање на претстојната длабока и сеопфатна транзиција, сепак ќе биде потребна значајна поддршка и од приватниот сектор, меѓународните развојни партнери и од дијаспората.

Јавните финансии се карактеризираат со ниско ниво на буџетски приходи како процент од БДП, висок праг на јавен долг и ограничен фискален простор за справување со идни предизвици и кризи. Во основното сценарио, вкупните буџетски приходи постепено би се зголемувале од 31,1 % од БДП во 2023 година на 35,0 % од БДП во 2044 година (проекции на Универзитетот во Денвер). Со реализацијата на НРС, првенствено како резултат на намалувањето на неформалната економија, зголемениот институционален капацитет и структурните реформи, вкупните буџетски приходи би можеле да се зголемат до ниво од 44,8 % од БДП во 2044 година. Без оглед на динамиката на европските интеграции, потребен е поширок општествен и политички консензус за улогата на државата, нивото на јавно задолжување и оптималниот даночен систем во контекст на дефинираните стратешки цели и приоритети со НРС. Формалните граници на јавниот долг треба да се заменуваат со оптималните, односно трошокот на дополнителното задолжување да е помал од дополнителниот економски раст, кој би се генерирал со тоа задолжување. Оптимизирањето на даночниот систем подразбира даночни реформи, значајно намалување на неформалната економија и даночната евазија, како и проценување на потребата од нови извори на приходи, како што се еколошките даноци и такси.

Во структурата на буџетските приходи се препорачува зголемување на учеството на директните даноци во согласност со стратешките приоритети, но и даночните трендови во ЕУ. Исто така, и буџетските расходи треба да ја менуваат својата структура во полза на капиталните расходи (владиите инвестиции), кои би требало најмалку да се удвојат во однос на сегашното ниво. Значаен фокус треба да се стави на ефикасноста и на ефективноста, односно на квалитетот на буџетските расходи и приоритетноста на инвестициските проекти на јавниот сектор. Потребни се обемни вложувања во физичката инфраструктура, финансиска поддршка на локалниот и регионалниот развој, како и територијалната кохезија, финансирање на зелената трансформација и дигитализацијата, социјалната инклузија и кохезија, безбедноста и одбраната, како и други стратешки приоритети на НРС. Исклучително важно е инвестирањето во луѓето и во човечкиот капитал како најзначаен ресурс, преку вложувања во квалитетот и во пристапот до образованието и науката, истражувањето и развојот, здравството и до социјалната заштита.

Примената на фискални правила би ги олеснила управувањето со јавните финансии и остварувањето на нивната развојна улога. На годишно ниво, буџетскиот дефицит и јавниот долг не треба да надминуваат 3 % и 60 % од БДП, по тој редослед. Во годините кога има повисока наплата на буџетските приходи, би се создавале буџетски резерви што постојано би се користеле за поголеми капитални јавни инвестиции, како и за справување со идни предизвици и кризи. Покрај законските фискални правила треба конзистентно да се применуваат и двете златни правила - да нема задолжување со јавен долг за тековни јавни расходи како и капиталните инвестиции постојано да се поголеми од буџетскиот вкупен дефицит. Новите задолжувања во јавниот сектор сè повеќе треба да се потпираат на иновативни финансиски механизми и инструменти, како што се тематските обврзници, кои се темелат на анализа на економската оправданост,

насоченост кон определен напредок во доменот на стратешките приоритети и висока транспарентност и отчетност за употребените средства.

Мобилизирањето на приватниот капитал и поддршката од развојните партнери - меѓународните институции, приватните инвеститори и финансиските институции се извонредно важни за остварувањето на развојните цели и стратешките приоритети на НРС. Главното начело во мобилизирањето на приватниот капитал за целите на НРС мора да биде заштитата и промовирањето на јавниот интерес, особено кај јавно-приватните партнерства и концесиите за експлоатација на природните ресурси. Во пазарната економија, поттикнувањето на приватниот сектор треба да се одвива преку јавно-приватни партнерства, даночни поволности, субвенции, партиципативен пристап во донесувањето одлуки, и генерално, подигнување на корпоративната општествена одговорност.

Секогаш кога е можно, се препорачува вклучување на приватниот капитал и развојните партнери преку комбинирано финансирање (англ. „blended finance“) на јавни и приватни извори за реализација на проекти и иницијативи во доменот на стратешките приоритети на НРС.

Главно, повисоките стапки на инклузивен и одржлив економски раст треба да бидат поддржани од поголема вкупна факторска продуктивност и силна инвестициска активност, односно бруто-инвестиции, во просек, над 25 % од годишниот БДП во следните две децении.

Стратегијата за привлекување странски директни инвестиции треба да овозможи и таргетиран пристап, преку дизајнирање државната помош, во согласност со стратешките приоритети на НРС, стратегијата за паметна специјализација и другите (повеќе)секторски стратегии. Во контекст на НРС, вклучувањето на приватниот сектор може да биде поттикнато преку мапи за инвестирање според целите на НРС и глобалните цели за одржлив развој, како и активно промовирање и охрабрување на општествената одговорност на компаниите. Употребата на јавните фондови за поддршка на приватниот сектор треба да биде во насока на намалување на ризикот и пред сè, зголемување на приватните инвестиции во согласност со стратешките приоритети на НРС. Комбинирањето на јавните и на приватните извори треба да се остварува преку традиционални и, сè повеќе, иновативни финансиски механизми и инструменти. Иновативното финансирање на развојот треба да обезбеди дополнување, честопати и замена на традиционалните извори и механизми на финансирање. Новите инвестиции треба сè повеќе да се потпираат на финансиска поддршка преку тематски обврзници какви што се зелените, социјалните или родовите обврзници и обврзниците поврзани со одржливоста.

Тие почиваат врз постигнување определен напредок (перформанси) и/или прецизно дефинирана намена на позајмените средства; гарантни и други фондови за забрзување на зелената и на дигиталната трансформација; иновативни јавно приватни партнерства; здружено финансирање; одржливо претприемништво, и друго.

Финансиските институции треба да обезбедат значајна поддршка во финансирањето на НРС преку „зазеленување“ на финансискиот систем и развивање финансиски услуги насочени кон стратешките цели и приоритети. Намалувањето на неформалната економија дополнително ќе го зголеми потенцијалот на финансиските институции. Исто така, постојат многу финансиски можности за привлекување на меѓународните, особено на европските фондови за претприемнички капитал и за поддршка на стартапите. Развојот на одржливото претприемништво треба да се поттикнува преку поголем пристап до финансирање, нови знаења и стартап култура,

поради што е потребен многу поголем фокус на претприемништвото во формалното и неформалното образование.

Финансиите, знаењата и вештините на дијаспората претставуваат важен, неискористен потенцијал за одржливиот развој. Со оглед дека приливите на парични дознаки од странство првенствено се употребуваат за приватна потрошувачка, извонредно важно е да се создадат иновативни механизми и финансиски инструменти за привлекување на капиталот на дијаспората. Предуслов за тоа е поволно бизнис-опкружување, кое меѓу другото ќе се карактеризира со владеење на правото и со добро управување. Финансиите на дијаспората имаат потенцијал да ги поддржат претприемништвото и малите бизниси (на пр., преку проекти со позитивно општествено влијание), да ги охрабрат инвестициите на јавниот сектор (на пр., преку посебни обврзници за дијаспората), да го поттикнат развојот на човечкиот капитал и др.

Динамиката на европските интеграции, исто така, во голема мера ќе влијае врз финансирањето на НРС. Буџетската и инвестициската помош од ЕУ, како и степенот на нејзина искористеност, директно влијае врз финансирањето на стратешките приоритети. Во периодот 2024-2027 година, Планот за раст на Западен Балкан, предложен од Европската комисија, обезбедува 859 милиони евра за Република Северна Македонија. Индиректното влијание ќе се чувствува преку зголемените институционални капацитети на централно и локално ниво за аплицирање и апсорпција на европските фондови. Препорачливо е да се утврдат среднорочни таргети за минимално користење (повлекување) на фондовите на ЕУ. Препорачаната искористеност на претпристапните фондови на ЕУ е минимум 75 %, а по 2030 година, се препорачува да се искористуваат минимум 85 % од расположливите кохезивни фондови на Унијата.

9. УПРАВУВАЊЕ СО РИЗИЦИ

Ризиците претставуваат потенцијални идни отстапувања од очекуваните исходи и упатуваат на несигурноста со која може да се соочи Република Северна Македонија при остварувањето на своите долгорочни и краткорочни цели во имплементацијата на НРС. При изготвувањето на НРС беа земени предвид различните аспекти на предизвици со кои земјата ќе биде соочена во остварување на националните цели, а во рамките на тој процес, разгледани се ризици од различен тип и потекло што произлегуваат од различни состојби настанати под влијание на различни фактори, кои можат да произлезат од внатрешни и од надворешни извори. Утврдените ризици може да се проценат и да се групираат врз основа на нивната природа и областите врз кои имаат влијание. За да се спроведат одржливи промени во секоја категорија е потребен приспособен пристап што опфаќа различни чинители, вклучувајќи ги Владата, приватниот сектор и граѓанското општество.

Клучните ризици, кои беа особено нагласени во многубројни спроведени анализи, дискусии, работилници со засегнатите страни и кои имаат голема национална важност и значителен потенцијал да влијаат врз долгорочниот развојот, се следните:

- Недоволното искористување и ерозија на човечкиот капитал е долгорочен ризик за економијата, бидејќи на тој начин се намалуваат продуктивноста и конкурентноста, се зголемува невработеноста, а одговорот на промените на глобалниот пазар се влошува.

- Националната рамка за добро управување во некои аспекти сè уште се карактеризира со недостиг на транспарентност, отчетност и на ефективност. Оваа ситуација, надолполнета со значајниот степен на политизација во општеството ја зголемува можноста за неефикасно раководење/донесување одлуки и претставува ризик за стабилноста и за ефективноста на системите за управување и за успешна имплементација на НРС.

- Високиот степен на ранливост во однос на надворешните шокови, кои во мала, отворена економија можат значајно да ги променат социоекономските предизвици и понатаму може да има потенцијални импликации за утврдените развојни и реформски приоритети.

- Корупцијата и ниската ефективност на судството, администрацијата и судските постапки може да доведе до неповолни политички исходи, зголемено јавно незадоволство, потенцијални финансиски загуби или погрешни распределби и понатамошно влошување на правната сигурност.

Во **умерените ризици**, кои исто така имаат соодветна политичка важност и значителен потенцијал да влијаат врз развојот, спаѓаат:

- Моменталниот економски фокус врз краткорочните придобивки може да ги наруши долгорочната одржливост и отпорност и потенцијално да доведе до економска нестабилност и деградација на животната средина.

- Постојењето пропусти во стандардите за управување претставува значителен ризик за поткопување на јавната доверба, недостаток на отчетност, потенцијално

коруптивни практики и намалување на ефикасноста на јавните политики, кои понатаму ќе создадат ограничувања во реализација на целите и на приоритетите.

- Ризикот од социјална нерамнотежа и зголемениот товар врз урбаната инфраструктура како резултат на демографските движења во комбинација со тешкотиите за креирање доволно работни места може потенцијално да ја влоши нееднаквоста и да ги зголеми социо-економските тензии и прекумерно да ги оптовари урбаните системи.

- Недостигот од соодветни бази на податоци и на регистри претставува значителен ризик за ефективното донесување одлуки и за спроведување политики. Овој недостиг може да доведе до несоодветно управување со информациите, што резултира со лошо планирање, неделотворни стратегии и со потенцијален неуспех во управувањето и во спроведувањето на политиките.

- Промените во демографската структура и растечките трендови во миграцијата на работната сила предизвикуваат голема загриженост поради недостиг на кадар образован според пазарните потреби во клучните сектори. Тие претставуваат закана за испорачувањето услуги и оперативната ефикасност.

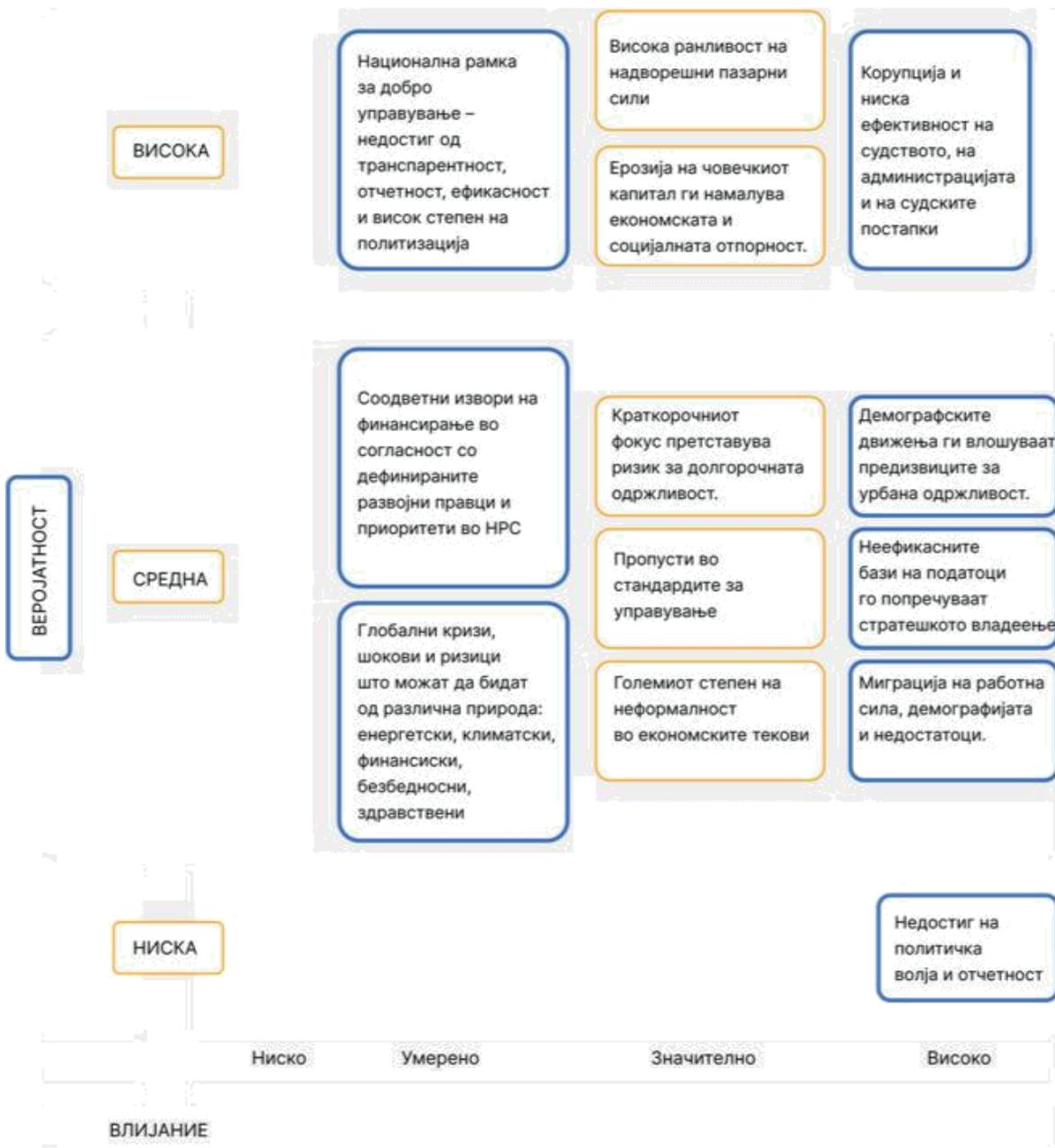
- Големиот степен на неформалност во економските текови предизвикува намалување на довербата во пазарниот систем, ограничување на ефикасноста на политиките и на реформите, оневозможува утврдување и управување со националните ресурси и влијае врз фискалната стабилност во земјата.

- Обезбедување извори на финансирање во согласност со дефинираните развојни правци и приоритети во НРС, особено обезбедување соодветно финансирање и усогласување на буџетската структура со реформските процеси во секторите каде што се потребни значајни извори на средства како што се здравството, социјалната заштита, образованието, зелената трансформација, инфраструктурата и регионалниот развој.

- Глобални кризи, шокови и ризици што можат да бидат од различна природа: енергетски, климатски, финансиски, безбедносни и здравствени.

- Утврдени се и ризици што се малку веројатни, но, сепак, можат значително да влијаат врз развојот:

- Недостиг на политичка волја, отчетност, како и добро воспоставен механизам на евалуација/мониторинг во спроведувањето на НРС, може да доведе до ризик од ерозија на капацитетот на Владата и фискалната одговорност. Тоа може да доведе до неефикасно спроведување на реформите и да ја загрози усогласеноста на државата со агендата на ЕУ и да го спречи нејзиниот развоен пат.

Справување со ризиците

Економските и пазарните ризици се дел од ризиците што имаат најголемо влијание врз идниот национален развој, а воедно најверојатно е да се остварат. За да се адресираат овие ризици, потребни се политики за зајакнување на вештините, диверзификација на пазарот и за создавање конкурентни деловни практики. Клучно е да се обезбеди силна поддршка на институциите и да се спроведат соодветни институционални реформи поврзани со доброто управување и со справувањето со политичките ризици. Во однос на демографските и на социјалните ризици, неопходни се политики што го поддржуваат рамномерниот регионален развој и ќе создаваат работни места за сите. Реформите во судството се од најголема важност за справување со ризиците во правниот систем, а како резултат на нив би се подобрила транспарентноста, отчетноста и владеење на правото во земјава. Кога станува збор за предизвици поврзани со управувањето со податоци и со инфраструктурата од особена важност е инвестирањето во сеопфатни системи за податоци што создаваат солидна основа за донесување одлуки засновани на адекватни информации/податоци. Справувањето со овие ризици преку посебни стратегии може да доведе до значителни подобрувања на економската стабилност, квалитетот на управувањето/менаџментот, општествената кохезија и довербата во институциите. Дополнително, за креирање одржливи и долгорочни промени клучно е креаторите на политиките, приватниот сектор и граѓанското општество да вложат особени заеднички напори за соработка. Ризиците што имаат умерено влијание ги вклучуваат економските и инфраструктурните проблеми со кои може да се управува преку стратешки инвестиции и финансиски стратегии за амортизирање на промените на пазарите. За демографските предизвици и предизвиците поврзани со работната сила се потребни политики за развој на човечкиот капитал, задржување и привлекување квалитетни човечки ресурси. Недостатоците во системите на управувањето и во легислативата наметнуваат потреба да се донесат и да се спроведат сеопфатни, применливи законски решенија засновани на начелата на добро управување. Оптимизирање и справување со ризиците поврзани со јавната администрација може да биде направено преку креирање системи за следење на успешноста, рамка за развој на капацитетите, инклузивно креирање политики и преку висок степен на дигитализација.

Сеопфатната рамка за справување со националните предизвици и ризици претставува Националната развојна (НРС). НРС, вклучувајќи ги поставените цели и приоритети, всушност претставува основа и алатка за справување со клучните национални предизвици и ризици во секоја од стратешките области. Оттука, успешното спроведување на НРС е клучно за адресирање на секој од откриените ризици, притоа создавајќи силна основа за долгорочен национален развој.

Во текот на имплементацијата на НРС, секоја од одговорните институции проактивно и континуирано ќе ги утврдува и анализира ризиците и ќе постави пристап за управување со нив. Раното утврдување ризици е клучно за минимизирање на нивното влијание. Оттука ќе биде потребно да се интегрираат системите за процена и рано предвидување во секоја од стратешките области во рамката за спроведување на НРС со цел создавање систем за оптимално управување со ризиците.

Оваа стратегија е објавена во „Службен весник на Република Северна Македонија“ бр. 222/24.

АНЕКС

Цели на Националната развојна стратегија за 2044 година

Зајакнување на конкурентноста и развојот на земјата преку функционален и иновативен екосистем, усовршување на вештините, знаењето, вклученоста и отпорноста на граѓаните

	Тековна состојба	Среднорочна вредност 2034	Целна вредност 2044
Индекс на иновативност во Е вропа (процент од европскиот просек)	46,3% (2023) Иноватор во развој	75% Умерен иноватор	110% Силен иноватор
Високотехнолошки извоз (% од вкупниот извоз на индустриски производи)	4,18% (2020)	5%	7%
Индекс на човечкиот капитал	0,56 (2020)	0,7	0,8
Продуктивност на трудот	20,64\$ (2021)	30\$	40\$

Моделите на управување што се отворени, отчетни и робусни, способни да превенираат и соодветно да реагираат, поттикнувајќи просперитет за сите општествени групи

	Тековна состојба	Среднорочна вредност 2034	Целна вредност 2044
Индикатори за добро владеење (Светска банка)	0,1 (2022)	0,7	1,5
Индекс за перцепција на корупција	-0.35 (2021)	0.06	0.72
Годишни просечни нивоа на атмосферски честички (PM2.5 и PM10) во градовите (пондерирани според бројот на населението)	25,17 (2019) микрограми на кубен метар	18 микрограми на кубен метар	12 микрограми на кубен метар
Процент на население што користи чиста вода преку безбедно водоснабдување	77 (2020)	83	90

Социјална инклузија што подразбира подобри социјални, здравствени и образовни системи во насока на обезбедување придобивки за поединците, за бизнисите и за општеството во целина.

	Тековна состојба	Среднорочна вредност 2034	Целна вредност 2044
Индекс на човековиот развој	0,770 (2021)	0,850	0,910
Коефициент на доходна нееднаквост (коефициент на Џини)	33,5% (2019)	30%	25%
Активност на жените на пазарот на работна сила во однос на активноста на мажите на пазарот на работна сила (во %)	66,2% (2022)	75%	85%

Стратешка област: Одржлива, иновативна и конкурентна економија

Економија заснована на знаење, иновации и дигитализација

Показатели	Тековна состојба	Среднорочна вредност 2034	Целна Вредност 2044	Поврзаност со показателите на ЦОР за Македонија
БДП по жител во евра	7.115 (2022)	8.000	12.000	2.2, 8.1.1,
Раст на БДП (% на годишно ниво)	1,0% (2023)	4%	5%	2.2, 8.1.1,
Искористеност на капацитети	73,9%	85%	100%	8, 9
Раст на БНД по жител (% на годишно ниво)	5,18%	7,5%	8%	8, 9

Високо интегрирана економија во меѓународната трговија и меѓународните финансии

Показатели	Тековна состојба	Среднорочна вредност 2034	Целна Вредност 2044	Поврзаност со показателите на ЦОР за Македонија
Индекс за пенетрација на извозните пазари	4,19 (2021)	5	7	8,9
Трговија (% од БДП)	140,4% (2021)	170%	200%	8, 9
Индекс на логистички перформанси	3,1 (2023)	3,7	4,2	9.1.2.1

Работна сила што ги задоволува сегашните и идните потреби

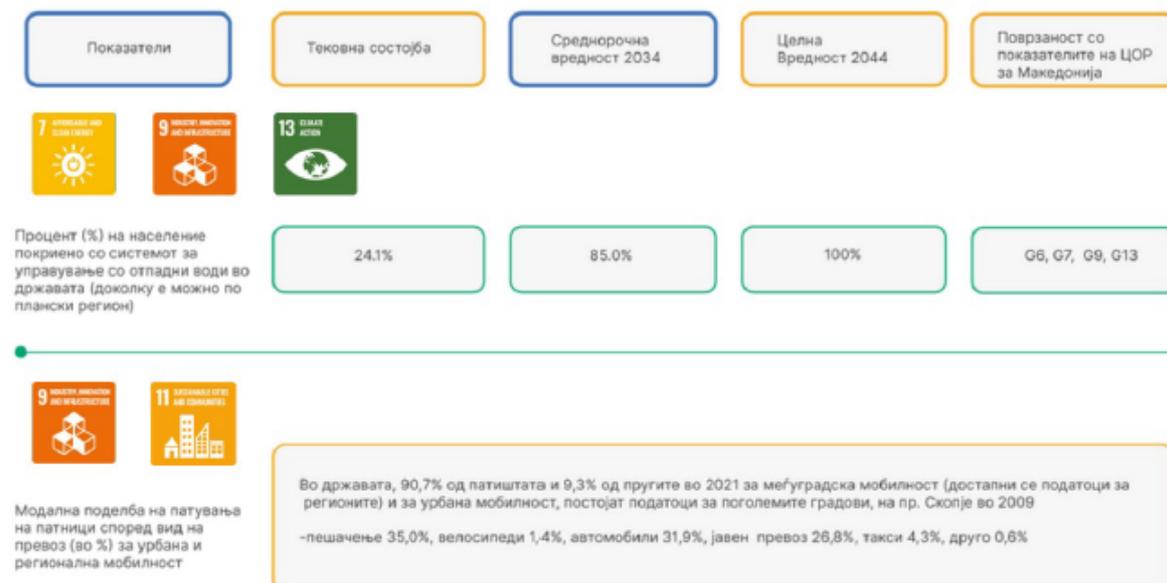
Показатели	Тековна состојба	Среднорочна вредност 2034	Целна Вредност 2044	Поврзаност со показателите на ЦОР за Македонија
Бруто-домашна потрошувачка на истражување и развој, како процент од БДП	0,38 (2020)	0,7	1,2	9.5.1
Стапка на вработеност	45,4% (3Q 2023)	52%	60%	2.2, 8.1.1,

Стратешка област: Одржлив локален и регионален развој што обезбедува кохезија

Намалени диспаритети меѓу региони

Капитална инфраструктура во функција на подобар живот/Луѓето имаат корист од отпорна капитална инфраструктура

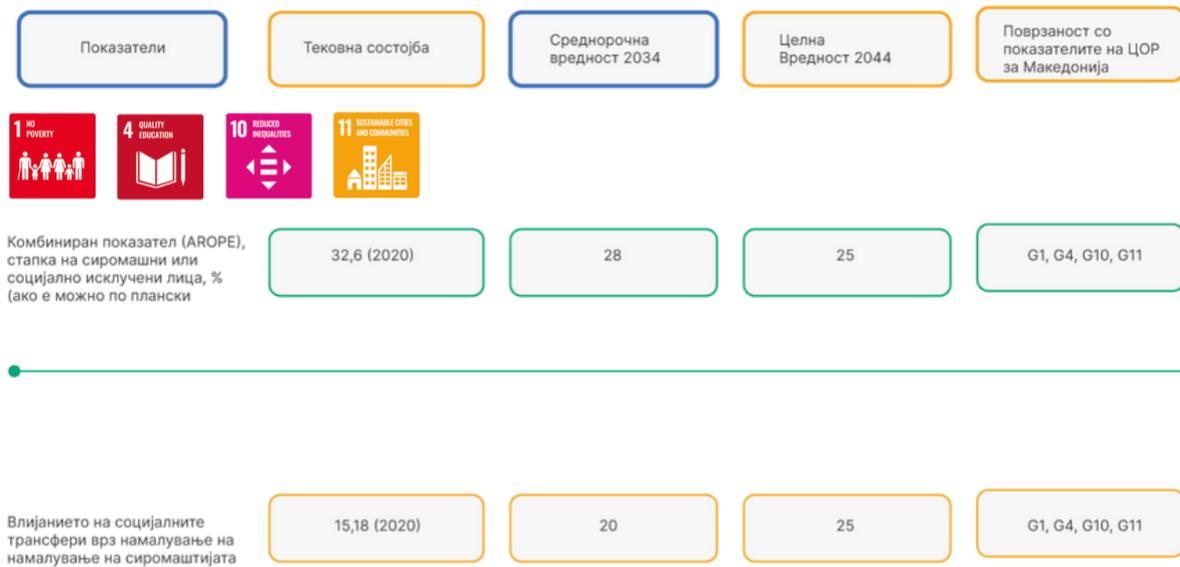

Функционални и фискално одржливи општини

Показатели	Тековна состојба	Среднорочна вредност 2034	Целна Вредност 2044	Поврзаност со показателите на ЦОР за Македонија
 <p>Баланс на миграции</p>	1.381 (2022) -0,481 по 1000 жители	2.000	3.000	10.7.2
 <p>Индекс на демографски притисоци (10; 0)</p>	4,2 (2023)	3	2	10.7.2

Стратешка област: Демографска ревитализација и социјален и културен развој

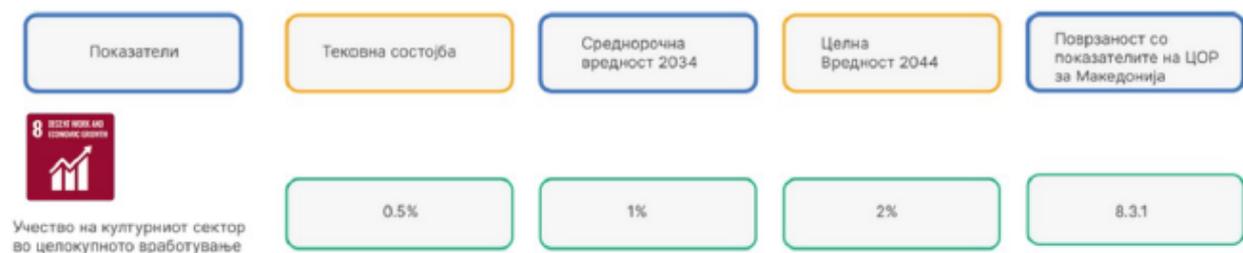
Балансирани и одржливи демографски движења

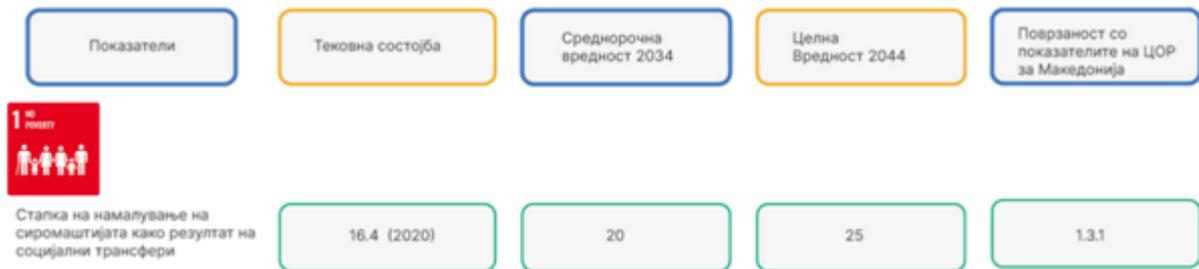
Здрави и среќни луѓе

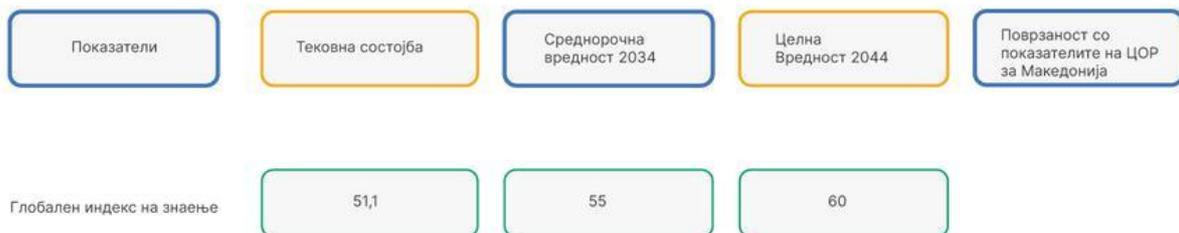
Препознатлив културен идентитет и вредности

Инклузивен и ефикасен систем на социјална заштита и социјална сигурност

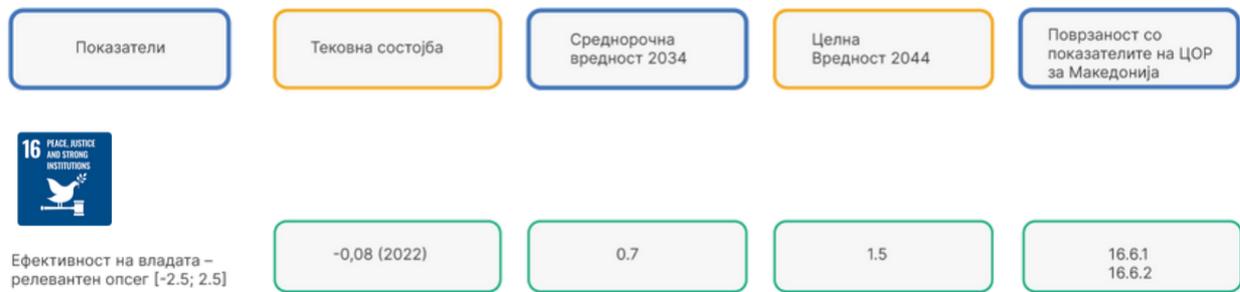

Општество засновано на знаење, критичко размислување и вредности

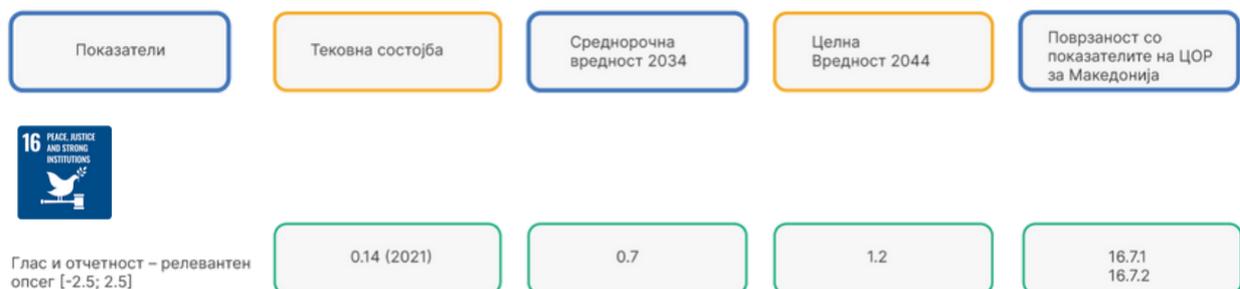

Стратешка област: Владеење на правото и добро управување

Владеење на правото и доследно применето начело на поделба на власта и ефективна парламентарна контрола

Транспарентен, отчетен и ефикасен јавен сектор

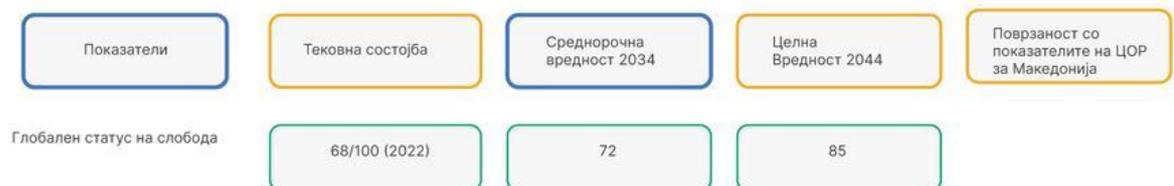
Нулта корупција, правна сигурност и неселективна правда

Ефикасна заштита на основните човекови слободи и права и заштита на заедниците

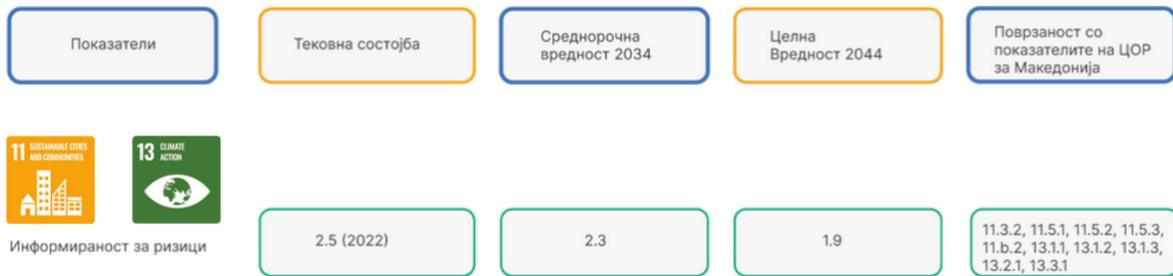

Слободни и независни медиуми

Стратешка област: Безбедно, сигурно и отпорно општество

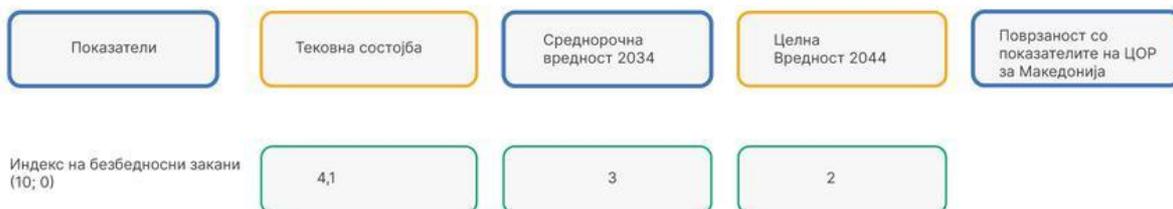
Општество кое е отпорно на кризи и катастрофи

Климатски неутрални и отпорни општество и заедници

Интегралната безбедност е клуч за предизвиците поврзани со безбедноста и надворешната политика

Стратешка област: Зелена трансформација

Климатски неутрално општество со низок процент на енергетска сиромаштија

³⁹<https://api.klimatskipromeni.mk/data/rest/file/download/07015e39ea890385d9fb9786be635fa574f1313f56f64879be43002c9a8f6b7c.pdf>

⁴⁰https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/T2020_RD310/default/table?lang=en

Здрава и чиста животна средина

Показатели	Тековна состојба	Среднорочна вредност 2034	Целна Вредност 2044	Поврзаност со показателите на ЦОР за Македонија
------------	------------------	---------------------------	---------------------	---

Процентот на урбаното население кое е изложено на концентрации на загадувачки супстанции (SO₂, PM₁₀, HE₂), коишто ја надминуваат од границата/целните вредности

- 3% од населението било изложено на концентрации на сулфур диоксид кои надминуваа 125 µg/m³ во 2008 и 2009
- ПМ₁₀ – се забележува дека во текот на целиот период од 2004 до 2021, 100% од населението било изложено на концентрации на суспендирани честички што и тогаш ја надминуваа просечната дневна граница од 50 µg/m³
- NO₂ - Во периодот од 2004 до 2021 година, од 0 до 69% од населението било изложено на концентрации на азот диоксид или на сè што е над граничните вредности за заштита на здравјето на граѓаните.

0/20/20

0/0/0% (SO₂, PM₁₀, HE₂)
 Висок еколошки статус на реките и езерата, од кои 30% се заштитени, нема население изложено на бучава што ја надминува препорачаната вредност

G5, G2

Отпад што е генериран, рециклиран или отстранет во депонија

Годишното количество на генериран комунален отпад по жител во 2022 изнесува 467 kg
 Процентот на рециклиран комунален отпад по е зголемен и изнесува 1.97%. во 2021, 0,7% од комуналниот отпад беше рециклиран.

10% цел за спречување на создавањето цврст отпад од на општинско ниво
 40% рециклиран
 80% од отпад отстранет во санитарна депонија

30% цел за спречување на создавањето цврст отпад од на општинско ниво
 65% рециклиран
 30% највисок процент од вкупниот општински отпад што треба да се отстрани во депонија

Годишен биланс на трговија со агро-храна

38% (2021)

30%

15%

2.1.1, 2.1.2, 2.3.1, 2.3.2, 8.4.1, 8.2.2

ИНДИКАТОРИ ЗА ДИГИТАЛИЗАЦИЈА

Напредно дигитално општество

Показатели	Тековна состојба	Среднорочна вредност 2034	Целна Вредност 2044	Поврзаност со показателите на ЦОР за Македонија
------------	------------------	---------------------------	---------------------	---

Дигитален јаз (население со дигитални вештини) најмалку основни дигитални вештини

55,4% 41	75% 42	100% 43	4.4.1; 4.c.1; 4.7.1, 9.1.1; 9.2.1; 9.5.1; 9.b.1, 17.8.1; 17.18.2
----------	--------	---------	--

Показатели	Тековна состојба	Среднорочна вредност 2034	Целна Вредност 2044	Поврзаност со показателите на ЦОР за Македонија
------------	------------------	---------------------------	---------------------	---

Дигитален јаз (население со дигитални вештини) над основни дигитални вештини

38,6% 44	45% 45	66% 46	4.4.1; 4.c.1; 4.7.1, 9.1.1; 9.2.1; 9.5.1; 9.b.1, 17.8.1; 17.18.2
----------	--------	--------	--

35 46 Показатели	Тековна состојба	Среднорочна вредност 2034	Целна Вредност 2044	Поврзаност со показателите на ЦОР за Македонија
------------------	------------------	---------------------------	---------------------	---

Употреба на е-услуги од страна на домаќинства и бизниси, целокупна ефективност на е-владата

35% 47	68% 48	100% 49	16.6.2; 16.7.1; 16.10.1, 17.18.1; 17.19.2; 17.19.3; 17.19.4
--------	--------	---------	---

Извори:

- <https://drmkc.jrc.ec.europa.eu/inform-index/INFORM-Risk/Country-Risk-Profile>
- <https://drmkc.jrc.ec.europa.eu/inform-index/INFORM-Climate-Change/INFORM-Climate-Change-Tool>
- <https://data.footprintnetwork.org/#/countryTrends?cn=154&type=BCpc.EFC>

- 41 ITU Report – Digital Skills Assessment - North Macedonia, December 2021
- 42 DESI
- 43 DESI max
- 44 ITU Report – Digital Skills Assessment - North Macedonia, December 2021
- 45 DESI
- 46 DESI max
- 47 eGovernment-Benchmark-2022
- 48 eGovernment-Benchmark-2022
- 49 eGovernment-Benchmark-max

Назив на печатница:
ДАТАПОИНТ БМГ

Наслов на публикацијата:
„Национална развојна стратегија
2024 – 2044“

Превод:
БЕСТЕЛ

Лектура:
БЕСТЕЛ

Фотографии во сопственост на
Агенцијата за промоција и поддршка
на туризмот

Дизајн:
4Виртус

Година на издавање и печатење:
јануари 2025 година

Место на издавање:
Скопје

СКЕНИРАЈТЕ ЗА ПОВЕЌЕ
ИНФОРМАЦИИ

Влада на Република Северна Македонија

